

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΠΕΡΙ

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ὑπὸ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΕΛΛΗΘΟΠΟΥΛΟΥ.

τῶ φίλῳ μαθητῇ Ἰω. Πασιάρχῃ

ἡ συγγραφή.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

Τύποις Α. Κορομηλᾶ καὶ Π. Πασπαλλῆ.

1855.

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1858

ΔΙΕΥΞΗΝ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΥΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

Εκδόσεις του Κρατικού Εκδοτικού Οργανισμού

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

Τυποῦς Α. Κοβόλντς καὶ Η. Πασάλλης

1858

ΤΩ

ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΩ ΚΥΡΙΩ

ΔΗΜΗΤΡΙΩ Π. ΚΑΡΒΩΝΙΔΗ,

ΑΝΔΡΙ ΚΑΛΩ ΚΑΓΑΘΩ,

ΠΟΛΛΑΧΟΣ ΤΗΝ ΙΔΙΑΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΕΥΕΡΓΕΤΗΣΑΝΤΙ,

εὐγνωμοσύνης ἕνεκα καὶ τιμῆς

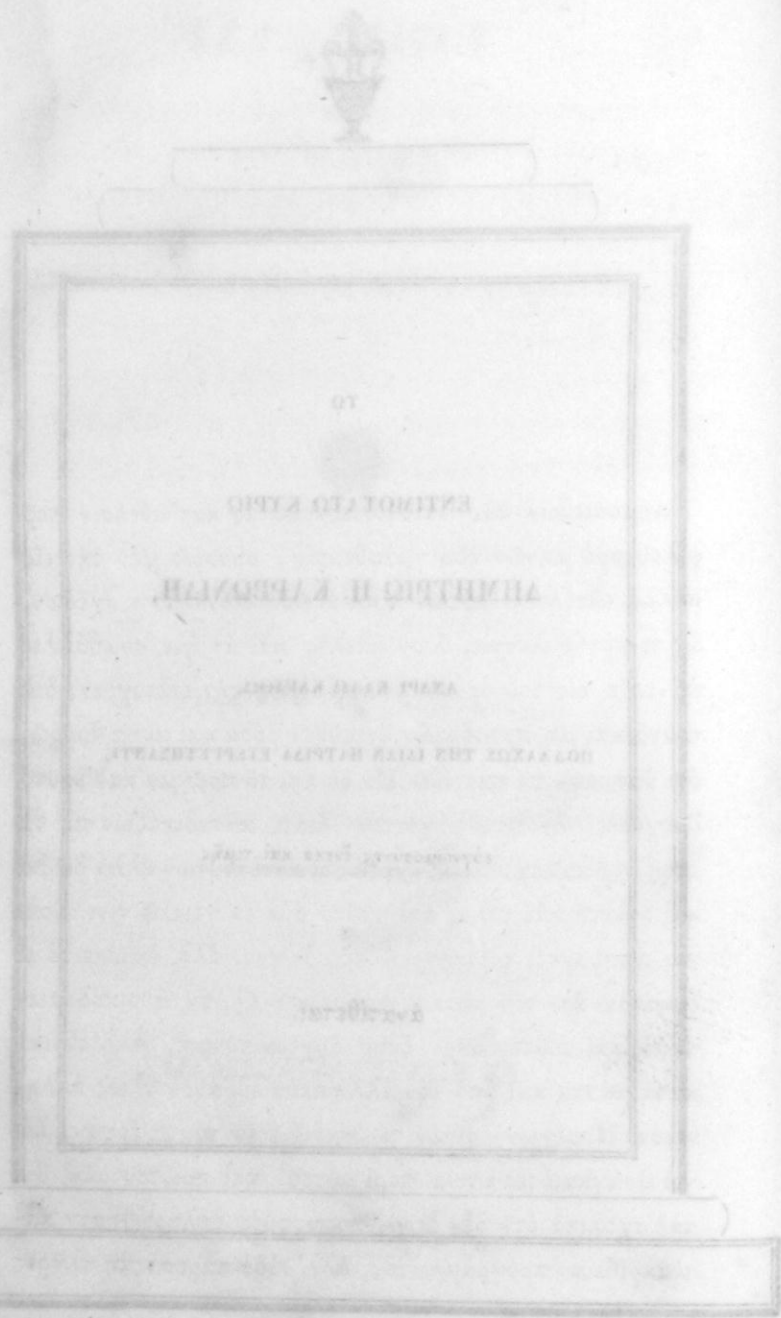
ἀνατίθεται.

SISMANOGLIO

...τοῦτο καὶ μὴ προσδοκῶν ἐντεῦθεν ῥόδα καὶ μύρα θαρρῶ, ὅτι ὑπηρετῶ τῇ πατρίδι. Ἦν δὲ καὶ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ δυσχερές, ἐμοὶ τοῦλάχιστον· διότι καταδικάζων τις τὰ παρόντα τοῦ σχολείου, ἐχρεώσκει ἀντὶ τούτων ἄλλα δεῖξαι καὶ ἐφικτὰ καὶ καλὰ, καὶ ταῦτα οὐκ ἐν γενικῷ τινι τύπῳ καὶ ἀποφάνσει κυριαρχικῇ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπρόκειτο εἰ δυνατόν ἐπὶ τοῦ καταστρεφόμενου ἄλλον ἀνοικοδομεῖν ναόν, καὶ τοῦτον οὐχὶ ξένη ἀρχιτεκτονικῇ, ἀλλ' ἐθνικῇ κατὰ πάντα καὶ ὑπὸ τὸν ἐλληνικὸν οὐρανὸν ὅλως ἐλληνικόν. Παρέχων λοιπὸν τῷ κοινῷ τοιοῦτόν τι ἔργον, λέγω ἀναγκαιότερά τινα περὶ αὐτοῦ. καὶ πρῶτον μὲν, ὅτι τὰ σχολικὰ ἔτη δὲν διηρέθησαν οὐδὲ ἐπληρώθησαν κατ' ἀκρίβειαν προγράμματος, ἀλλ' οὐδὲ παρεστήθη πληρες

Δημοσιεύων τὰς ἐπιστολὰς ταύτας κατ' αἴτησιν τοῦ φίλου πρὸ μηνῶν ἤδη γραφθείσας, συνορῶ μὲν τὴν εἰς πολλὰ εὐτέλειαν αὐτῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ οἶονδῆποτε σχέδιον, ὡς τι προβούλευμα, ὅσον ἀτελές καὶ ἂν ἦνε συμβάλλει πάντοτε εἰς τοῦ ὀρθοῦ βουλεύματος τὴν ἐπιτυχίαν, διὰ τοῦτο καὶ μὴ προσδοκῶν ἐντεῦθεν ῥόδα καὶ μύρα θαρρῶ, ὅτι ὑπηρετῶ τῇ πατρίδι. Ἦν δὲ καὶ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ δυσχερές, ἐμοὶ τοῦλάχιστον· διότι καταδικάζων τις τὰ παρόντα τοῦ σχολείου, ἐχρεώσκει ἀντὶ τούτων ἄλλα δεῖξαι καὶ ἐφικτὰ καὶ καλὰ, καὶ ταῦτα οὐκ ἐν γενικῷ τινι τύπῳ καὶ ἀποφάνσει κυριαρχικῇ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπρόκειτο εἰ δυνατόν ἐπὶ τοῦ καταστρεφόμενου ἄλλον ἀνοικοδομεῖν ναόν, καὶ τοῦτον οὐχὶ ξένη ἀρχιτεκτονικῇ, ἀλλ' ἐθνικῇ κατὰ πάντα καὶ ὑπὸ τὸν ἐλληνικὸν οὐρανὸν ὅλως ἐλληνικόν. Παρέχων λοιπὸν τῷ κοινῷ τοιοῦτόν τι ἔργον, λέγω ἀναγκαιότερά τινα περὶ αὐτοῦ. καὶ πρῶτον μὲν, ὅτι τὰ σχολικὰ ἔτη δὲν διηρέθησαν οὐδὲ ἐπληρώθησαν κατ' ἀκρίβειαν προγράμματος, ἀλλ' οὐδὲ παρεστήθη πληρες

SISMANOGLIO

τὸ σχολεῖον οὔτε κατὰ τὴν πρακτικὴν οὔτε κατὰ τὴν δι-
 δασκαλικὴν παιδαγωγίαν· διότι προϋτίθετο ὅσον τὸ δυ-
 νατὸν μόνον τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας σαφὲς καταστῆ-
 σαι· ἔπειτα δὲ ὅτι ἐν γένει ἢ τῆς λέξεως καὶ τοῦ περιε-
 χομένου πρὸς δεῖγμα ἐρμηνεῖα ἔγεινεν ἄνευ ἐγκύψεως
 καὶ μελισσοουργίας. ἔπραξα δὲ οὕτως, ἵνα μὴ ἀπομακρυν-
 θῶ τοῦ σκοποῦ· διότι παράδοσίν τινα ζωντανὴν ἐκ τῆς
 καρδίας ἠθέλησα εἰκονίσει καὶ οὐχὶ διδάξαι. ἀλλέως δὲ
 θὰ ἦτο τὸ πρᾶγμα ἄκαιρος φιλοτιμία καὶ σπουδὴ ἐπιδεί-
 ξεως, ἣτις παντοῦ μὲν καὶ πάντοτε καταδικάζεται, πολὺ
 δὲ μάλιστα καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς παραδόσεως πρὸς
 τοὺς μαθητὰς γινομένη. ἀλλ' ἐντεῦθεν ἐνιαχοῦ προῦκυ-
 ψαν καὶ ἀνωμαλίας τινὲς λεκτικαὶ καὶ ἄλλαι ἴσως πολλαὶ
 ἐλλείψεις.

Τοσαῦτα μὲν ἀρκοῦσι πρὸς διασάφισίν τινα τοῦ σχεδιά-
 σματός μου. ὅ,τι δ' ἕκαστος νοήμων θὰ κρίνῃ περὶ πάντων
 αὐτοῦ ἀγνωῶ βέβαια· ἐλπίζω ὅμως ὁ τοιοῦτος δὲν θὰ πα-
 ραγνωρίσῃ τὴν τοῦ ὄλου ἔννοιαν, καὶ διὰ ταύτην καὶ
 μόνην θὰ μοὶ ἦνε εἰς τὰ λοιπὰ εὐμενῆς, ἐκτιμῶν τὴν
 προαίρεσιν.

Ἐγὼ δὲ οὐδέποτε θὰ παύσω θρηνῶν τὸ παρ' ἡμῖν κε-
 νὸν τῶν λέξεων καὶ τὴν νεφελώδη λεκτικὴν ἀτμοσφαί-
 ραν, ἣτις μάλιστα ἐκ τῶν σχολείων ὀσημέραι καταπυ-
 κνοῦται. ἐγὼ ἠθέλον μᾶλλον βουβὸν καὶ ἀμαθέστατον
 τὸν τοιοῦτον κενολόγον· διότι ἴσως ἐν τῇ βουβότητι ἐ-
 δύνατο πολὺ καλλίτερα αἰσθάνεσθαι καὶ σκέπτεσθαι τὰ
 πράγματα. Δὲν ἀπελπίζομεθα ὅμως θεωροῦντες τὰ ἐνεσῶ-

τα· διότι ἐννοοῦμεν τὸ πνεῦμα τῆς νέας τοῦ ἔθνους ζωῆς
 καὶ γνωρίζομεν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς ἐν γένει δὲν
 ἐνόηθη προσηκόντως ὡς θετικὸς κόσμος, ὡς ἀντικει-
 μενικὴ βαθύνοια, ὡς ἀθάνατον πνεῦμα, καὶ διὰ τοῦτο
 ἐζητήθη μᾶλλον τὸ παρὸν καὶ τὸ πραγματικὸν καὶ
 ὁ συλλογισμὸς κατὰ τῆς τῶν δυστυχῶν αἰώνων ἀ-
 λογίας. ὅθεν πέποιθα, ὅτι μετὰ τὴν ἀποπλάνησιν θὰ
 ἐπανέλθῃ τέλος ὁ πλανώμενος εἰς τὴν πατρίδα γαίαν,
 ἀφοῦ ποθεῖ αὐτὴν τοσοῦτον ἰσχυρῶς, ἀφοῦ τὸ πρᾶγμα
 καὶ τὸν κόσμον ζητεῖ ὁ σημερινὸς Ἕλληνας· ἅμα δὲ ἀ-
 ποβιθασθεῖς, χαίρων ἢ γαίῃ, προσκυνήσει ζεῖδω-
 ρον ἄρουραν.

Ταῦτα μὲν οὕτως· ἢ δὲ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀ-
 θηναίων καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ, ἀκούσαντες τοὺς ἀγο-
 ρεύοντας ψηφισάτωσαν τὰ δόξαντα, τοὺς δὲ πράττοντας
 τὰ ψηφισθέντα χρυσῶ στεφάνῳ στεφανούτωσαν· διότι τὸ
 πράττειν πολὺ τοῦ λέγειν χαλεπώτερον.

Ἐν Χάλκῃ 1855 κατὰ Μάιον.

ΤΩ ΦΙΛΩ Β. Η.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ.

Ἀρχετὰ σαφῶς νομίζω ἐν τῇ πραγματείᾳ μου ἀποφαίνομαι, ὅτι ἡ διδασκαλία ἐν γένει τότε προάγει εἰς ζωὴν ἀνωτέραν, ὅταν ἦνε παιδαγωγική· διότι πᾶσα ἄλλη καὶ ἄλλον προτιθεμένη σκοπὸν ὁτιδήποτε καλὸν καὶ ἂν προσπορίζη εἰς τὸ ἄτομον, δὲν ὑπηρετεῖ τῇ πολιτείᾳ. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἔννοια, φίλε, φαίνεται ἡ τούναντίον ἀσαφῶς καὶ πολὺ συνεπτυγμένως ἐξεφράσθη, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐννοήθη ὑπὸ τινων, ὡς τινες τῶν φίλων μοι εἶπον ἐλευθέρως τὴν γνώμην των, οἷς καὶ εὐγνωμονῶ, ἢ καὶ καθ' ἑαυτὴν τῶ ὄντι δὲν εἶνε τῆς ἐποχῆς οὐδὲ εὐληπτος· ἐπειδὴ ἐλλείπει τὸ πρᾶγμα, καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα καὶ ὑπάρχουσα διδασκαλία πᾶν ἄλλο εἶνε παρὰ παιδαγωγική. ἐλλείποντος ὅμως τοῦ πράγματος ἡ ἔννοια βέβαια ἀποβαίνει ἀληθῶς ἀφηρημένη ἐκεῖ ὅθεν ἐλλείπει, ἐν ᾧ ἡ αὐτὴ εἶνε λίαν συγκεκριμένη ἄλλου. ἀφηρημένον δὲ καὶ ἰδεατὸν δὲν ἔχουσι καλὴν σημασίαν παρ' ἡμῖν σήμερον· σήμερον εὐδοκιμεῖ ὁ ῥητορεύων πρὸς τὴν φαντασίαν καὶ ὁ μὲ λαμπρὰς εἰκόνας καὶ λέξεων ἤχον καλὸν ἐπάδων τὰ πάθη, καὶ ὑπ' αὐτὰ δυνάμενος ἀγαθόν τι ὑποκρύψαι· διότι δὲν εἴμεθα ἄνθρωποι ἐννοιῶν καὶ ἰδεῶν, οὐδὲ εἰς τὴν σφαῖραν

υψωμένοι τοῦ νοός, ὡς ἐννοεῖν τε καὶ ἅμα ἐρωτεύεσθαι τὸ νοηθὲν καλὸν καὶ ζῆν ἐν αὐτῷ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ζῶμεν εἰς αἰῶνα, καθ' ὃν ἔννοιαι καὶ ἰδέαι ἐπικρατοῦσιν ἐκεῖ, ὅπου ἡμεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τὸ μυστήριον αὐτοῖς ὀμμασιν εὐλαβῶς μνούμεθα, ὀρμεμφύτως πρὸς αὐτὸν κινήντες καὶ ποταμούςσιν αἱμάτων ὑπὲρ τῆς ἰρίδος αὐτοῦ χύσαντες· διὰ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης τινὸς καὶ ἀγαθαὶ ἔννοιαι καὶ ἰδέαι καθῶς καὶ ἦθη καὶ τρόποι ἤλθαν καὶ θὰ ἔρχονται ἀφηρημένα καὶ ξενικὰ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς ἐδῶ, καὶ ἡ θὰ παρέρχονται ὡς ἄκαιρα καὶ ἀκατάπεπτα ἢ καὶ που θὰ διαμένωσιν ἐπενεργούντά τι, ἐν ᾧ ἄλλως τὰ πράγματα θὰ προβαίνωσι βαθυρόν.

Τοῦτο δὲ εἶνε προτέρημα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἐν ᾧ μέλλομεν πολιτισθῆναι τὸν προωρισμένον ἡμῖν πολιτισμόν· ἀρκεῖ μόνον ἂν αἰείποτε φρουρούμεθα ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος. διότι ἐπιβάντες τέλος κατὰ θεῖαν εὐδοκίαν ἐπὶ τῆσδε σχεδίασιν καὶ διαπλέοντες τὰ κύματα τῆσδε πορείας μας οἰκείῳ πηδάλῳ καὶ πληρώματι οἰκείῳ, ἔχομεν τὸ εὐτύχημα εἰς περιφανῆ τοῦ ἀποβλέπειν φάρον. Διὰ ταῦτα λοιπὸν αἱ ἔννοιαι φρονῶ δὲν εἶνε ἄκαιροι καὶ ἀλυσιτελεῖς· ἀλλὰ χρειάζεται βέβαια καταστήσαι αὐτὰς σαφεῖς, ἵνα ἐνσαρκωθῶσι σωτήριαι οὔσαι εἰς τινὰς κατ' ὀλίγον, καὶ ζωογονήσασαι τὸ νεκρὸν τῶν παρόντων, προάξωσι νέα πράγματα.

Τούτου ἕνεκα, φίλε, ἀκούσας, ὅτι εἶμαι ἀσαφῆς καὶ ὅτι δὲν φαίνεται τί λέγω, θεώρησα τῷ ὄντι χρέος μου τὸ προσπαθεῖν σαφηνίσαι τοῦλάχιστον τὰ περὶ τῆσδε διδασκαλίας τῆσδε Ἑλληνικῆσδε γλώσσης. καὶ τὸ δοκίμιον τοῦτο ἐν διαφόροις ἐπιστολαῖς ὑποβάλλω εἰς τὴν σὴν σπουδαιότητα καὶ ὀρθοφροσύνην, ἵνα ἀκούσω παρὰ σοῦ

ἂν καὶ πάλιν τώρα θὰ ἡμαῖ ἀσαφῆς· ἂν δὲ ὡς πρότερον δὲν συνεννοοῦμεθα μὲ τὸν κόσμον, θὰ παραιτηθῶ πλέον ἄλλης ἀναπτύξεως τοῦλάχιστον ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἕωσού γινώρισω καλλίτερα τὴν κατάστασίν μας· διότι κατ' ἐμὲ τὸ πρᾶγμα περὶ οὗ ὁ λόγος εἶνε σαφέστατον καὶ ἐναργέστατον. Ἐπιχειρῶ δὲ τὴν τοιαύτην ἀνάπτυξιν τοῦ ζητήματος ἐνώπιον σοῦ καὶ εἰς σὲ ἀποτείνόμενος ἐν σειρᾷ ἐπιστολῶν φίλικῶν· τοῦτο θὰ μὲ ἐνθαρρύνῃ καὶ ἐμψυχόνῃ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν. Δὲν ἤξεύρεις, ἀδελφέ, τί παθαίνω· ὁσάκις ὀμιλῶ πρὸς πολλὰ ἐνασχολημένον ἑαυτῷ εἴτε λόγιον εἴτε σοφὸν εἴτε ἄλλον ὀποιοιδήποτε ἔμπορον, μέγαν, ἢ πολὺ πνευματώδη καὶ εὐφυῆ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, γάνω πᾶσαν ῥητορικὴν· οὐχὶ μόνον ῥητορικὴν καὶ αἱ λέξεις μὲ ἀφίνουσι καὶ ἡ σύνταξις πολλάκις, καὶ ψυχρότης μὲ νεκρόνει τοιαύτη, διὰ τὴν ὀποῖαν ἐγὼ αὐτὸς θαυμάζομαι, ἐνθυμούμενος πόσον ἄλλοτε παρ' ἄλλοις καὶ παρὰ σοὶ ῥέει ἡ γλῶσσα καὶ ἡ καρδία θερμαίνεται, ἀνίσταμαι, κάθημαι, κινῶ χεῖρας, θαυμάζω, γελῶ καὶ τόσα ἄλλα φυσικὰ καὶ αὐτόματα σχήματα καταπλημμυρῶ καὶ τοσαύτην ἀμύθητον αἰσθάνομαι ἡδονὴν, ὡστε νομίζεις, ὅτι τότε ἦδη ζῶ ἐξ ὕπνου ἀνεγερθεῖς. Τὸν κόσμον ἐδῶ προσωπικῶς γινώρισεις καλά! ἐνταῦθα λοιπὸν καθ' ἐκάστην εἰς αὐτὴν εὐρίσκομαι τὴν κατάστασιν. Βεβαιωθῆτε, ἂν δὲν ἦτον ἡ συνδιάλεξις μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ συνέβαινε ἀνευ τοῦ ἔργου οὕτως εἰς ἐξορίαν ἐδῶ διάγειν, ἦθελα χωρὶς ἀμφιβολίας ἡμέρα μεσημέρι ἀλησμονήσει τὴν γλῶσσάν μου ἢ τοῦλάχιστον ἦθελα τραυλίζει. Στοχάσου λοιπὸν τώρα πόσον ἀναγκαῖον μοὶ εἶνε τὸ πρὸς σὲ ἀποτείνειν τὸν τοιοῦτον λόγον, ὅστις θὰ προσπαθήσῃ, ἵνα δείξῃ ὅτι ὁ λόγος καὶ ἡ γλῶσσα

εἶνε ὁ καθ' αὐτὸ ἄνθρωπος καὶ οὐχὶ ἐμπόρευμα ἢ κόσμημα ἢ δόξα ἢ τέλος πάντων ἄλλο παρὰ τὸν κτήτορα αὐτοῦ· διότι ἐσὺ ἐκ τῶν ὀλίγων ἐδῶ φίλων μου γνωρίζεις τὴν κυρίαν σημασίαν καὶ χρῆσιν τῶν λέξεων ἐκ τοῦ σήθους αὐτοῦ, καὶ ὄχι ἐκ τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ λεξικοῦ καὶ τοῦ βιβλίου· μὲ ἐννοεῖς νομίζω καλῶς.

Ἄλλ' ἀρκοῦσι πλέον τόσα προοίμια· καὶ ἐμβαίνω εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιστολῆς μου· καὶ πρῶτον ἐρωτῶ πρὸς τί σπουδάζεται, δὲν λέγω παρ' ἄλλοις, ἀλλὰ παρ' ἡμῖν τώρα ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν τοῖς σχολείοις καὶ γυμνασίοις ἀνεξαιρέτως ἀπὸ ὀκταετοῦς ἢ δεκαετοῦς ἡλικίας μέχρι δεκαοκταετοῦς καὶ εἰκοσαετοῦς; Ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην περιέχει ὅλην τὴν λύσιν τῆς ἐπικρατούτης ἀπορίας καὶ τοῦ διδακτικοῦ προβλήματος. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἀπάντησις δὲν εἶνε βέβαια εὐκόλος, ἐν ᾧ μία τις ἀπάντησις εἶνε πᾶσι πρόχειρος καὶ σαφῆς καὶ ἐξαρκούσα κατὰ τὸ φαινόμενον· διότι ἐρωτώμενός τις σπουδαίως σὲ ἀπαντᾷ περίπου οὕτω· σπουδάζομεν ἡμεῖς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαίαν προγονικὴν γλῶσσαν, πρῶτον μὲν διότι εἴμεθα Ἕλληνες καὶ ὀμιλοῦμεν ἕως τὴν σήμερον Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τοι διεσθαρμένην· καὶ ἀνάγκη πᾶσα ὡς Ἕλληνες σπουδάζειν τὴν ἀδιάφθορον ἀρχαίαν καὶ ἀθάνατον προγονικὴν γλῶσσαν, ἀμα πατήσωμεν τὸ κατώφλιον τοῦ σχολείου, ἵνα δυνηθῶμεν καὶ τὴν ὀμιλουμένην διορθῶναι καὶ διωρθωμένα καὶ καλλίτερα καὶ γράφειν καὶ ὀμιλεῖν· ἔπειτα δὲ διότι περιέχει καὶ πολλὰ ἠθικὰ καὶ διδακτικά, τὰ ὅποια εἶνε λαμπρὰ καὶ ὠφέλιμα καὶ ἠθοποιοῦσι τὸν νέον, καὶ πολλὰ ἀρετῆς ἐν αὐτῇ παραδείγματα προτρέπουσιν εἰς ἀρετὴν· τὸ δὲ κυριώτερον καὶ ἂν δὲν τὸ λέγωσιν, ἐννοεῖται οἰκοθεν,

ὅτι ἀνευ τῆς σπουδῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης δὲν ἐννοοῦμεν σχεδὸν τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας, δὲν ἐννοοῦμεν τὴν παλαιὰν Διαθήκην, οὐδὲ τοὺς ἱεροὺς ὕμνους καὶ τὴν θρησκείαν αὐτήν. Ἰδοὺ διὰ τί σπουδάζεται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐκτὸς τῆς Λατινικῆς καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων περὶ ὧν δὲν προτίθεται· πρῶτον λοιπὸν ὡς γλωσσικὸν ὄργανον, ἀναγκαϊότατον εἰς τὴν περαιτέρω σπουδὴν καὶ ἀνάπτυξιν καὶ τὸν οἰονδήποτε βίον· διότι χωρὶς γλώσσης τίς ἢ θὰ φιλοσοφήσῃ ἢ θὰ θεολογήσῃ ἢ θὰ ἰατρεύσῃ ἢ θὰ δικάσῃ ἢ θὰ σκεφθῇ ἢ θὰ ἐνεργήσῃ· ἢ δὲ ἀρχαία δι' ἡμᾶς εἶνε τόσον ἀναγκαῖα, ὅσον αὐτὴ ἢ μητρικὴ γλῶσσα διὰ πάντα ἄνθρωπον· δεύτερον δὲ ὡς ἠθικὴ διδασκαλία ἢ μᾶλλον ἠθικὰ πολλὰ περιέχουσα καὶ διδάσκουσα καὶ εἰς πατριωτικὰς ἀρετὰς παρακινούσα. οὕτω νομίζω ἐθεωρήθη καὶ θεωρεῖται ἡ σπουδὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ εἰς τοῦτο εἴμεθα σύμφωνοι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, καὶ σύμφωνοι ὄχι μόνον μετὰ σοῦ, ἀλλὰ νομίζω καὶ μὲ πάντα ἄλλον· καὶ ἔνεκα τούτου σπουδάζονται οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν γνωρίζεις τάξιν καὶ μὲ τὴν γνωστὴν μέθοδον.

Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη ἂν καὶ φαίνεται εὐλογος δὲν εἶνε γόνιμος, ὡς εἶμαι πεπεισμένος, οὐδὲ σωτήριος· ἐξ αὐτῆς οὐδέποτε θὰ πηγᾶσῃ ζωὴ ἐθνικὴ καὶ ὑψηλοτέρα· ἀλλ' αὐτὴ θὰ μᾶς βυθίσῃ ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἀθεράπευτον εἰς τὸ πέλαγος τῆς ἀτομικότητος, ἐν ᾗ εὕρισκόμεθα· διότι κατ' αὐτὴν μανθάνει μὲν ὁ ἐπιμελῆς ὅπως οὖν λέξεις, σύνταξιν, φράσεις, τὴν γλῶσσαν, ἔπειτα κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ διδασκάλου μέθοδον ἢ λογικότητα γυμνάζεται καὶ εἰς τὴν κρίσιν, ὡς λέγει τις, ἢ ἐκστηθίζει γνωμικὰ τινα ἀξιόλογα καὶ ἐν γένει μορφοῦται ἠθικῶς· ἀλλὰ τοῦτο

δὲν ἀρκεῖ οὐδ' ἐπαρκεῖ. Καὶ ἵνα γείνη τὸ πρᾶγμα σαφέ-
 ρερον, λάβωμεν τὸν εὐφύτερον καὶ ἐπιμελέστερον τῆς πα-
 ρουσῆς διδασκαλίας μαθητὴν· ὑποθέσωμεν αὐτὸν προσέ-
 τι ἱκανὸν ἐννοεῖν ὅπως οὖν κατὰ γλῶσσαν ὅποιονδήποτε
 τῶν συνηθεσέρων συγγραφέων καὶ ποιητῶν, ἂν καὶ τοῦτο
 ἦνε ὀλίγον σπάνιον σήμερον· προσέτι ὅτι καὶ γράφει ὁ-
 πως ὀλίποτε Ἑλληνιστὶ καὶ καθαρεύει ἀρκετὰ γράφων τὴν
 κοινὴν γλῶσσαν· ἔχει καλῶς. εἰπέ μοι τώρα· δὲν ἐπέ-
 τυχεν ἐντελέστατα ὁ σκοπὸς τῆς τοιαύτης μαθήσεως
 καὶ ὁ πρακτικὸς καὶ ὁ ἠθικὸς, ὃν τὰ σχολεῖα ἡμῶν προ-
 τίθενται; τίποτε περισσότερον βέβαια δὲν ζητεῖ ἡ κοινω-
 νία· διότι ὁ νέος οὗτος ἂν τυχὸν μὲν εἰσέλθῃ εὐθὺς εἰς
 τὰ ἔργα τοῦ βίου ἢ εἰς τινὰ ὑπαλληλίας ὑπηρεσίαν, γνω-
 ρίζων οὕτω τὴν γλῶσσαν, κάλλιστα, ἐπαρκεῖ πληρέστατα
 ὁμοῦ μὲ τὰς ἄλλας ἐν τοῖς σχολείοις ἀποκτηθείσας γνώ-
 σεις του· ἂν δὲ σπουδάσῃ περαιτέρω ἐπιστήμην τινὰ, οἷον
 ἰατρικὴν ἢ νομικὴν ἢ φιλολογίαν ἢ θεολογίαν, γνωρί-
 ζων πάλιν τὴν γλῶσσαν ὡς εἶπαμεν τόσον καλά, ἀκω-
 λύτως προβαίνει παρέκει· τελειώνει τὴν ἐπιστήμην του,
 λαμβάνει τὸ δίπλωμά του· ἢ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐξακολουθή-
 σαι ἐπι ἀποπερατόναι τὴν σειρὰν του πληρέστατα, καὶ
 ἀποβαίνει τῇ κοινῶν ἰατρός, νομικὸς, δικαστής, φιλο-
 λόγος, θεολόγος. ἐπειδὴ δὲ ὑπεθέσαμεν αὐτὸν κάμποσον
 εὐφυῆ, δὲν θὰ ἦνε βέβαια βάνουσος πάντῃ, ἐπιστή-
 μην ἐπαγγελλόμενος. ὁ ἰατρός λοιπὸν θὰ ἐνασχολῆται
 περὶ τὴν θείαν αὐτοῦ τέχνην δι' ὅλου τοῦ βίου του· ὁ νο-
 μικὸς θὰ φροντίζει περὶ τοῦ δικαίου, καὶ ὁ πολιτικὴν θέ-
 σιν κατέχων θὰ ὀδηγῆται πολλάκις εἰς τὰς πράξεις του
 ἀπὸ τοῦ τῆς ἐπιστήμης φωτός, ὅσον φῶς αὐτῆς ἔχει αὐτός·
 ὁ δὲ φιλόλογος ἢ μᾶλλον ὁ διδάσκαλος, ὁ σπουδαστὴς καὶ

ἐν Γερμανία φιλολογίαν, θὰ παραδίδῃ πολυμαθέστερα,
 πληρέστερα τὰ πάντα, καὶ γραφὰς διαφόρους θὰ ἀνακρί-
 νῃ ἐνίοτε καὶ γνώμας πολλὰς πρὸς σαφήνισιν σκοτει-
 νῶν χωρίων θὰ ἐπικρίνῃ καὶ μίαν ἢ ἰδικήν του θὰ ἐπι-
 φέρῃ, καὶ τὰ τοιαῦτα· ὁ θεολόγος οὐχ ἤττον δὲν ἔχει
 καμμίαν ἀνάγκην ἄλλης σπουδῆς τῆς γλώσσης παρά
 τὴν ῥηθεῖσαν· καὶ ἀπ' ἀμβωνος καὶ ἐν βιβλίῳ δύναται
 κηρύττειν τὸν θεῖον λόγον μὲ λαμπροτάτην καὶ ῥητορι-
 κωτάτην γλῶσσαν, καὶ σχεδὸν τῆς τῶν πατέρων μὴ δια-
 φέρουσαν. Αὐτὸ εἶνε νομίζω ἐν γένει τὸ ἄωτον τῆς
 ἐπικρατούσης διδασκαλίας καὶ ἄλλο παρά τοῦτο ἐν γένει
 δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ δύναται γενέσθαι. Ἄλλ' ὅμως ὁ τοιοῦ-
 τος Ἑλληὴν ἰατρός ἢ ξεύρει μὲν τὰ ἀναγκαῖά του Ἑλλη-
 νικὰ ἐκ τοῦ σχολείου, καὶ ἔχει κάποιαν γλῶσσαν πατρι-
 κήν, διότι δὲ ἐσπούδασε καὶ γνωρίζει Ἑλληνικὰ, δι' αὐ-
 τὸ τοῦτο δὲν εἶνε ἄλλο τι περισσότερον παρά ἰατρός καὶ
 ἄτομον· ὡσαύτως καὶ ὁ πολιτικὸς διότι ἔμαθε Ἑλληνικὰ
 καὶ διότι ἐπέρασε τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Θουκυδίδην καὶ
 τὸν Δημοσθένην, διὰ τοῦτο ἴσα ἴσα καὶ ἐκ τούτου ποσῶς
 δὲν εἶνε πολιτικὸς καὶ πολίτης· ἀλλ' ὅτι εἶνε, ἔγεινεν ἐκ
 τῆς Πανεπιστημονικῆς ἄλλης σπουδῆς, καὶ ἔγεινε νο-
 μικὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐχὶ δὲ πολίτης ἀνὴρ· διότι ἐγὼ
 δέχομαι ὅτι νομικὸς π. χ. γίνεται τις καὶ χωρὶς πολλοῦ
 καὶ βαθέος Ἑλληνισμοῦ, ὡς καὶ τῶν ξένων πολλοί· καὶ
 ὁ διδάσκαλος παρομοίως καὶ ὁ θεολόγος σπουδᾶσαντες
 ἤδη νέοι τὴν γλῶσσαν δύνανται κάλλιστα διδάσκειν καὶ
 πρὸς τὸν σκοπὸν ὠφελεῖν καὶ ὑψηλὰ θεολογεῖν καὶ κη-
 ρύττειν καὶ γράφειν, καὶ ὅμως διὰ πάντα ταῦτα δὲν
 παύουσι τοῦ εἰνεῖσθαι ἄτομα, ἱκανὰ μὲν καὶ ὑψηλὰ, ἀλλ' ἄ-
 τομα ἀπλῶς τῇ πολιτείᾳ· ὅτι δὲ ἐσπούδασαν Ἑλληνικὰ

ἐν τοῖς σχολείοις, ἐκ τούτου δὲν ἔγειναν οὐσιωδῶς ἄλλο τι ἢ ἀνίσως ἀντ' αὐτῆς ἄλλην γλῶσσαν ἐσπούδαζον, οὐδὲ ἕκαμαν ἄλλο τι ἢ ὅτι π. χ. ὁ Κινέζος κάμνει σπουδάζων τὴν γλῶσσαν τῶν ἱερῶν βιβλίων του, ἢ ὁ Ἰνδὸς ἵνα γείνη σπουδαῖος.

Διὰ πάντων τούτων θέλω νὰ εἶπω, ὅτι ἐκ τῶν σχολείων ἡμῶν ἄτομα ἐξέρχονται, ὅτι καὶ οἱ κατ' ἐπιτυχίαν μορφούμενοι νέοι πάλιν ἄτομα ἐν ἤθει τινὶ διαμένουσι· διότι ἦτε ἠθικὴ ἐκείνη καὶ ἡ γνωμολογικὴ πλειότερον καὶ γενικώτερον δὲν κατορθώνει εἰμὴ ἀτομικὴν τινα βελτίωσιν καὶ φρόνησιν ἐνεργεῖν καὶ τινὰ σεμνότητα ἠθῶν καὶ καθαρότητα, καθὼς καὶ ἡ λογικὴ καὶ διανοητικὴ λεγομένη ἀνάπτυξις οὐδὲν ἢ κατασταίνειν τὸν νέον λογικώτερον καὶ ἐμπειρότερον ἔστω καὶ θεωρητικώτερον ἄνευ αἰσθήσεως ὑψηλῆς. Ἄλλ' ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει μεγίστην καὶ ἐξοχὸν παιδαγωγικὴν δύναμιν, καθ' ἣν πασῶν τῶν ἄλλων ὑπερέχει γλῶσσῶν.

Νομίζω λοιπὸν ἔγεινεν ἤδη σαφὲς ἄρκετὰ, ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὸ σχολεῖον ἐν γένει τὸ σημερινόν δὲν πλάττει πολίτας ἀνδρας τῆ πατρίδι, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ τοῦ σκοποῦ τὸ πολὺ σχηματίζει καὶ μορφώνει ἄτομα χρήσιμα τῇ κοινωνίᾳ. πολιτεία ὅμως καὶ εὐνομία καὶ μέλλον Ἑλληνικὸν δὲν ὑπάρχει ἄνευ ἀνδρῶν πολιτῶν, ἄνευ ἔθνους ἑνὸς ἐν πολλοῖς.

Ἀνάγκη πᾶσα λοιπὸν ἄλλην ἀναζητεῖν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας, μάλιστα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, παρὰ τὴν μέχρι σήμερον ἰσχύουσαν· αὕτη ἦδη διὰ χρόνου ἐδοκιμάσθη καὶ ἀποδοκιμάζεται. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ ἀπόρριψις

αὐτῆς εἶνε, ὡς εἶδες, ἀναγκαία διὰ τὸν λόγον τοῦτον, εἰς τὴν πράξιν ὅμως εἶνε ἂν ὄχι ἀδύνατος, τοῦλάχιστον χαλεπώτατον πρᾶγμα· διότι ἴσα ἴσα λείπουσιν οἱ ἄνδρες· λείπουσι δὲ οἱ ἄνδρες, διότι δὲν διαπλάττονται τοιοῦτοι ἐν τοῖς ἰσχύουσι σχολείοις.

Ἄλλ' ἐγὼ ἀφίνων τὴν πρακτικὴν χαλεπότητα τοῦ πράγματος, θὰ ζητήσω ἐπιμόνως ἄλλην τινὰ βάσιν, ἀλλ' ἀψευδῆ καὶ σταθεράν· ἐζήτησα, ἐμελέτησα, τέλος σοὶ λέγω εὐρήκα· καὶ ἂν δὲν φωνάζω εὖρον, εὖρον, δὲν εἶνε παράδοξον οὐδὲ πολλῆς μετριοφροσύνης, διότι τὸ πρόβλημα τοῦτο πρὸ πολλοῦ εἶνε ἀλλαχοῦ εὐρημένον. Δὲν σὰς λέγω ὅμως ἀκόμη ποία εἶνε ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἣν καὶ μόνην θέτω καὶ εὐρίσκω· διότι ἴσως θὰ φανῶ ἀφηρημένος. Ἄλλὰ μαζί λάβωμεν δεκαετῆς παιδᾶς ὑγιεῖς καὶ ζωντανούς, καὶ μὲ ἀνατροφὴν τινα, καὶ διέλθωμεν ὁμοῦ ὅλα τὰ μαθήματα τὰ Ἑλληνικά, τὴν γραμματικὴν, τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς ποιητὰς, τὰ ὅποια τοῖς παραδίδονται, καὶ ἀχρoασθῶμεν τί καὶ πῶς αἰσθάνονται καὶ μανθάνουσι καὶ πῶς διαπλάττονται, καὶ τοῦτο ἕως τῆς ἀπολύσεώς των· συγχρόνως παραβάλωμέντινα πρὸς τὰ τῆς σημερινῆς διδασκαλίας, ἵνα φανῆ καθαρώτερα τί μανθάνουσι καὶ τί ἐδύνατο μαθεῖν. Τοιοῦτοτρόπως νομίζω θὰ κατασταθῇ ὅσον δυνατόν σαφὲς τὸ πρᾶγμα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β΄.

Πρώτον Σχολικὸν ἔτος.

Ὁ παῖς ὑποτίθεται δεκαετής τὸ πολὺ, ἀναγινώσκων μὲν ἀπταιστώσ καὶ καλῶς καὶ γράφων ὡσαύτως, ἔχων δὲ καὶ τινὰ ἀνατροφήν· πρὸ πάντων δὲ ὑγιῆς καὶ παικτικὸς. Ἐνθυμούμεθα λοιπὸν πρῶτα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος κυρίως αἰσθάνεται, βλέπει, ἀκούει, ὁσφραίνεται, γεύεται, ἄπτεται καὶ κατὰ τὰς αἰσθήσεις φύσει κινεῖται καὶ διατίθεται, καὶ ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εἶνε διατήρησις τῶν ἐντυπώσεων, μάλιστα τῶν τοῦ ἤχου, καὶ παράστασις τις αὐτῶν, μνήμη δηλ. καὶ ἀόριστος καὶ συγκεχυμένη φαντασία, καὶ ὅτι ἐν γένει εἰπεῖν εἶνε σαρκικὸς καὶ ψυχικὸς, οὔτε νοῶν οὔτε θέλων, ἀλλὰ μόνον ὁρμῶν καὶ ἀντιλαμβανόμενος τῆς ἐπιφανείας τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου, ὡς τις ἄγριος, τέκνον καὶ λάτρις τῆς φύσεως. Βλέπομεν τὸ πρόσωπον φαιδρὸν καὶ χωρὶς σημείων ἀντιφάσεως πρὸς τὴν ἡλικίαν, τὸ βλέμμα φιλάληθες καὶ ζωηρόν, τὸ σῶμα ὅλον ἀεικίνητον καὶ εὐστροφον, καὶ ἀσπαζόμεθα τὸν μέλλοντα ἄνδρα καὶ τὸν ὀργῶντα πολίτην Ἑλληνα. Ἀρχίζομεν ἀπὸ τῶν ἀπλῶν προτάσεων καὶ τῆς γραμματικῆς. Πασῶν τῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἐστὶν ἡ εὐσέβεια. Τοῖς ἐξηγεῖ ὁ διδάσκαλος ἀπὸ ὅλας τὰς ἀρετὰς (λέγομεν ἡμεῖς) ἡγεμῶν (ἀρχηγός, πρώτη) εἶνε ἡ εὐσέβεια (εὐλάβεια, τὸ ὀρθὸν σέβας εἰς τὸν θεόν), ἀρχὴ σοφίας εἶνε ὁ φόβος τοῦ θεοῦ· κτλ. Τοῖς ἐξηγεῖ ἀπλούστατα καὶ ἀφελέστατα ἐξ ἑπτὰ

προτάσεις· ἔπειτα ἐξηγεῖ ἐκ τῆς γραμματικῆς τὰ πρῶτα ἐκεῖνα περὶ γραμμάτων καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν, καὶ τοῖς ὑπαγορεύει λέξεις διαφόρως τονιζόμενας κατὰ τοὺς κανόνας (βαρυτόνους, περισπωμένας, προπερισπωμένας, φιλουμένας καὶ δασυνομένας), ἵνα γράψωσιν αὐτὰς καθαρῶς καὶ ὀρθῶς τονισμένας κατὰ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διδασκλήτου μέρους τῆς γραμ. Ἀπέρχεται λοιπὸν οἴκαδε. Τὴν ἐπιούσαν μελετήσας καὶ προπαρασκευάσας τὸ θέμα, ἔρχεται καὶ ἀναγινώσκει πρῶτον καθαρῶς τὸ μάθημα καὶ ἐξηγεῖ ὡς ἐξήγησεν· ἔπειτα ἐρωτᾷ ὁ διδ. τὸ πασῶν πῶς θὰ τὸ εἰποῦμεν ἀπλᾶ εἰς τὴν κοινήν· ἐκεῖνος ἐνθυμούμενος ἀπὸ χθές, (καὶ τί ἄλλο εἶνε τώρα τὸ παιδί παρὰ ὅλως μνήμη, ἂν ὀλίγον ἔχη που ὀρεξίν;) θὰ εἰπῆ: ἀπὸ ὅλας ἡ καὶ ὀλονῶν κατόπιν τό: ἡγεμῶν, = πρώτη, ἀρχηγός· ἔπειτα τό ἐστί = εἶνε· τὸ εὐσέβεια, πραγματικὸν σέβας, εὐλάβεια· εἶτα ὁ πλοῦτος (τὰ πολλὰ τὰ χρήματα) εἶνε θνητός· ὅτι θνητός λέγεται ὁ ἄνθρωπος ἐπειδὴ ἀποθνήσκει, (πρόσκαιρος) ἡ δόξα· (τὸ καλὸν ὄνομα) ἀθάνατος· καὶ καθεξῆς. Ἐξήγησιν δὲν γράφει, ὡς συνειθίζεται. Ἄπορος εἶνε τῇ ἀληθείᾳ ὁ λόγος τοῦ γράφειν ἐξήγησιν. λέγουσιν, ἵνα συνειθίσῃ τὸ παιδί εἰς τὴν ὀρθογραφίαν· ἀλλὰ πῶς θὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν ὀρθογραφίαν γράφων ἐξήγησιν, εἰμὴ μηχανικῶς καὶ ἀθλιέστατα· θὰ γράφῃ ἑκατοντάκις τὸ τιμιώτατος, εὐσέβεια, ἡγεμῶν, ἵνα καὶ μὴ προσέχων συνειθίσῃ τὴν ὀρθογραφίαν αὐτῶν τῶν λέξεων. ἀλλ' ἐντοσοῦτω δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν πολλὰκις καὶ καθεξῆς ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ σταθερὰ πράγματα χωρὶς τρόπου καὶ ὁδηγίας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν σφαλμάτων, καὶ ἐξακουθεὶ χωρὶς ὀρέξεως καὶ λόγου κατατρίβων καιρὸν, ὅποιον ἐχρεώσται εἰς τὰ ὀρθογρα-

γραφικά γυμνάσματα καθ' αὐτὰ ἐξοδεύειν, ὅπου ἡ προσοχή ἔχει σημεῖον ὠρισμένον καὶ ἡ ψυχὴ διάφορόν τι. διότι γράφων ἐξήγησιν αἰσθάνεται, ὅτι τὸ κάμει, ἵνα ἀπομνημονεύσῃ τὸ ἀπλοῦν καὶ ὄχι δι' ἄλλον λόγον. Ἄλλὰ τὸ μὴ ἐμπιστεύεσθαι εἰς τὸ μνημονικὸν τοῦ παιδὸς τὸ ἀπλοῦστατον τοῦτο πρᾶγμα, τὴν ἐξήγησιν τινων διαφόρων τῆς ὁμιλουμένης λέξεων καὶ φράσεων, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ μὴ γυμνάζειν τὸ μνημονικὸν τοῦ μικροῦ τῆς φύσεως τέκνου εἰς τὴν ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς γραφῆς διατήρησιν καὶ ἀπομνημόνευσιν ποῦ μὲν λέξεως ἀπλῆς καὶ φράσεως, ποῦ δὲ ἀλλῆς μόνον θέσεως τῶν τοῦ κειμένου λέξεων, τοῦτο εἶνε ἀλήθεια πολλὴ μικροψυχία καὶ Ἑβραϊκὴν ἢ Τουρκικὴν γλῶσσαν σπουδάζων τις, δὲν ἔχει ἀνάγκην τὰ συνήθως ἐπαναλαμβανόμενα ὀνόματα καὶ ῥήματα καὶ μόρια γράφειν, ἀπαξ ἐντυπώσας αὐτὰ μόνον δὲ λέξεις ἐκάστοτε νέας σημειῶνων, μανθάνει τὸ κείμενον χωρὶς ἐξηγήσεως γραπτῆς πόσον μᾶλλον τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, τῆς ὁποίας ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν ὁμιλουμένην μας ὡς πρὸς τὰς λέξεις εἶνε τόσον ὀλίγη, ἢ δὲ κατὰ τὴν σύνταξιν καὶ σύνθεσιν τοῦ λόγου καὶ τὰς σημασίας τῶν λέξεων εἶνε τοιαύτη, ὥστε πολλάκις μὴ ἐξαρκούσης τῆς ὁμιλουμένης ἀνάγκη πᾶσα κρατεῖν τὰ τοῦ κειμένου.

Ἄλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶνε μόνον ματαιοπονία καὶ χαμός καιροῦ· ἀλλ' ἔχει νομίζω καὶ κακίαν ὄχι μικράν. διότι πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ κειμένου μεταφέρεται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἀθλίαν καὶ ἐλεεινὴν ἐξήγησιν, εἰς τὰ μουντζουρώματα τῆς χειρός, ἵνα δώσῃ εἰς τὸν διδάσκαλον ὅ,τι εἶπεν· ἔπειτα πουθενά δὲν μανθάνει τι ἄγνωστον ἐκ τῶν γνωστῶν· διότι καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ εἶνε ἄγνωστος ὡς

λέξεις τοῦ διδασκάλου καὶ μάλιστα ὡς λέξεις τοῦ χαρτίου, ὡς καὶ τὸ κείμενον· καὶ τοιοιουτρόπως οὔτε τὸ κείμενον ἐντυπώνεται, διότι ἡ ἐξήγησις τοῦ χρειάζεται πρῶτῃ, οὔτε ἡ ἐξήγησις ἐκστηθισθεῖσα τοῦ διδάσκει τι, διότι τὴν γλῶσσάν του τὴν μητρικὴν ἀγραπτον τὴν ἤξεύρει κάλλιστα, μάλιστα ὅταν παίζῃ· ἡ δὲ ἐξήγησις δὲν εἶνε ὀλοκλήρως ἡ γλῶσσά του. ὡς κατ' αὐτὴν τὴν ἐλεεινὴν τῆς ἐξηγήσεως ἀσκησιν διέρχεται καὶ ἓνα καὶ δύο ἔτη τὰ Ἑλληνικὰ μαθήματα, καὶ δὲν εἶνε ἄξιος οὐδὲ μίαν πρότασιν ὀρθῶς ἐξηγεῖν καὶ ἐννοεῖν· διότι ὡς ἀγλωσσος πάντη καὶ ἀλογος διήλθε τὰ Ἑλληνικά του μηχανικῶς καὶ ἄνευ ἰδίας γλώσσης, ἐκ τοῦ κειμένου σκύπτων εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ ἐκ τῆς ἐξηγήσεως εἰς τὸ κείμενον, ἑωσοῦ μηχανικῶς ἀποστηθίσῃ τί; ὄχι τὸ κείμενον, ὄχι ἐξήγησιν, κοινὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τέρας τι δι' αὐτὸν καὶ τραγέλαφον κειμενοαπλοῦν σύγγραμμα· καὶ ῥώτησε τὴν ψυχὴν οὔτινος θέλεις μαθητοῦ, ἂν διατάξῃ.

Ἄλλὰ λέγει τις, ὅτι τὸ γράφειν ἐξήγησιν γίνεται πρὸς ἐξάσκησιν καὶ ἀκρίβειαν τῆς σημερινῆς ἡραπτῆς, καὶ συντείνει εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ τακτοποίησιν αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς ὅμως οὗτος νομίζω δὲν ἐπιτυγχάνεται τῶρα παρὰ τοῦ ἀρχαρίου, ὅστις ἀδυνατεῖ ἐξάπαντος δύο συγχρόνως καὶ ἐνωμένως, καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν γραπτὴν γλῶσσαν μανθάνειν· ἐν ᾧ ἔπειτα προχωρήσας εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἀρμολιώτερα καὶ ὠφελιμώτερα ἐξασκεῖται εἰς τῆς κοινῆς γλώσσης διὰ τῆς ἀρχαίας τὴν τακτοποίησιν μὲ ἰδιαιτέρα γυμνάσματα ἢ συγχρόνως ἐπὶ τοῦ κειμένου. Ὁ ἰδικὸς μας λοιπὸν μαθητῆς δὲν θὰ γράφῃ ἐξήγησιν· ἀλλὰ διότι ἔχει μητρικὴν γλῶσσαν, μόνον θὰ ἐξηγῇ τὸ κείμενον εἰς τὴν γλῶσσάν του, ἥτις κα-

τ' εὐτυχίαν δὲν διαφέρει πολὺ τοῦ κειμένου. θὰ ὀρίζη δὲ ὁ διδάσκαλος ἀπλουστάτα τὴν ἄγνωστον μόνον λέξιν μὲ μίαν ἀντιστοιχοῦσαν τῆς κοινῆς ἢ καὶ μὲ πλειότερας ἐνίοτε ἐν περιγραφῇ, ὥστε τὸ κείμενον καὶ μόνον θὰ κείται πρὸς μάθησιν ἐνώπιον τῆς ψυχῆς· ἡ δὲ ἀπλή ἑρμηνεία τῶν λέξεων θὰ ἀπομνημονεύηται ἐλευθέρως καὶ ζωντανὰ καὶ ἀγράφως ἐκ τῆς ζώσης γλώσσης, ἵνα κατ' ὀλίγον ἐντυπωθῇ ὁ παῖς τὰς ἀρχαίας λέξεις καὶ φράσεις ἀμετατρέπτους καὶ εἰσαχθῇ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γλώσσης.

Τὸ τῆς ὀρθογραφίας δὲ θὰ γείνη χωριστὸν καὶ καθ' ἑαυτὸ ἔργον ἐν ὀρθογραφικοῖς γυμνάσμασι, προβαίνουσι μετὰ τῆς γραμματικῆς. Ἀφοῦ διορθώσῃ τὰς ἐπὶ τῆς προσώδιας δοθεῖσας λέξεις, οἷον σῶμα, δένδρον, πολλή, αἰδώς, πού, πως, τειχός, νησός, νησου, παραδειγμα, παραδειγματος· παρατηρεῖ πάλιν τοὺς ἀναγκάσιους κανόνας καὶ τὰ περαιτέρω, καὶ δίδει ἐκτενέστερα ἄλλα παραδείγματα, ἵνα ὅσον δυνατὸν ἐξαντλήσῃ τὸ παραδοθέν μάθημα τῆς γραμματικῆς. Τὴν ἄλλην φορὰν προχωροῦσι περαιτέρω εἰς τὰ περὶ συναίρεσεως, καὶ τοῖς δίδονται λέξεις ἀσυναίρετοι πρὸς συναίρεσιν ἀναλόγως τῶν παραδειγμάτων τῆς γραμματικῆς, καὶ ἐπαναλαμβάνονται καὶ ταῦτα ἔπειτα τὰ ἐγκλινόμενα παρομοίως καὶ φθάνουσι εἰς τὰ τῶν κλίσεων· τῶρα τοῖς δίδονται ὀνομάτων εὐθεῖαι, ἵνα γράψωσιν ὅλους τοὺς πτωτικούς σχηματισμούς· π. χ. ἡ φιλία, ἡ ἀγάπη, ὁ ὑπρέτης, ὁ κτίστης, ὁ νεανίας, ἡ Ἀθηναῖα, κτλ. ἔπειτα δὲ τῶν ἐξαιρουμένων σχηματιζομένων ἐπαναλαμβάνεται τὸ θέμα τοῦτο δις· κατόπιν μεταβαίνουσι εἰς τὰ τῆς β' κλίσεως, καὶ οὕτω καθεξῆς· ὅς τῆς ἐβδομάδος ἔχει μετὰ τῶν μα-

θητῶν ἐν τῇ παραδόσει ὠρισμένον ἔργον τὸ τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν γυμνασμάτων, τὰ ὅποια ὅμως ἰδιαιτέρως θεωρεῖ καὶ διορθώνει· ἀπαιτεῖ δὲ τὰ τετράδια ταῦτα καθαρὰ καὶ τακτικά, καθὼς καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν ἐνδυμασίαν ἀπλήν καὶ καθάριον. Εἰς τὴν ὥραν τοῦ Ἑλληνικοῦ μαθήματος παρατηροῦνται καὶ τὰ ὅσα ἤδη ἔγειναν γνωστὰ ἐκ τῆς γραμματικῆς, καὶ ἐρωτᾷ ποίας κλίσεως εἶνε τὸ ὄνομα τοῦτο, ποίας πτώσεως, τί γίνεται εἰς τὸ ἄλλ' ἐπιθυμίας· τὸ οὐ πῶς δὲν ἔχει τόνον καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατορθώνει δὲ ὥστε οἱ μαθηταὶ ἐντὸς ὄχι πολλοῦ χρόνου οἰκειοῦνται μὲν μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς γραμματικῆς ἕως τῶν β' φημάτων, μεταχειρίζονται δὲ καὶ τὸ λεξικόν. Τοῦτου δὲ γενομένου, εἶνε βέβαια πολὺ προχωρημένος ὁ μαθητής· διότι ἀρχὴ τὸ ἥμισυ τοῦ παντός.

Μίαν δὲ τῶν Κυριακῶν, ἐπειδὴ πᾶσαν Κυριακὴν δὲν δύναται, μετὰ τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνει μετὰ τῶν μαθητῶν του εἰς περίπατον. ἀναβαίνουσι μαζί τὸν πλησίον λόφον· παίζουσι αὐτοὶ εὐθύμως τὴν παιδίαν τοῦ δρόμου, τὴν λεγομένην τῶν αἰχμαλώτων, παίζουσι τὸ πῆδημα καὶ ἄλλα τινά, καὶ αὐτὸς παρίσταται ὡς τις ἀγωνοθέτης αὐτοῖς· εἶτα ἐπιστρέφουσιν οἴκαδε. Τὴν πρῶιαν τῆς ἐπιούσης μελετημένος ὁ μαθητής, ἀναγινώσκει πρῶτον καλῶς μῦθόν τινα τῶν Αἰσωπέων ἢ τῶν ἀστείων τοῦ Ἱεροκλέους· εἶτα ἐξηγεῖ οὕτω π. χ. τὸν μῦθον: Λέοντος κοιμωμένου μῦς τῷ σώματι ἐπέδραμεν· ὁ δὲ ἐξανασὰς συν ἔλαβεν αὐτόν.... — ἐκεῖ ὁποῦ ἐκοιμᾶτο (ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο) ἓνα Λεοντάρι, ποντικὸς ἔτρεξεν εἰς τὸ σῶμά του (ἐπάνω εἰς τὸ σῶμά του)· ἐκεῖνος ἐσηκώθη καὶ τὸν ἔπιασεν· ὁ ποντικὸς ἐπαρακάλεσεν αὐτόν νὰ τὸν ἀφήσῃ, λέγων, ὅτι· ἀφοῦ σωθῇ πολλὰς χάριτας θὰ ἀποδώσῃ εἰς

αὐτόν.—Τοῦ παρατηρεῖ, ὅτι καλλίτερα ἐν ᾧ παρά ἐκεῖ
 ποῦ.— εἶτα, ὅτι ἐπέδραμεν εἶνε ἀπὸ τὸ ἐπι-ἔδραμεν
 καὶ τὸ ἐκθλίβεται καὶ γίνεται: ἐπέδραμεν· καὶ ἐπὶ ση-
 μαίνει ἐπάνω ὅπου λέγομεν ἡμεῖς, τὸ δὲ ἔδραμεν θὰ
 εἰπῆ ἔτρεξεν· ὅτι τῷ σώματι εἶνε δοτικὴ πτώσις καὶ
 ὅτι ἐπέδραμε τῷ σώματι, ἐπέδραμε τῇ χώρᾳ ἔλεγον οἱ
 ἀρχαῖοι, καὶ ἡμεῖς, εἰς τὸ σῶμα ἐπάνω ἔτρεξεν, εἰς τὴν
 χώραν ἐπάνω.— ὅτι ὁ δὲ θὰ ἐξηγηθῆ εἰς τὴν γλῶσσάν
 μας ἐκεῖνος ὕστερα ἢ ἐκεῖνος κατόπιν· ἐξαναστάς εἶνε
 ἐξ (ἐκ) καὶ ἀνά καὶ στάς, καὶ σημαίνει ἐκ τοῦ ὕπνου
 ἀνω σταθεῖς, τὸ ὅποιον ἡμεῖς λέγομεν μὲ μίαν λέξιν ἐ-
 σηκώθη καὶ προσθέτομεν ἀπὸ τὸν ὕπνον· καὶ ἀλλέως
 λέγεται ἐξεγερθεῖς· διότι ὁ κοιμώμενος κοιτεται κάτω
 καὶ ἀφοῦ ἐξυπνήσῃ σηκόνεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ κρεβάτι·
 ἔπειτα συνέλαβεν αὐτόν = τὸν ἔπιασε· συνέλαβεν
 συν-έλαβεν· τὸ σύν σημαίνει τὸ μαζί: συντρώγω = μα-
 ζὶ μὲ ἄλλους τρώγω, συνθέτω = μαζί θέτω πολλά· ση-
 μαίνει καὶ τὸ διὰ μέσου καθὼς ἐδῶ· διὰ μέσου τῆς χει-
 ρὸς ἢ τῶν ὀνύχων ἔλαβε· καὶ ὅλον ὁμοῦ πιάνω, καθὼς
 λέγομεν πιάνω τὸ πουλί, καὶ ἐννοεῖται μὲ τὴν παγίδα
 ἢ μὲ ἄλλο τι· ὁ δὲ μῦς, ὁ ποντικός, ὕστερα ἐδεήθη αὐτοῦ·
 δέομαι θὰ εἰπῆ παρακαλῶ· τὸ δὲ εἶνε μόριον καὶ συν-
 δέει μὲ τὴν παραπάνω τὴν παρακάτω πρότασιν· τὸ αὐτοῦ
 πηγαίνει εἰς τὸ ἐδεήθη· οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον δέομαί τινας
 καὶ ὄχι δέομαί τινα· ἡμεῖς ὅμως λέγομεν: παρακαλῶ τι-
 να, μὲ αἰτιατικὴν. καὶ οὕτω καθεξῆς. Νοήματος οὐδε-
 μία σαφήνεια χρειάζεται, εἰμὴ αὐτὴ ἢ ἐξήγησις τῶν λέ-
 ξεων. Ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα τὰ ζητεῖ ἀπὸ τοῦ μνημο-
 νικοῦ καὶ τῆς προσοχῆς τῶν μαθητῶν τὴν ἄλλην ἡμέραν·
 ἄλλ' ἐκτὸς τούτου σχηματίζει ὁ μαθητὴς καὶ τινα ὀνό-

ματα καὶ ὀμαλὰ ῥήματα· ἀλλ' ἀργὰ καὶ καθαρὰ προ-
 φέρων πᾶσαν τῆς λέξεως συλλαβὴν· προσέχων ἅμα εἰς
 τὸν μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον τῶν συλλαβῶν ὅσον δυνα-
 τόν· π. χ. σχηματίζων τὸ σῶμα καὶ ἡξεύρων, ὅτι τὸ σω
 εἶνε μακρὸν, τὸ μα βραχύ, προσφέρει πραγματικῶς σῶ=
 (σοο) καὶ μα, σῶ μα τος, κτλ. Ἄλλ' εἰς τοῦτο ἔστω ἡδὴ
 γυμνασμένος πρὸ πολλοῦ· ἐπειδὴ τὴν ἀρχαίαν σπουδάζον-
 τες ἀφείλομεν μηδὲν τοῦ ἰδίου αὐτῆς χαρακτῆρος παρα-
 βλέπειν καὶ κατὰ τὰς συλλαβάς καὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς
 τύπους καὶ τὴν σύνταξιν αὐτῆς· ἂν τῷ ὄντι τό τε μέ-
 τρον ἐκάστης ἀρχαίας λέξεως καὶ τὴν σημασίαν καὶ τὸ
 πλαστικὸν αὐτῆς, καὶ εἶτα ἐκάστης περιόδου τὸ ἀρ-
 χαιοπρεπές καὶ ἀπλοῦν καὶ ἀληθές μέχρι συνειδήσεως
 θὰ ἐγκαρδιωθῶμεν καὶ ἐννοήσωμεν. τὸ δὲ τοῦ χρόνου
 τῶν συλλαβῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶνε τῶν τοῦ
 χαρακτῆρος αὐτῆς μόριον ψυχαγωγικὸν καὶ λίαν σπου-
 δαῖον ἐν τῇ ποιήσει· διότι ἐπ' αὐτοῦ βαίνει ὁ ῥυθμὸς καὶ
 ἐξ αὐτοῦ τὰ Ἑλληνικὰ μέτρα κατασκευάζονται· ἢ δὲ
 βραχεῖα καὶ ταυτόχρονοι ἀνάγνωσις τῶν συλλαβῶν τῆς
 λέξεως, ὡς καὶ ἡ συγκοπὴ καὶ περιβρίκνωσις τῶν λέξεων
 εἶνε πάντα τεκμήρια τῆς ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῆς φύ-
 σεως ἀπομακρύνσεως τοῦ Ἑλληνος καὶ καταδύσεως εἰς
 τὸ κενὸν νῦν καὶ ἄρρυθμον καὶ σαρκικὸν καὶ ἀτομικὸν
 μόνον αἰσθάνεσθαι.

Ἄλλ' ἐν τοσοῦτῳ ἡ ἀγία ἡμῶν Ἐκκλησία, αὕτη ἡ
 θεοδόμητος, τοῦ γένους ἡμῶν κίβωτός, διέσωσε, μὲ φαίνεται,
 καὶ ἄλλων καὶ τῆς προσφῶδιος λείψανα. Ἐκαστος γνωρίζει,
 ὅτι τὸ ἱερόν Εὐαγγέλιον ἀναγινώσκειται μέχρι σήμερον
 μετὰ τινος μελωδίας· ἀλλὰ καὶ προσφῶδια παρατηρεῖται
 ἀρχαία ἐν τῇ προφορᾷ· καὶ ἀκούει τις σπονδαίους, δακτύ-

λους καὶ διάφορα ἄλλα μέτρα. καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι σήμερον ἐπικρατεῖ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τὸ μελωδικόν· ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς φαίνεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ πράγματος, ἡ ἀνάγνωσις αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη ἐκ τῶν πρώτων αὐτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, διὰ τοῦτο πολλὰ πιθανόν, ὅτι ἐπήγασεν ἐκ τῆς ἀρχαίας κατὰ χρόνον τῶν συλλαβῶν προφορᾶς, συντεθείσης καὶ τινος μελωδίας μετ' αὐτῆς. Καὶ τῷ ὄντι ἡ ἱερότης τοῦ λόγου καὶ τὸ ἀληθές καὶ βαθύτατον τῆς καρδίας θρησκευτικόν αἶσθημα δὲν ἐδύνατο ἄλλως πῶς κατεσπευσμένως καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀμαθεστάτου ἱερέως ἐκφράζεσθαι, ὡσπερ ἡ ὀμιλουμένη, ἧτις βραχυνθείσα ὅσον ἦν δυνατόν ἐν τῇ σφοδρᾷ τοῦ ταλαιπώρου βίου δίνῃ, διετήρησε τὴν μελωδίαν μόνον, τὴν κίνησιν, ὡς τὸ ἐναργές καὶ μόνον σημεῖον τῆς νεωτέρας ζωῆς τῆς. καὶ ὅμως τὸ αἶσθημα ἔτι καὶ σήμερον ἐκτείνει πολλάκις λέξεις καὶ συλλαβὰς, ἵνα ἐκφρασθῇ ἐπιτείνοντες π.χ. τὸ πολλοί, προφέρομεν πραγματικῶς τὴν τελευταίαν συλλαβὴν μακράν, πολλοί(-)· ἂν ἐλθῆς(-) καλὰ(-)· εἰδὲ μή.. ἀλλὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο πάλιν ἀδιαφόρως πῶς καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐμφάσεως λέγομεν, ἂν ἐλθῆς (υ) καλὰ εἰδὲ μή(υ)· πολλάκις δὲ καὶ φύσει βραχείας ἐκτείνομεν· ὥστε τὸ τοιοῦτον τώρα φαίνεται πλέον ἀσχέτως τῶν λέξεων καὶ τῆς γλώσσης ἐκ ποιοῦ τινος τῆς καρδίας προέρχεται αἰσθήματος. καὶ οὕτως ἡ λέξις καὶ ἡ γλῶσσα εἶνε τὸ διασωθὲν ἡμῖν ἡγεμονικόν κληρονόμημα, τοῦ ὁποίου ἡμεῖς ἂν καὶ τὴν χρῆσιν κατὰ τὰς ἡμετέρας χρείας ποιοῦμεν, τὴν κτίσιν ὅμως καὶ πλάσιν δὲν γνωρίζομεν, ὡς μὴ αὐτουργοί. Ἐπειδὴ λοιπὸν σκοπὸς προτίθεται τὴν ἀρχαίαν ἐκμαθεῖν, καθότι διὰ τῆς ἐκμαθήσεως αὐτῆς καὶ τὴν καρδίαν θὰ διαπλάσωμεν καὶ ρυθμίσωμεν καὶ τὸν

νοῦν θὰ ἀναπτύσωμεν καὶ πρὸς τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ τοῦ καλοῦ θὰ ὑψωθῶμεν, διὰ τοῦτο ἀνάγκη πᾶσα βαθέως καὶ πιστῶς καὶ κατὰ τὰ μικρότερα αὐτὰ τοσοῦτον σπουδάξιν καὶ ἐγκαρδιουθῆναι καὶ ἐνζερνίζεσθαι αὐτὴν, ὥστε καὶ περαιτέρω ἐνδιατρίβειν εἰς ἀνάγνωσιν ποιητῶν τε καὶ συγγραφέων. καὶ οὕτω σπουδασθεῖσα εἰς ἄνδρας πολίτας θὰ μᾶς παιδαγωγῆσιν καὶ συνάμα εἰς τῆς κοινῆς τὴν διάπλασιν τὰ μέγιστα θὰ συντείνῃ· διότι τὸ πνεῦμα προχέει καὶ ἐκτυποῖ τὴν γλῶσσαν. Ἄλλ' ἵκανὰ εἶνε ἤδη ταῦτα περὶ τῆς προφορᾶς· ἐπανέλθωμεν πάλιν εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς μαθητάς.

Ἦδη ἐγυμνάσθησαν καὶ τὰ εἰς μι ῥήματα. τῶν ἀνωμάτων καθεκάστην μανθάνουσι τινά. ἐπαραδόθησαν δὲ ἱκανοὺς Αἰσωπέιους μύθους, καὶ ἀποφθέγματά τινα ἐκλεκτά, καὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας τοῦ Ἀπολλοδώρου τὰ κυριώτερα τῶν δώδεκα θεῶν· εἶτα νεκρικοὺς διαλόγους καὶ τὸ ἐνύπνιον τοῦ Λουκιανοῦ. Τὰ ὀρθογραφικὰ τῶν τώρα γυμνάσματα δὲν πλημμυροῦσι σφαλμάτων. ἀναγινώσκουν μόνον τῶν μύθους τινὰς καὶ ἄλλα· καὶ μετὴν βοήθειαν τοῦ λεξικοῦ περίπου ἐννοοῦν ἢ μᾶλλον σοῦ λέγουν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν τί περιέχει τὸ κείμενον. διὰ τοῦτο τώρα τοῖς διηγεῖται μῦθόν τινα ἢ ἀνέκδοτόν τι, καὶ ἔπειτα τὸ ἐκθέτουσι καὶ αὐτοὶ προφορικῶς, καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν γραπτῶς· ἢ τοὺς προτείνει, ἵνα ἐκθέσωσι κατὰ μῦθον ἢ ἄλλο τι ἀπὸ τὰ μαθημένα. καὶ ταῦτα ἰδίως γίνονται δις τῆς ἐβδομάδος πρὸς ἐξάσκησιν τῆς ὀμιλουμένης.

Παρήλθε δὲ ἤδη ὁ χειμὼν καὶ ἀνατέλλει τὸ ἔαρ φαιδρὸν καὶ χλοερὸν. οἱ μαθηταί μᾶς ὡς τινες ὀργιασταὶ τοῦ Διονύσου χορεύουσιν ὅπου εὐρίσκονται, ἐν χαρᾷ χαιρε-

τῶντες τὴν ἀναθάλλουσαν φύσιν. καὶ ἡμεῖς δὲν μένομεν ἀδιάφοροι, ἀλλὰ συναισθανόμενοι μετ' αὐτῶν, συμφωνοῦμεν καὶ ἐξερχόμεθα ὁμοῦ εἰς τὸν πλησίον λοφίσκον παρὰ τὸ εὐρύχωρον δάσος. ἐκεῖ δὲ ἐπὶ τῆς χλοηφορούσης πεδιάδος παρὰ τὸ ἄντρον τοῦ βράχου, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἐπιπρασινίζουσι βρύα, χορεύουσι τὸν ἰδικόν μας χορόν, ὅστις εἶνε, ὡς γνωρίζεις, κυκλικὸς καὶ ἀναπηδητικὸς· ἔπειτα ἀναρρίχωνται εἰς τὸν βράχον· ἐκεῖθεν καταβαίνουσιν ὀπισθεν εἰς τὸ δάσος, μόλις ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου διασχίζομενον. δὲν τοὺς συγχωροῦμεν ὅμως ἐνδιατρίβειν διὰ τὴν πολλὴν ἀκόμη ὑγρασίαν· ἀλλ' ὅμως τραγωδοῦσι τὸ ἄσμα τῆς ἀνοιξέως ὅλοι συμφώνως, καὶ τὸ πᾶν ἀντηχεῖ μελωδικῶς. κινουμέν ἔπειτα ἐκ τοῦ δάσους· καὶ οἱ μικροὶ μαθηταὶ ἄλλος ἄνω, ἄλλος κάτω, δεξιὰ ἀριστερά, ὁ μὲν τρέχει πρὸς τὸ ρυάκιον, τοῦτος ἔρχεται ἐκ τῆς ἐλάτης ἐκείνης, ἄλλος φέρει χόρτον τι εἰς τὸ χέρι, ἄλλος ἐντομόν τι, ἄλλος ἴον τι, καὶ συνωθοῦνται πρὸς ἡμᾶς, ἵνα δείξῃ ἕκαστος τὸ εὖρημα τῆς καρδίας του. Ἐπιστρέφομεν ἀναζωογονημένοι, ἐν ᾧ ὁ ἡλιος κλίνει πρὸς τὴν δύσιν, καὶ φθάνομεν εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπου μόλις εἰς τὴν αὐλὴν ῥίπτουσιν ὅσα εἶχον εἰς τὰς χεῖρας. ἐκεῖθεν ἀσπασθέντες ἕνα ἕκαστον ἀποπέμπομεν αὐτοὺς εἰς τοὺς γονεῖς των οἴκαδε. Τὴν ἐπαύριον ἴλαροὶ καὶ φαιδρότεροὶ τρέχουσιν εἰς τὸ σχολεῖον. Ἄλλ' ἄρχουσι ταῦτα περὶ τοῦ πρώτου ἔτους. ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ θὰ σοὶ παραστήσω τί μαθηθάνουσι τὸ ἐπόμενον ἔτος.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Γ'.

Δεύτερον Σχολικὸν ἔτος.

Μάθημα ἔχουσι τώρα τοῦ Ξενοφῶντος τὴν Κύρου παιδείαν. ὁ διδάσκαλος εἰπὼν αὐτοῖς πρώτον τὰ δέοντα περὶ τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ λόγου, ἄρχεται οὕτω « Πατὴρ μὲν δὴ λέγεται ὁ Κύρος γενέσθαι Καμβύσου..... » Ἀπὸ πατέρα μὲν λέγουσιν ἔγεινεν ὁ Κύρος, ἀπὸ τὸν Καμβύσην, βασιλέα τῶν Περσῶν (οὗτος δὲ ὁ Καμβύσης ἦτον ἀπὸ τὴν γενεάν τῶν Περσειδῶν, καὶ οἱ Περσεῖδαι ἔχουν τὸ ὄνομα ἀπὸ Περσέα.) ἀπὸ μητέρα δὲ λέγουσιν ὅλοι συμφώνως· ὅτι ἔγεινεν ἐκ τῆς Μανδάνης· ἡ δὲ Μανδάνη αὐτὴ ἦτον θυγατέρα τοῦ Ἀστυάγου, ὅστις ὑπῆρξε βασιλεὺς τῶν Μήδων. Λέγουσιν δὲ, καθὼς καὶ εἰς τὰ τραγῳδίαι των ἀκόμη ἕως σήμερον ἀναφέρουσι οἱ βάρβαροι, ὅτι ὁ Κύρος ἐκ φύσεως ἦτο τὴν μὲν μορφήν ὠραιότατος, τὴν δὲ ψυχὴν φιλανθρωπότατος καὶ φιλομαθέστατος καὶ φιλοτιμώτατος, ὥστε κάθε κόπον νὰ ὑποφέρῃ καὶ κάθε κίνδυνον νὰ ὑπομένῃ διὰ νὰ ἐπαινηταὶ (διὰ τὸν ἔπαινον). — Τώρα διέρχεται μετ' αὐτῶν τὰ τῆς γραμματικῆς. Καὶ πρώτον· πατὴρ πτώσεως γενικῆς ἐκ τοῦ πατέρος κατὰ συγκοπήν, καὶ ἡμεῖς οὕτω λέγομεν τὸ μὲν σύνδεσμος, ἔχων κατόπιν δέ· ἐνίοτε δυνατὸν ἐλλεῖπειν· τὸ δὲ βεβαιωτικὸν συνειθίζεται πολλάκις μετὰ τὸ μὲν, ὡς « ταῦτα μὲν δὴ οὕτως ἔχει »· καὶ μετ' ἄλλας λέξεις, οἷον νῦν δὲ, = τῶρα πλὴν· λέγεται

ὁ Κῦρος, παθητικῶς· ἐνεργητικῶς· οἱ ἄνθρωποι, ὁ κόσμος λέγουσιν τὸν Κῦρον ἢ περὶ τοῦ Κύρου, ὅτι ἔγεινε Καμβύσου, ἐκ τοῦ πατρὸς Καμβύσου· εἶτα· γίγνομαι τινος, ἡμεῖς, γίνομαι ἀπὸ τινος ἢ ἐκ τινος. Καμβύσου· τί ἦτον αὐτὸς ὁ Καμβύσης; ἰδοῦ, Περσῶν βασιλεύς· ἀλλ' εἶνε τὸ βασιλέως καθὼς τὸ Καμβύσου· τοῦ γένους = γενεᾶς, καθὼς Ἕλληνας τὸ γένος· τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ἑρακλειδῶν ἀπὸ, πάντοτε μὲ γενικὴν, ἐν ᾧ ἡμεῖς συνειθίζομεν αἰτιατικὴν κληθίζονται—κλέος = ὄνομα, φήμη· ἀπ' αὐτοῦ ῥήματος κληθίζομαι = φημιζομαι, ὀνομάζομαι· ὀμολογεῖται = [ὀμο-λογεῖται] = ὀμοῦ λέγεται καὶ κατὰ σύνθεσιν ὀμολογεῖται = μαζὶ λέγεται, ὅ ἐστι μαζὶ ἀπὸ ὅλους λέγεται, ὅλοι λέγουσιν συμφώνως· γενέσθαι καθὼς τὸ παραπάνω γενέσθαι ἢ δέ· ὁ σύνδεσμος ἐξακολουθεῖ ἄλλην πρότασιν. φύναι—φύω = φυτρῶν, ἐκ φύσεως γίνομαι· ἐκ φύσεως ἐγεννήθη· λέγεται ὡς ἀνωτέρω· καὶ ἄδεται ὑπὸ τῶν βαρβάρων ὡσαύτως παθητικόν· οἱ βάρβαροι ἄδουν, τραγωδοῦν, κτλ. εἶχαν τραγῳδία (ἄσματα) διὰ τὸν Κῦρον, ὅπου ἐλέγετο τὸ ἐξῆς· ὅτι κατὰ τὸ εἶδος, τὸ ἐξωτερικόν, μορφὴν, ἦτο κάλλιστος—καλὸς = ὠραῖος εἰς τὴν αἴσθησιν· κατὰ τὴν ψυχὴν δέ, ἀναφέρεται εἰς τὸ προηγηθὲν μὲν· φιλάνθρωπος—φίλος (φιλῶ-ἄνθρωπος) ὅστις φιλεῖ = ἀγαπᾷ τοὺς ἀνθρώπους· φιλομαθής· ὁ ἀγαπῶν νὰ μαθήσῃ· φιλότιμος· ὁ ἀγαπῶν τὴν τιμὴν· ὥστε· εἰς τὴν γλῶσσάν μας προηγείται τόσον· τόσον — ὥστε· πόνον = κόπον· ἀνατλήναι (ἀνά-τλήναι)· τλάω (ταλάω) = βαστῶ, ἔτλην ἀόριστος· ἀνά = ἐπάνω, ἄνω—βαστῶ ἐπάνω μου, σηκόνω ὡς ἂν βάρος· κίνδυνον ὑπομεῖναι—(ὑπό-μεῖναι) = ὑποκάτω μένω, εἶναι ὑπο-

κάτω τινὸς βάρους, ὑπομένω, ὑποφέρω· διὰ τὸν ἔπαινον· τὸ ἐπαινέσθαι ὡς ὄνομα· φύσιν μὲν δὴ τῆς ψυχῆς· τὸ μὲν δὴ καθὼς ἴδαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἵπαμεν· μορφῆς ἐδῶ, ἐν ᾧ ἀνωτέρω ἦτον εἶδος, συνώνυμα καὶ τὰ δύο· διαμνημονεύεται· πάλιν παθητικῶς = διαμνημονεύουσι· διὰ-μνημονεύουσι = ἐφύλαξαν εἰς τὴν μνήμην· διὰ = πέρα καὶ πέρα = ὅλοι γενικῶς· ἔχων· ὅτι εἶχε τοιαύτην φύσιν ψυχῆς καὶ μορφῆς = τοιαύτην φυσικὰ ψυχὴν καὶ μορφὴν· ἐπαιδεύθη = ἀνετρέφη ὡς παιδί· γε μὴν, βεβαιωτικόν καὶ ἐμφαντικόν = ἀνετρέφη ὅμως τῷ ὄντι μὲ τοὺς νόμους τῶν Περσῶν ἢ μέσα εἰς τοὺς = ἐντὸς (τῶν νόμων)· οὗτοι δέ· ὁ δὲ ἀναφέρεται εἰς τὸν μὲν· ἐπιμελοῦμαι τῶν μαθημάτων· λέγεται· ἐπιμελοῦμαι τινος· ἡμεῖς μὲ αἰτιατικὴν· ἀρχεσθαι ἐπιμελούμενοι τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ = ἐκ πρώτης ἀρχῆς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἐπιμελοῦνται· διότι ὅχι ὁμοίως μὲ τὰς πλείους πόλεις ἀρχίζου· δηλ. αἱ πλείους πόλεις ὕστερα ἀρχίζου νὰ ἐπιμελῶνται τὸ κοινὸν καλόν· καὶ αὐτὸ τὸ ἐξηγεῖ παρακάτω· καὶ οὕτω καθεξῆς· Λέγουσιν ἔπειτα καὶ ἓνας καὶ δύο ἀπ' ἀρχῆς πάλιν τὸ ἐξηγηθὲν καὶ ἀναπτυχθὲν μάθημα· τοὺς ἐρωτᾷ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τί ἐλέχθη περὶ τῆς λέξεως ταύτης καὶ ἐκείνης· εἶτα ἀπολύονται· Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον μελετήσαντες τὸ παρακάτω ὡς ἐδυνήθησαν, ἐξηγοῦσι τὴν ἐπιούσαν πρῶτον αὐτοί, εἶτα ὁ διδάσκαλος ὡς ἀνωτέρω· ἔπειτα πάλιν αὐτοί.

Εἰς ἄλλην δὲ ὥραν ἔχουσιν ἤδη τῆς γραμματικῆς τὸ συντακτικόν μέρος· καὶ δι' αὐτὸ τὸ μέρος ὡσαύτως γυμνάσματα συντακτικά, θέματα κοινῶς λεγόμενα· γίνονται δὲ ἐκάστοτε ἐπάνω εἰς τοὺς συντακτικούς κανόνας καὶ τύπους τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου· καὶ ἵνα περιορισθῶ εἰς τὸ πρῶ-

τον ἀπλούς τον παράδειγμα, διὰ τὰς ἀπλὰς προτάσεις ὑπαγορεύει προτάσεις μὲ τὸ συνδετικὸν εἶνε καὶ προτάσεις χωρὶς παραλείψεως τοῦ κατηγορουμένου ἢ ὑποκειμένου, ὡς λέγομεν ἡμεῖς, ἐνῶ δύναται παραλειφθῆναι, ὡς ἐνοοούμενον. Τὰ γυμνάσματα ταῦτα μέχρι τέλους τοῦ συντακτικοῦ ἐξακολουθοῦσι μετ' ἐπιμελείας καὶ διορθόνονται δις τῆς ἐβδομάδος κατ' ἐπανάληψιν. καθεκάστην βέβαια δὲν ὑπάρχει καιρὸς, διότι χρειάζονται τοσαῦτα τετράδια ἐπιθεώρησιν καὶ διόρθωσιν· ἀλλὰ δις τῆς ἐβδομάδος ἀρκεῖ. Ἐπάνω εἰς τὸ κείμενον δὲν γίνεται ἡ λεγομένη ἀνάλυσις ἢ σύνταξις· διότι ἡ καθ' ἑκάστην ἀηδεστάτη τῶ μαθητῆ ἐπανάληψις ὑποκειμένου, ἀντικειμένου προσεχοῦς, πόρρω, προσδιορισμοῦ ἐμπροθέτου ἢ ἀπροθέτου, ἐπιρρήματικοῦ, ὡς ἐπιρρήματικοῦ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ παραπάνω, ἀναλύεται, καὶ τῶν τοιούτων, ὡς ὄντων ἐν γένει πάντων τούτων ὄρων καὶ τύπων γραμματικῶν διὰ τὰς φιλοσοφικὰς κατηγορίας τοῦ εἶναι, τοῦ ποιοῦ, τοῦ ποσοῦ, τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, δὲν διδάσκει αὐτὴν τὴν σύνταξιν τοῦ Ἑλληνος λόγου· καὶ ἀποβαίνει τὸ τοιοῦτον μηχανισμὸς ἀθλιέστατος. ὁ δὲ μαθητὴς συνειθίζει μὲν ἐκ εὐχαιρίας τὰς λέξεις ταύτας καὶ προσέτι ἐκάστοτε ριψοκινδυνεύει τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κειμένου, συνειθίζει μὲ τοὺς ὄρους τούτους ἐπιτραγουδεῖν τὰ διάφορα μέρη τῆς προτάσεως καὶ περιόδου, καθὼς ὁ ὑπὸ τὰς λέξεις τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν, ζώου, δένδρου, θάμνου, λίθου, κτλ. ὑπάγων πάντα τὰ περίξ ὀρώμενα, μακρόθεν ἰσάμενος, ἀλλ' ἐκ τούτου τοῦ γενικοῦ λεξιλογίου δὲν μαθαίνει τὰ πολλὰ καὶ μερικὰ καὶ ἀτομικά, δὲν αἰσθάνεται τὴν γλῶσσαν, οὐδὲ τὴν οἰκιοῦται. τοῦτο κατορθοῦται μόνον διὰ τῆς συχνῆς ἀναγνώσεως, βραδυτέρας τε καὶ ταχυτέρας, καὶ διὰ πρα-

κτικῶν συντακτικῶν γραπτῶν γυμνασμάτων. δι' αὐτῶν δὲ διδάσκεται ἐκάστοτε ὁ ἐπιμελής, πῶς τὴν πρότασιν ταύτην τῆς σημερινῆς ἐξέφραξον οἱ ἀρχαῖοι, πῶς ἐκείνην καὶ οὕτως ἐκ τῆς ἰδίας του γλώσσης ἀγεται εἰς σταθερὰν τῆς ἀρχαίας γνῶσιν. ὁ ἐπικρατῶν σήμερον φορτικώτατος μηχανισμὸς ἐπιρρίπτει εἰς τὴν γλῶσσαν δικτυοειδεῖς πλεκτάνας, ἵνα μόλις διὰ τῶν ὁπῶν διίδητις αὐτήν.

Λάβωμεν δὲ παράδειγμα, εἰ θέλεις, τὸ τυχόν χωρίον, ὃ θὰ συντάξῃ ἢ ἀναλύσῃ ὁ μαθητὴς· οἷον τὸ Διὰ τοῦτο δὲ δημοσίᾳ τοῦ θηρᾶν ἐπιμέλονται, κτλ. τώρα θὰ τὸ κάμη σύνταξιν ὡς λέγεται· ἄς ἴδωμεν τί γίνεται. ἐπιμέλονται—ἐκεῖνοι ὑποκείμενον τοῦ ἐπιμέλονται· τοῦ θηρᾶν ἀντικείμενον τοῦ ἐπιμέλονται· « τὰ ἐπιμελείας, ἀμελείας, φροντίδος, κτλ. συντάσσονται μετὰ γενικῆς »· δημοσίᾳ ἐπιρρήματικὸς προσδιορισμὸς· διὰ τοῦτο· προσδιορισμὸς τοῦ αἰτίου. Καὶ βασιλεὺς ὑποκείμενον εἰς τὸ ἐσί, ἡγεμῶν κατηγορούμενον· αὐτοῖς δοτικῆ τοῦ προσώπου· ὡσπερ καὶ ἐν πολέμῳ ὁμοιωματικὴ πρότασις, ἐλλείπει ἐξωθεν· ὁ βασιλεὺς ἐστὶ ἡγεμῶν ἐν πολέμῳ ὡς ἐπιρρήματικὸς προσδιορισμὸς. « Καὶ τῶν ἄλλων ἐπιμελεῖται ὅπως ἂν θηρᾶν, ὅτι ἀληθεστάτη αὐτοῖς δοκεῖ... τελικὴ πρότασις τὸ ὅπως· ἢ εὐχτικὴ μὲ τὸν ἄν, διότι ἐμφαίνει σκοπὸν ἐξ ὑποκειμένου.— Ἰδωμεν τώρα ἂν καὶ ὁ ταῦτα πάντα ἐκστοματίζων καθεκάστην αἰσθάνεται καὶ γνωρίζει ἐξ αὐτῆς τῆς ὀρολογίας τὸν Ἑλληνα λόγον. αὐτὸ τοῦτο μεταφρασμένον εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς κοινῆς, Καὶ δι' αὐτὸ κοινῶς (δημοσίως) ἐπιμελοῦνται τὸ κυνήγι, καὶ ὁ βασιλεὺς καθὼς καὶ εἰς τὸν πόλεμον εἶνε ἀρχηγός των καὶ ὁ ἴδιος κυνηγᾷ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους φροντίζει διὰ νὰ κυνηγῶσι, διό-

τι αὐτὴ ἢ μελέτη τοὺς φαίνεται, ὅτι εἶνε ἀληθεστάτη μελέτη εἰς τὰ πολεμικά. πῶς θὰ ἐξελληνίσῃ τοῦτο; πιστεύεις, ὅτι τὸ δι' αὐτὸ ἐκ τῆς συντάξεως θὰ ἤξεύρῃ ὅπως τὸ Ἑλληνισμὸν διὰ τοῦτο; καὶ ὅτι δὲ θὰ βάλλῃ ἀντὶ τοῦ καί· ἢ ὅτι τὸ κοινῶς ἢ καὶ δημοσίως θὰ τὸ κάμῃ δημοσίᾳ, καθότι ἤξεύρει, ὅτι εἶνε ἐπιρρήματικὸς προσδιορισμὸς; ἢ ὅτι ἀντὶ τοῦ κυνήγι θὰ γράψῃ τοῦ θηρᾶν ἀπαρέμφατον; ἢ πιστεύεις θὰ γνωρίζῃ, ὅτι τὸ εἶνε ἀρχηγὸς τῶν Ἑλληνιστῶν ἐκφράζεται ἀρχηγὸς ἢ ἡγεμῶν αὐτοῖς ἐστὶ, ἢ ὅτι τὸ διὰ νὰ κυνηγῶσι θὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ μὲ τὸ ὅπως ἂν θηρῶεν;

Ἐγὼ δὲν ἐννοῶ παντάπασι ἕως τραγουδῶν ὁ μαθητὴς τοιοῦτοτρόπως καθεκάστην ἐπάνω εἰς τὰς Ἑλληνικὰς περιόδους καὶ προτάσεις τοὺς κατὰ θεωρίαν διὰ συνθέσεως ἐξαχθέντας καὶ ὀρισθέντας τύπους, θὰ δυνηθῇ ποτε ἐξορκίζῃν τὸ χαλεπὸν τῆς γλώσσης δαιμόνιον, καὶ θὰ μνηθῇ τὸ μυστήριον αὐτῆς! ὅ,τι καὶ ἂν μάθῃ, ἄλλοθεν τὸ μανθάνει κατατριβόμενος, καὶ μόλις διὰ τῆς ἐξηγήσεως καὶ τῶν θεμάτων θὰ ἐννοήσῃ τέλος πάντων κάτι τι, καὶ τότε θὰ συναισθανθῇ ἴσως καὶ τὴν ἐννοιαν τῶν ἐπωδῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ καθεκάστην δὲν διαμαρτύρονται κατὰ τῆς παρὰ φύσιν καὶ παρὰ τάξιν ταύτης χρησιμολογίας, χάσκοντες καὶ κατασπεύδοντες τὸ κακὸν μὲ πάταγον τῶν χειλέων, ὡς ὁ ἀγράμματος παπᾶς, ἀναγινώσκων τὸ ψαλτήριον καὶ τὴν ἀκολουθίαν του. Πρὸς τί λοιπὸν ἢ ματαιοπονία αὕτη, ἵνα μὴ εἴπω τι χειρότερον; δὲν θὰ ὑπάγῃ εἰς τοὺς κόρακας πλέον; δὲν βάλλομέν ποτε γινώσιν; Ἀλλ' αὐτὸ βέβαια ἔρχεται εἰς τὴν δουλιάν μας· συνάδει μὲ τὴν διδασκαλικήν μας ἰδρωτοφοβίαν· τὰ ψάλλομεν μία καὶ καλὴ ἐκεῖ πέρα εἰς

τὴν παράδοσιν καὶ τελειώνει· δύο ἄλλαις φοραῖς θέμα εἰς τὸν πίνακα τὸ πολὺ πολὺ, καὶ ὑπεραρκεῖ. Τίς θὰ κάθεται καὶ θὰ διορθῶνῃ τόσα τετράδια, θὰ πονοκεφαλῇ φθιάων θέματα ἀπλᾶ πρὸς γύμνασιν καὶ ἐντύπωσιν τῆς Ἑλληνικῆς συντάξεως· εἰς τὸ σπῆτι χρειάζεται πλέον ὁ διδάσκαλος ἡσυχίαν καὶ ἀνάπαυσιν! δὲν ἀρκεῖ τὸ πονοκεφάλημά του εἰς τὸ σχολεῖον μὲ τὰ παιδάρια; Ἀλλ' ἐν τοσοῦτῳ ἐξέρχονται καθεκάστην μαθηταὶ ἐκ τῶν γυμνασίων καὶ σχολείων τῆς πατρίδος καὶ τῶν ἐντὸς τῆς ἐλευθέρως καὶ τῶν ἐκτὸς πολλοὶ κατ' ἔτος, καὶ Ἑλληνικὰ δὲν γνωρίζουσιν ὅσα Ἑλλῆν μαθητῆς ὄφειλε. Τίνος Ἑλληνοκαρδία συναισθανομένη τὴν κατάραν ταύτην, ἦν, φαίνεται, οἱ αἰῶνες μᾶς κατηράσθησαν, « σείχουσιν ἄστοις ἀντὶ τῆς σωτηρίας », δὲν συνταράσσεται καὶ δὲν πονεῖ ἐκ βάθους;

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τοὺς μαθητάς. Λαβόντες οὗτοι τὸ ἐξῆς θέμα τὴν ἄλλην φορὰν: ὁ Πλάτων ἦτον ἕνας ἀπὸ τοὺς σοφοὺς (σοφός). — Γοργίας ἦτο σοφιστής. — Τὰ κακὰ πράγματα βλάπτουσι τοὺς ἀνθρώπους. — μὲ ἐρώτησεν ἂν τὸν εἶδα· ἐγὼ δὲ εἶπα, δὲν τὸν εἶδα. — Τὸ ἤξεύρεις; τὸ ἤξεύρω μάλιστα. — οἱ δύο αὐτοὶ ἀνθρώποι εἶνε σοφοὶ καὶ φίλοι μου. — οἱ δύο ἡμεῖς ἄς μελετήσωμεν. — ἐγὼ καὶ ὁ δεῖνα λέγομεν τὸ ἴδιον πρᾶγμα. — καὶ ἐσὺ εἶσαι χριστιανὸς καὶ ἡμεῖς εἴμεθα χριστιανοί. — φέρουσι τὰ τετράδια καθαρῶς γραμμένα τὴν πρὸ μεσημβρίας ὥραν τῆς μεθαύριον. τὰ λαμβάνει ὁ φίλος διδάσκαλος ὑπὸ τὴν μασχάλην καὶ ἀπέρχεται καὶ ἀποθέτει αὐτὰ εἰς τὸ γραφεῖόν του· ἀλλ' ἀνυπόμονος σκύπτει εὐθὺς καὶ βλέπει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τίς ποῦ ἐπέτυχε, καὶ σχεδὸν εὐχαριστεῖται ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης ἐπόψεως. Τὸ ἐσπέ-

ρας τὰ διέρχεται ἀκριβῶς, καὶ μὲ ἐρυθρὰν μελάνην σημει-
 όνει μόνον τὴν λέξιν ὅπου εἶνε τὸ παρά τὸν ἀναγνωσθέν-
 τα κανόνα λάθος, καὶ οὕτω τὰ ἐπιστρέφει τὴν ἐπιου-
 σαν, ἵνα προσέξωσιν ἐπὶ τῶν ὑπερυθρωμένων λέξεων,
 καὶ εἰ δυνατόν εὕρωσι καὶ διορθώσωσι τὸ λάθος. ἕκαστη
 ἐρυθρὰ γραμμὴ τοῖς εἶνε ἤδη ἓνα πρόβλημα· λύουσι τὰ
 περισσότερα, καὶ φαιδροὶ ἤδη τὴν ἄλλην ἡμέραν καὶ χα-
 ρούμενοι φέρουσι τὰ διορθωμένα ἤδη τετράδιάτων, τὰ
 ὅποια τὰ συνάζει ὁ πρωτόσχολος καὶ τοῦ τὰ ἐγχειρίζει
 μετὰ τὸ τέλος τῆς παραδόσεως. Τὰ βλέπει τώρα εἰς τὴν
 ὠρισμένην ὥραν καὶ μόλις δύο λάθη ἢ τρία ἢ τέσσαρα
 σημειόει εἰς ἕκαστον, ὑπογράφων συγχρόνως καὶ ἀνά-
 λογον ἀπόφανσιν τοῦ κύρους καὶ τῆς πατρικῆς πρὸς τὰ
 τέχνα του ταῦτα ἀγάπης· καὶ οὕτω τὰ ἐπιστρέφει τὸ
 σάββατον.

Τοιοτοτρόπως προχωροῦσιν ἀρκετὰ εἰς τε τοῦ Ξενο-
 φώντος τὴν Κύρου Παιδείαν καὶ τὸ συντακτικόν· εἶνε δὲ
 ἤδη εἰς τῶν ῥημάτων περίπου τὰς ἐγκλίσεις, καὶ μετὰ
 παρέλευσιν μηνῶν μεταβαίνουσιν εἰς τὴν Κύρου Ἀνάβα-
 σιν. Ἄλλ' ἤδη καὶ ὁ ἥλιος εἶνε θερμότερος τοῦ καιροῦ
 προχωρήσαντος· διὸ κατὰ τὴν συνήθειάν μας τὴν προ-
 σεχῆ Κυριακὴν μετὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν συναθροί-
 ζονται πάλιν οἱ μαθηταὶ εἰς τοῦ σχολείου τὴν αὐλήν, ἵνα
 ἀπέλωμεν κατὰ τὰ συμφωνηθέντα εἰς περίπατον. ἄλλ'
 ὁ περίπατός μας τώρα εἶνε ἐκστρατεία διὰ τὸ μήκος τῆς·
 καθ' ὁδὸν ἀπαντῶμεν διαφόρους ἀνθρώπους, ὁμοίως πε-
 ριπατοῦντας ὑπὸ τοὺς κατὰ τὸ προάσπειον δεινῶνας,
 ἄλλους δὲ καὶ καθημένους καὶ ἐν ἡσυχίᾳ τινὶ εἰς τὴν
 θέαν τῶν πέριξ τερπομένων. μετ' οὐ πολὺ ὁμως ἡμεῖς
 εἴμεθα πλέον ἐκτὸς καὶ τῆς πόλεως καὶ τῶν προασείων

αὐτῆς, μόνοι διευθυνόμενοι εἰς τὸν ἔτι μακρὰν κείμενον
 λόφον, ὅπου μόλις ἔχομεν σκοπὸν σταθμεύσαι· ὁ μέχρις
 ὁμως ἐκεῖ δρόμος δὲν εἶνε καθόλου ἀμμώδης ἐρημία. ἢ
 τοσαύτη καλλονὴ τῆς φύσεως καὶ οἱ βελλασμοὶ τῶν
 ποιμνίων καὶ τῶν ρυάκων οἱ κελαρυσμοὶ, καὶ ὁ ἀγροτι-
 κὸς ἐν γένει μουρμουρισμὸς, καὶ τῶν πτηνῶν τὰ κελα-
 δήματα ἐπὶ τὰς ὑψικόμους πετείας καὶ δρυὸς καὶ πλατά-
 νους, μᾶς προσκαλοῦσι πρὸς ὥραν ὑπὸ μεγάλην ἐκεῖ
 πλάτανον ἐν εὐρυχώρῳ τόπῳ· τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἡμετέρων
 θιασωτῶν ἀνασκιρτᾷ ὑπὸ τὴν σκιάν του. ἀλλ' ἐσὺ τώρα
 ἐμένα παρομοιάζεις βέβαια μὲ Σιληνόν· ἂν ὁμως τύχης
 ποτὲ καὶ σὺ μαζί θὰ ἦσαι ὁ νεώτερος μὲ ὄλην τὴν σοβα-
 ρότητά σου, καὶ θὰ αισθανθῆς μὲ τὰς ἀπαλὰς τῶν μι-
 κρῶν μας τέκνων καρδίας ὅ,τι δὲν αισθάνεται τις ἐν τῇ
 μονώσει αὐτοῦ. ἀνιδρωτὶ καὶ μετ' ἀλλαλαγμοῦ χαρᾶς
 ἐφθασαν ἔπειτα ἐπάνω τοῦ λόφου καὶ οἰονεὶ ἔστησαν τὸ
 τρόπαιον, τρέψαντες ἐχθρόν τινα· τοσαύτην βοὴν ἤκουον
 κάτωθεν, γινομένην ὑπὸ τῶν πρώτων καταλαβόντων τὸ
 ὕψωμα. ἐκεῖ ἐπάνω ἐπαίζον τὰ συνειθισμένα παιγνίδια·
 καὶ ἔπειτα κατήλομεν καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σχολεῖον
 ὀλίγον πρὸ μεσημβρίας. τοσαῦτα κατὰ τὸ παρόν.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Δ΄.

Τρίτον Σχολικὸν ἔτος.

Τώρα θὰ μὲ ἐρωτήσης ἴσως, τί ἔμαθαν ἐκτὸς τῶν Ἑλληνικῶν οἱ μαθηταὶ μέχρι τοῦδε. σοὶ λέγω, φίλε, ἐν συντόμῳ· ὄχι πολλά· ἀλλ' ὅ,τι ἔμαθαν, τὸ ἔμαθαν καλά. ἐκτὸς τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς γεωγραφίας τῆς τε φυσικῆς καὶ πολιτικῆς τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ μικρᾶς Ἀσίας τίποτε ἄλλο τέταρτον· ἀκόμη οὔτε Λατινικὰ ἤρχισαν, οὔτε Γαλλικὰ, οὔτε ἄλλα τοιαῦτα. Τοῦτο δὲ τὸ ἔτος, ἤδη τὸ τρίτον σχολικὸν ἔτος, θὰ ἀρχίσωσι τὰ Λατινικὰ καὶ ἱστορίαν· καὶ θὰ παραδίδῃ ταῦτα ὁ συνάδελφος ἡμῶν, ὅστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι συνεργάζεται καὶ ποθεῖ πατρικῶς τὴν διάπλασιν τῶν μικρῶν τούτων ἀνθρώπων, οἵτινες προορίζονται τῆς μελλούσης πόλεως οἱ πολῖται. Διὰ τοῦτο συγχώρησόν μοι, ὅτι περιορίζομαι μόνον εἰς τὰ Ἑλληνικὰ· ὁ λόγος εἶνε προφανής, καὶ ἔπειτα τοῦτο μόνον σοὶ ὑπεσχέθη ἐξ ἀρχῆς.

Ἀρχίζουσι λοιπὸν τὴν Κύρου Ἀνάβασιν. ἐκθέσας πρῶτον τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς ἐν περιλήψει καὶ ὀδηγήσας τὴν φαντασίαν των εἰς τὸν χάρτην τῆς ἀρχαίας μικρᾶς Ἀσίας, τὸν ὁποῖον ἔχουσι, τὴν ἐπιούσαν ζητεῖ παρ' αὐτῶν τὰ λεχθέντα. ὅλοι ἀπεμνημόνευσαν κάλλιστα τὸ θαῦμα τῶν μυρίων Ἑλλήνων, ὡς ἐκ τοῦ προσώπου των ἐφαίνετο· ἔδειξαν ἄλλοι εἰς τὸν χάρτην τὰ κυριώτερα μέρη,

τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐκθεσιν. Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀναγινώσκουσιν· « Δαρείου καὶ Παρυσάτιδος παῖδες γίγνονται δύο, πρεσβύτερος μὲν Ἀρταξέρξης, νεώτερος δὲ » Κύρος « ..... — ἐξηγεῖ δὲ, « ὁ Δαρεῖος καὶ ἡ Παρυσάτις εἶχαν δύο υἱοὺς, μεγαλιέτερον μὲν Ἀρταξέρξην, μικρότερον δὲ Κύρον· ἐπειδὴ δὲ ἀσθενοῦσεν ὁ Δαρεῖος καὶ ὑπωπτεύετο τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἤθελε νὰ τοῦ παρευρεθοῦν κοντά του καὶ τὰ δύο παιδιὰ· ὁ μεγαλιέτερος λοιπὸν ἔτυχε παρῶν (κοντά του)· τὸν δὲ Κύρον μὴνὰ νὰ ἀφήσῃ τὴν ἐξουσίαν ὅπου τὸν ἔκαμε σατράπην, καὶ ὅπου τὸν ἀνέδειξε στρατηγὸν ὅλων ἐκείνων, ὅσοι συναθροίζονται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Καστωλοῦ, καὶ νὰ ἔλθῃ. » — Ἀφοῦ λοιπὸν οὕτως ἐνόησαν διὰ τῆς γλώσσης των τὸ ἀρχαῖον, ἐρμηνεύονται ἤδη αἱ λέξεις: Δαρείου παῖδες γίγνονται· συνήθως λέγεται· γίγνονται ἢ εἰσὶ τινὲ παιδῆς· ἡμεῖς λέγομεν ἔχει τις δύο παιδιὰ, ἢ τοῦ γίνονται δύο παιδιὰ· κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἐδῶ· τοῦ Δαρείου καὶ τῆς Παρυσάτιδος γίνονται δύο παιδιὰ· ὁ μεγαλιέτερος Ἀρταξέρξης... ὁ Δαρεῖος ἦτο βασιλεὺς τῆς Περσίας ἀπὸ τοῦ 424 μέχρι 405· ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι Δαρεῖοι ἀρχαιότεροι, ὧν ὁ πρῶτος εἶνε ὁ ἐκστρατεύσας κατὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ 490 Π. Χ. κτλ. οὗτος εἶνε Δαρεῖος ὁ β', ὁ Νόθος λεγόμενος· γίγνονται· χρόνος ἐνεστῶς, εἶνε ἱστορικός· καὶ ἡμεῖς συχνὰ διηγούμενοι μεταχειριζόμεθα εἰς παρελθόντα πράγματα χρόνον ἐνεστῶτα (τοῦ λέγω τόσα καὶ αὐτὸς δὲν μὲ ἀκούει. ἔπειτα ἔρχεται ὁ Γαλλικὸς καὶ Ἀγγλικὸς στρατὸς καὶ ἀποβιβάζεται εἰς Πειραιᾶ. Γίνεται ἓνα τόσον κακὸν ὅπου δὲν ἐδυνάμεθα.) παρασταίνεται δὲ τὸ πρᾶγμα ζωηρότερον διὰ τοῦ ἐνεστῶτος. Παρυσάτις, ἡ γυναῖκα τοῦ Δαρείου, εἶχεν

ἰσχὺν παρὰ τῶ βασιλεῖ, καθὼς συνήθως αἱ γυναῖκες τῶν Ἀσιανῶν βασιλέων· πρεσβύτερος— νεώτερος εἰς τὴν ἡλικίαν· μεγαλείτερος λέγομεν ἡμεῖς, Ἑλληνιστὶ ὁμῶς μέγας λέγεται διὰ τὸ ἀνάστημα κυρίως ἢ διὰ τὸ μάκρος· διὰ δὲ τὴν ἡλικίαν πρεσβύτερος· τὸ θετικὸν πρεσβύτης=ἡλικιωμένος, γέρων ὄχι πολὺ. νεώτερος: ἡ σύγκρισις πρὸς τὸν ἀδελφόν του τὸν μεγαλείτερον. ἀλλ' ὁ Κῦρος εἶχε δεκατρεῖς υἱούς, καθὼς λέγουσιν, ἐξ ὧν μόνον τέσσαρες ἐζούσαν· ἀλλ' ὁ Ξενοφὼν ἀναφέρει μόνον δύο· ἐπειδὴ περὶ αὐτῶν πρόκειται λόγος. Ἄρταξέρξης σημαίνει πολεμικώτατος εἰς τὴν Περσικὴν γλῶσσαν, καὶ εἶνε τιμητικὸν ὄνομα, τὸ ὅποιον ἔλαβεν, ἀφ' οὗ ἔγεινε βασιλεὺς, κατὰ τὴν τῶν ἀσιανῶν ἡγεμόνων συνήθειαν· ὁμῶς ὠνομάζετο Ἀρσάκης. εἶνε δὲ Ἄρταξέρξης ὁ β', (ὁ καὶ Μνήμων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλούμενος)· ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 405 ἕως 361. ἐπεὶ δὲ=ἐπειδὴ δέ, καὶ ὑπώπτει τελευτὴν· ἐπειδὴ ἦτο γέρος· τελευτὴν =τέλος τῆς ζωῆς· οἱ—δοτικῆ, τρίτον πρόσωπον οὐ, οἱ, ἐ. τῶ παιδε—δυϊκοῦ ἀριθμοῦ = τοὺς δύο παιδας· ἀμφωτέρω=οἱ δύο ὁμοῦ μαζί· τῶ παιδε ἀμφωτέρω— καθὼς καὶ μετὰ τὸ οὗτος τίθεται ἄρθρον εἰς τὸ προηγούμενον οὐσιαστικόν. Ἄλλ' ἐδῶ εἰς ποίαν γραμματικὴν θὰ παρατέμψῃ τὸν μαθητὴν; εἰς τὸ μικρὸν Συντακτικὸν τοῦ Ἀσωπίου (περ. πρώτη) βέβαια· ἀλλ' ἐκεῖ καμμία σημείωσις τῶν τοιούτων λεπτολογιῶν δὲν ὑπάρχει. πόσον εὐχῆς ἔργον ἦτον, ἂν εἶχομεν εἰς τὰ σχολεῖα γραμματικὴν οἷα ἡ Κρυγέρου, τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ Γερμανοῦ φιλόλογου, ἢ μᾶλλον αὐτὴν κατὰ λέξιν μεταφρασμένην, καθὼς καὶ τὴν Ἀνάβασιν αὐτοῦ, καὶ κατ' αὐτὴν ἄλλας· διότι σκοπιμωτέρα γραμματικὴ καὶ ἔκδοσις, νομίζω, δὲν

εἶνε δυνατόν ποτε γενέσθαι. ἀλλ' ἡμεῖς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ ἐνόητα· ἢ δὲ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀσωπίου εἶνε βέβαια ἡ μόνη, καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρόδῳ· ἄλλοτε ἴσως περὶ τούτου εἴπωμέν τινα· διότι τῶ ὄντι τὰ τοιαῦτα ἀξίζουσι λόγου.

Ἐβούλετο = ἤθελε· βούλομαι καὶ βόλομαι ὀλίγον διαφέρει τοῦ θέλω = ἔχω κλίσιν· ἐν ᾧ βούλομαι μᾶλλον=ἀποφασίζω· παρεῖναι οἱ μετὰ δοτικῆς· πάρεστίμοι, κτλ. παρῶν ἐτύγγανεν = ἦτον κατὰ τύχην παρῶν· περίφρασις· εὐρίσκετο παρῶν· τυγχάνω περιπατῶν=εὐρίσκομαι εἰς περίπατον· γράφων ἐτύγγανεν=εὐρίσκετο εἰς γράψιμον· ἔγραφεν ἴσα ἴσα· μεταπέμπεται· μετὰ πολλὰς λέξεις ἐκφράζομεν ὅτι ἡ μία αὕτη λέξις = μνηῶν νὰ ἔλθῃ τις εἰς ἐμένα· (μέσ. διάθ. παραπομπὴ εἰς τὴν γραμματ.)· σατράπης ἀντιστοιχεῖ τῶ Πασσᾶ· διοικητῆς πόλεως ἢ μιᾶς ἐπαρχίας. καὶ στρατηγὸν δέ.— τὸ μὲν καὶ συνδετικόν = ἐποίησε καὶ ἀπέδειξε, τὸ δὲ δὲ προσθετικόν = καὶ ἀκόμη στρατηγὸν τὸν ἀνέδειξε. στρατηγός, ὁ διοικητῆς τῶν στρατευμάτων μιᾶς ἢ καὶ πλειοτέρων ἐπαρχιῶν, περσιστὶ Κάρανος (Σερασκέρης Τουρκιστὶ)· ἔγεινε δὲ ὁ Κῦρος στρατηγός τῶ 407 ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τῶν Ἀθηναίων. (Ξεν. Ἑλλήν. Ἰστ. 1. 4. 3.). ἀναβαίνει ἀπὸ τὰ παραλιώτερα πρὸς τὰ μεσογειότερα· διὰ τοῦτο ἀναβαίνει· οὕτως ἐσυνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι. ἐνεσῶς ἱστορικὸς πάλιν. ὡς φίλον = ἴσον φίλον· ἐπίστευεν ὅτι ἦτο φίλος, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἦτο· τοῦτο ἐκφράζει τὸ ὡς, τὸ φαινόμενον. καὶ τῶν Ἑλλήνων δέ· ὡς παραπάνω καὶ στρατηγὸν δέ· ὀπλῖται οἱ βαρέως ὠπλισμένοι στρατιῶται. τῶν Ἑλλήνων μὲ ἄρθρον, διότι ὑποθέτει

γνωστόν, ὅτι ὁ Κύρος εἶχεν Ἕλληνας μισθωτοὺς στρατιώτας. ἀνέβη ἐπαναλαμβάνει τὸ ἀνωτέρω ἀναβαίνει ἄρχοντα—ἀρχηγόν. Ξενίαν—ἀνάρθως, διότι ἄγνωστος τοῖς ἀναγνώσταις—κάποιον Ξενίαν.

Ἔως ἐδῶ σήμερον. Κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον ἐξακολουθοῦν καθεκάζην σπουδάζοντες τὸ λεκτικὸν καὶ γραμματικὸν καὶ πραγματικὸν τοῦ κειμένου, καὶ ὅσον δυνατόν δι' ἀπλῆς φράσεως ζωντανῆς καὶ οὐχὶ λογιωτατικῆς ἐξηγοῦντες· ἀδιαφοροῦσι δὲ ἂν πλειοτέρας μεταχειρίζονται λέξεις ἢ ἄλλας παρὰ τὰς τοῦ κειμένου, προσέχοντες μόνον, ὅπως πιστῶς διὰ τῆς ζώσης γλώσσης γνωρίσωσι τὴν ἀρχαίαν λέξιν καὶ φράσιν, τὴν κυριολεξίαν, καὶ οἰκειωθῶσι μὲ τὴν σύνταξιν διὰ τῆς γραμματικῆς, συγχρόνως δὲ γνωρίσωσι καὶ τὰ πραγματικὰ ἐν ὀλίγοις. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δύναται ὁ μαθητὴς ἀπομνημονεύειν καὶ σημειόειν; χωρὶς κάμμίαν ἐκδοσὶν βέβαια εἶνε δυσκολώτατον. Ὁ διδάσκαλος ἔχει ὡς γνωρίζεις τὴν καλλιτέραν ἐκδοσὶν· ἀλλ' ὁ μαθητὴς τί ἔχει ἀνά χειρας; ἐν ἀπλοῦν κείμενον. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἵνα προοδεύσῃ ὁ μαθητὴς χρεωστῆ γράφειν μικρὰς σημειώσεις ἐπὶ τῆς παραδόσεως· ὅπερ εἶνε μὲν χαλεπώτατον διὰ τὸν μαθητὴν τώρα, ἀλλ' ἀναπόφευκτον. Ἴνα ὁμως εὐκολυνθῇ τὸ ἐπίπονον τοῦτο ἔργον καὶ γεινῆ γόνιμον, ἐπανερωτᾷ ἐκάστοτε τὰ εἰς τὸ παρακάτω μάθημα ἀπαντώμενα τὰ αὐτά, μέχρις οὗ ἐντυπωθῶσιν· ἐξηγήσαντος δηλαδὴ τοῦ μαθητοῦ τὰ παρακάτω ὅπως ἐπρομελέτησε, τότε ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος καὶ ὑπενθυμίζει τὰ καὶ προηγουμένως ἀπαντηθέντα, καὶ ἔπειτα ἐρμηνεύει τὰ νέα καὶ κατάπρωτον παρουσιαζόμενα. Ἡ δὲ προσοχὴ τῶν μαθητῶν καὶ ἡ μνήμη πολλὰ τούτων ἤδη κατὰ τὴν ἰδίαν μελέτην

ἐργάζεται καὶ εὐχαριστεῖται ἐλευθέρως ἐργαζομένη. Ἴδου δὲ τίνι τρόπῳ. Μετὰ τινος ἡμέρας φθάνουσιν εἰς τὸ β'. « ἐπεὶ δ' ἐδόκει αὐτῷ ἤδη πορεύεσθαι ἄνω, τὴν μὲν πρόφασιν ἐποιεῖτο ὡς Πισίδας βουλόμενος ἐκβαλεῖν παντάπασιν ἐκ τῆς χώρας ». Ἐπεὶ δὲ—ἐπειδὴ ἠσθένει—τὸ ἐνθυμῆτο μόνος τοῦ ὁ μαθητῆς. πορεύεσθαι ἄνω—ἀναβαίνειν· ὡσαύτως ἐνθυμῆται τί προελέχθη περὶ τοῦ ἄνω, ὡς εὐμνημόνευτον· παρατηρεῖται δὲ μόνον, ὅτι ἐκεῖ ἀναβαίνει, ἐδῶ πορεύεσθαι ἄνω, διότι τώρα μὲ στρατεύμα βαδίζει, τότε ὄχι. τὴν πρόφασιν ἐποιεῖτο ἄνωτέρω « καὶ αὕτη αὖ ἄλλη πρόφασις ἦν αὐτῷ »· ὡς—βουλόμενος· τὸ ὡς δὲν ἐνθυμῆται ὁ ἐρωτώμενος· ἐρωτᾷ τότε ἄλλον, καὶ τρίτον· ὁ δὲ τέταρτος ὅστις ἤδη μὲ τὸ φαιδρὸν βλέμμα του ἐνευε σχεδόν, ὅτι τὸ ἤξευρε, ἀνέφερε τὸ ἀνωτέρω ὡς φίλον, ἀλλὰ δὲν ἤξευρε τι περὶ σσότερον. τοῖς λέγει λοιπὸν, ὅτι ἐκφράζει τὸ φαινόμενον, τὸ ὡσὰν τὸ ἐδικόν μας. ὡς βουλόμενος—ὡσὰν νὰ ἤθελε, κατὰ τὸ φαινόμενον θέλων. βουλόμενος διαφέρει κατὰ τι τοῦ θέλω. ὡς ἐπὶ τούτους· τὸ ὡς ἐδῶ ὅλοι τὸ ὑπεμειδίασαν· δὲν ἐχρειάσθη ἀντικατάστασιν ζῶν εἰς τὴν γλῶσσάν μας ἀπαράλλακτον. καὶ οὕτω καθεξῆς.

Βλέπετε βέβαια ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων καθαρὰ, τί κάμνει ὁ διδάσκαλός μας μὲ τοὺς μαθητὰς καὶ τί κάμνουσι καὶ αὐτοί. ἀλλὰ μαντεύεις ἴσως καὶ μὲ πόσῃν εὐχαρίστησιν σπουδάζουσι καὶ μανθάνουσιν οἱ παῖδες, καὶ πῶς παίζοντες τρόπον τινὰ ἐλευθέρως διδάσκονται, αἰσθανόμενοι ὅτι τοὺς ἀγαπῶμεν ἐξ ὅλης καρδίας. Τοῦτο εἶνε, φίλε, τὸ μυστήριον τοῦ διδασκάλου, τὸ παίζειν μετὰ τῶν μαθητῶν, ὄχι ἔξω ἐν τῇ αὐλῇ, ἀλλ' ἐνωθῶ ἐν τῇ παρα-

έδωσει και ὁ διδάσκαλος ὁ μὴ συνειδώς τοῦτο και μὴ ὦν αὐτός τὸ μυστήριον τοῦτο, δὲν ἐπέτυχέ ποτε και πουθενά· πολὺ δὲ ἤκιστα ἐνταῦθα ἐν τῇ παιζούσῃ Ἑλλάδι. ὁ μὲ τὰ σοβαρά του διδάσκαλος, ὁ σκυθρωπός, ὁ μόλις προσβλέπων πότε και πότε μετὰ πικροῦ προσώπου τὸν μαθητὴν ἀμελοῦντα ἢ ἀνησυχοῦντα, και γνωμολογῶν ἠθικὰ τῆς πείρας και σοφίας του, ὁ τοιοῦτος καταλυπεὶ τὴν ἰλαρὰν και φιλοπαίγμονα τῶν παιδῶν ψυχὴν, και προκαλεῖ ἀντίπραξιν κατὰ τῶν γραμμάτων και κατ' αὐτοῦ, ἔστω και Ἀπόλλωνος, ὅστις ὅμως ἔρχεται νυκτὶ εὐκίως. Τὸ παιδί, φίλε, ἐν παιδιᾷ παιδεύεται· ἢ ποιήσεις αὐτὴ δὲν εἶνε παιδιὰ; μήπως ἠθικὰ παραγγέλματα; ἐνθυμοῦ, ἀγαπητέ μου, μὲ τί ἤρχιζεν ἓνα καιρὸν ἢ διδασκαλία μας· μὲ τοῦ Χρυσολουρᾶ τὰ γνωμικά, μὲ τῆς χρησθηθείας τὰ παραγγέλματα. ἐπροξενούσαν σταλαγματικὰν ὄρεξιν τὰ γράμματα τότε; ἀλλὰ και αὐτοὶ οἱ ἠλικιωμένοι παιζοντες ζῶσι και κινουνται. Παρασιωπῶν ὅμως ὅτι τὸ παίζειν εἶνε τῆς ζωῆς τῶν προγόνων ἡμῶν ἰδιάζων χαρακτηρ, σαφέστερον θὰ ἐξηγήσω πῶς παίζει ὁ διδάσκαλος.

Τὸ παιδί ὅλον παίζει, αἰεὶ κινεῖται, τρέχει, πηδᾷ, γελά, φωνάζει, κλαίει, και ταῦτα ὑγιαῖνον. τοιοῦτον εἰσέρχεται εἰς τὴν παράδοσιν. μὴ ἐλθόντος δὲ ἐτι τοῦ διδασκάλου μεταβάλλεται ἐτοιμῶς τὸ δωμάτιον τῆς παραδόσεως εἰς πλατεῖαν παιδιῶν και στάδιον ἀτάκτων κινήσεων. τώρα μόλις φαίνεται μακρόθεν ὁ διδάσκαλος, και εὐθὺς ἕκαστος τρέχει εἰς μίαν θέσιν. ἀπὸ τοῦδε μεταβάλλεται ἡ σκηνή· και ἂν μὲν τὸ πρόσωπον τὸ νέον ἦνε ἀψυχολόγητον τῆς παιδικῆς καρδίας, και ἀπόχρημα αὐτῇ μόνῃ ἢ γραμματικῇ ἐμφυχουμένη και λαλοῦσα, ἢ

αὐτὸ τὸ λεξικὸν ἢ και τὸ κείμενον ἢ τῶν ἀρχαίων σοφῶν αὐτὸς ὄγδοος· τὸ παιδί τότε, τὸ ὅποιον ἕως ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἔπαιζεν, αἰσθάνεται παρευθὺς μετὰ στενοχωρίας ἑαυτὸ εἰς σχέσιν δουλικὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον, και λέγει μὲν τὸ μάθημα ὅσον και ὅπως τὸ εἶχε μάθει ἤδη ἐνεκα τοῦ δουλικοῦ ἐκείνου φόβου, ἐξακολουθεῖ δὲ ἀπροσεκτῶν και παίζων· ὡς δοῦλος ὅμως τώρα μετὰ δόλου και ὑποκλέπτων τὰ βλέμματα τοῦ φοβεροῦ κυρίου του. ὁ δὲ διδάσκαλος και τὸ μάθημα δὲν ἔχουσι κάμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν καρδίαν του· και ἂν ἐργάζεται, μηχανικῶς μόνον ἐργάζεται· διότι ἐννοεῖ τέλος πάντων, ὅτι εἶνε κάποια ἀνάγκη τὸ μανθάνειν. καθ' ὅλην λοιπὸν τὴν διάρκειαν τῆς παραδόσεως δὲν ἐρρυθμίσθη ποσῶς ἢ παικτικῆ του καρδία, ἀλλ' ἐν βίᾳ περιστάλῃ ὀλίγον και κατεθλίβῃ ὑπὸ τοῦ ξένου ἐκείνου ἀντίποδος. διὸ μόλις ἐξέρχεται οὗτος τῆς θύρας, και εὐθὺς ἐπιλάμπει ἢ πρώτη χαρὰ, ἢ διακοπεῖσα, και ἐπὶ μᾶλλον ἀτακταίνει ἢ καταβιασθεῖσα ἀκουσίως καρδία. Διὰ τοῦτο βλέπεις συχνὰ νέους μετὰ χιλίας παραδόσεις, ἀπειλὰς, νουθεσίας, παραινέσεις και ἐκ στόματος και ἐκ τοῦ βιβλίου, πολλὰ μὲν ἀβέβαια και ἄσφατα ἐν τῇ κεφαλῇ φέροντας, τὴν δὲ καρδίαν ἀγράμματον και σαρκίνην ἔχοντας και ἔξοντας.

Ἄλλ' ἂν ὁ διδάσκαλος ποθήσας ἤδη πρὸ πολλοῦ τὴν ὥραν, ἔρχεται φαιδρός και χαιρετήσας ἐνὸς ἐκάστου μαθητοῦ τὴν καρδίαν μὲ ἰλαρὸν βλέμμα, μεθ' ἁρμονίας και τάξεως εἰς ἄλλην σφαῖραν συνεχίξῃ τὰ παιγνιδιάτων, και τώρα τοῦτον πλησιάζων και ἐγγίζων μὲ τὴν χεῖρα, ὡς εἰ τοῦ ἔδιδεν ὡς μάνα φωτιὰν και τοῦ ἔλεγε τρέξε και μὴ σὲ φθάσουν οἱ ἄλλοι και καῆς, ζητῇ ἐξήγησιν τοῦ μαθήματος, τῶν ἄλλων ἤδη ἐτοιμῶν

εις ἄμιλλαν, τώρα ἐκείνον ἐρωτᾷ τὴν ἀπορηθεῖσαν φρά-
σιν, τὸν ἄλλον προσκαλῆ εἰς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ χθές
λεχθέντος, ἢ φέρων τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ συντακτικὰ γυ-
μνάσματα τῶν οἰκοθεν διορθωμένα καὶ βαθμολογημένα,
πηγαίνῃ εἰς ἕκαστον καὶ διανέμῃ χαρὰν καὶ ἄμιλλαν,
συμμεριζόμενος καὶ αὐτὸς τὴν χαρὰν τοῦ νικήσαντος
καὶ τὴν ἄμιλλαν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ ἄλλου· τότε ἡ ἀρ-
μονία τῆς καρδίας τῶν παιδῶν δὲν καταστρέφεται, ἀλλ'
ὑψοῦται κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ διδασκάλου· τό-
τε ὁ διδάσκαλος δὲν παραδίδει ψυχρὸν καὶ ἱερογλυφικὸν
βιβλίον, οὐδὲ θεωρεῖται ἐκ γρανίτου καθήμενος 'Ράμεσις'
τότε ἡ παράδοσις ἀντὶ φυλακῆς μεταβάλλεται εὐμούσως
καὶ ἡρέμα εἰς ἀνωτέρων καὶ εὐρυθμοτέρων ἀγῶνων εἰ-
διον. καὶ ἐδῶ πάλιν ὁ ἕνας τρέχει κατόπιν τοῦ ἄλλου,
καθὼς εἰς τὰ σκλαβάκια, καὶ ὁ μὲν ζητεῖ ἵνα ὑπερπηθῇ-
σῃ τὸν ἄλλον· ἀλλὰ τώρα ὄχι ὠκυποδία.

'Αλλ' ἵνα μὴ ἐκτανθῶ, φίλε, ὁ διδάσκαλος ὁ ἐννοῶν
τὸ μυστήριον « τοῦ τῶν τοιοῦτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν
οὐρανῶν », γνωρίζει εὐμούσως παίζειν καὶ συναγάλλε-
σθαι μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἀγαπᾶν καὶ ἀγαπᾶσθαι ὑ-
π' αὐτῶν. ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν ὀρίζεται διὰ τύπου οὐδὲ
μεθόδου· εἶνε ὑψηλοτέρας ζωῆς ἐμφάνισις· ἡ δὲ ζωὴ δὲν
διδάσκεται εἰς τοὺς νεκρούς, ἀλλ' οἱ νεκροὶ ἐγκαταλείπον-
ται, ἵνα φροντίσωσι περὶ τῶν ἑαυτῶν νεκρῶν. Καὶ καθὼς
ὁ παῖς ζῆ ζωὴν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ζῆ αὐ-
τὴν παίζων καὶ πηδῶν καὶ τραγουδῶν, οὕτω καὶ ὁ τοι-
οῦτος ἔμπειρος καὶ ἀληθὴς διδάσκαλος ζῆ τὸν ἄνω τῆς
αὐτῆς ζωῆς πόλον. καὶ διὰ τοῦτο ἐκ συγγενείας ἠθικῆς
ἀναγνωρίζουσιν ἀλλήλους, καὶ τὰ δύο μέρη ἀγαπῶνται
καὶ σπουδάζουσι, πρὸς τὴν ἰδέαν παίζοντες. 'Αλλ' ἄς

ἀρκέσωσι τοσαῦτα, φίλε. σκοπὸν μὲ τὰ τοιαῦτα δὲν ἔχω
διδασκάλους διδάσκειν· ἀλλ' ἡ σειρὰ τοῦ λόγου ἀπῆτη-
σεν, ἵνα καθαρῶτερα, ὡς ὑπεσχέθην, σοὶ παραστήσω
ζωντανὴν τὴν εἰκόνα τοῦ σχολείου, ἐξ οὗ περιμένεις
καρπούς ἀξίους τῶν ἐθνικῶν σου εὐχῶν.

Ἐντεῦθεν μεταβῶμεν πάλιν εἰς τὸ σχολεῖον αὐτὸ καὶ
μερικώτερον εἰς τὰ συντακτικὰ γυμνάσματα· διότι τὰ
τῆς ἀναβάσεως ἀνεφέραμεν ἤδη ἀρκούντως. Εἶνε, φίλε,
ἀπίστευτον τί κατορθώνει ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἐπιμονὴ τῶν
διδασκάλων παρὰ τοῖς Ἑλληνοπόισι. Δὲν ἀμφιβάλλω,
ἀγαπητέ, ὅτι ὁ ἡμέτερος λαὸς εἶνε ὁ εὐφυέστερος τῆς
οἰκουμένης· καθ' ἡμέραν γίνομαι σταθερώτερος εἰς τὴν
γνώμην ταύτην, καὶ πιστεύω ὅτι ἂν μίαν ἡμέραν διδαχθῇ
ὁ Ἕλληνας τὴν καλλονὴν τῆς φύσεως καὶ τὸ σταθερὸν
αὐτῆς ἐν τῇ μορφῇ τοῦ καλοῦ, καὶ ἐξευγενισθῇ τὰς βαρ-
βαρωθείσας αἰσθήσεις του, ταχέως θὰ ἀνεγειρήνῃ νέον κό-
σμον μετ' ἀπαραδειγματίσου ἀμίλλης καὶ ἐνθουσιασμοῦ.
ἀλλ' ὅπως σήμερον εὐρίσκεται ὑπὸ μὲν τῶν αἰῶνων βαρ-
βαρωμένος, ἐκ δὲ τῆς κολυμβήθρας τῆς λεγομένης παι-
δείας μὴ ἄγιος ἐξερχόμενος, φαίνεται μοι πρόβλημα δει-
νόν, ἂν ἦνέ ποτε δυνατόν φθάσαι εἰς πολιτείαν καὶ πο-
λιτισμόν. διότι τούτων μὲν εἶνε ἀληθινὸν ἐσπάρη ὁ σπό-
ρος εἰς τὴν γῆν καὶ ἀρδεύθη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐπανα-
στάσεως γάματος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. διότι ἀνακύψας
ὁ σπόρος ἐκ τῆς γῆς, εἰς ποίαν ἐμβαίνει ἀτμοσφαιραν
καὶ ποίαν ἔχει τροφήν καὶ περιποίησιν; δὲν εἶνε τὸ γεώρ-
γιον πλήρες ἀκανθῶν καὶ τριβόλων; καὶ ὀρησκεία καὶ
καὶ ἀλήθεια καὶ παιδεία καὶ θεὸς καὶ τέχνη καὶ ἐπιστή-
μη καὶ πατρις δὲν κατήνησαν παρ' ἡμῖν κοινὰ καὶ συν-
ειθισμένα καὶ ἄνευ καρδιακῆς σημασίας καὶ διὰ τὸ ψωμῆ

πράγματα; δὲν παντοδυναμοῦμεν; δὲν προφθάνομεν παντοῦ, καὶ ὅπου ὁ Γάλλος καὶ ὅπου ὁ Ἄγγλος καὶ ὅπου ὁ Γερμανὸς καὶ ὅστις ἄλλος μὲ τὴν μόδαυ μας, μὲ τὰς γλώσσας μας, μὲ τὰς ἐπιστήμας, μὲ πᾶσαν ἐμπειρίαν καὶ ἀπαραδειγματίστον πιθηκισμόν; δὲν τὰ τεργιάζομεν ὅλα, συνωθούμενοι εἰς τὴν πανήγυριν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ηλεκτρισάσης μὲν τοὺς πατέρας ἡμῶν, ἡμᾶς δὲ μονουχὶ ἄρδην ἀπολυσάσης τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου; περὶ ποῖον ἠθικὸν πόλον στρέφεται ἡ κοινωμία ἡμῶν μετὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς; περὶ τὴν ἐλευθερίαν; ἀλλ' ἀντὶ τῆς ἀποκτηθείσης ἐλευθερίας τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως ἔχομεν χρυσᾶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ δεσμὰ, ἠθικά τε καὶ ὕλικὰ, τὰ ὅποια κρατοῦσιν ἕκαστον ὡμῶς δεσμευμένον· περὶ τὴν πατρίδα; ἀλλ' ἡ πατρίς δὲν εἶνε δι' ἕκαστον τὸ αὐτὸ σταθερὸν σημεῖον· καὶ ὁ μὲν ἐπιπολαίως θέτει αὐτὴν ἕως εἰς τὸν Αἴμον, ὁ δὲ ἐκ τοῦ Κοινοβουλίου τῶν καὶ τῆς ἀγίας Σοφίας, ὁ δὲ ἐκ τοῦ Κοινοβουλίου τῶν Λόρδων, ἄλλος ἐκ Βορβᾶ καὶ ἄλλος ἐκ Δύσεως προσμένει αὐτήν, καὶ οὐδεὶς ἐν τῷ μυχῷ τῆς καρδίας τοῦ ὅλου λαοῦ, οὐδεὶς ἐν τῇ ἀσθενείᾳ τῆς δύναμιν αὐτῆς· ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιστήμην; ἀλλ' ἄνευ πολιτείας ἀνδρῶν πῶς ὑπάρχει ἐπιστήμη! διότι ὅ,τι τοῦτο τὸ άτομον ἢ ἐκεῖνο ἐδιδάχθη ἐν Εὐρώπῃ καὶ μελετᾶ καὶ σπουδάζει, τοῦτο δὲν εἶνε ἐπιστήμη τοῦ ἔθνους, τοῦτο εἶνε ἰδιοκτησία πνευματικὴ τοῦ ἰδιώτου πεπαιδευμένου, ἢ ὅποια ὄσον καὶ ἀφθόνως ἀν μετακενοῦται εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν νέων, δὲν γενικεύεται οὐδὲ πλουτίζει τὸ ἔθνος, ἀλλὰ κατὰ κλασματικὰς μονάδας πολλαπλασιάζεται. καὶ τοῦτο διότι ἡ τῆς ἐπιστήμης πηγή ἄλλη εἶνε παρὰ ἡ μετακένωσις καὶ ἀκρόασις· εἶνε αὐτὴ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ, ἡ καρδία ἐ-

κείνη, ἥτις ἀγνή ἐτι καὶ ἀπαλὴ τὸ πᾶν ἐγκλείουσα λατρεύει μετ' ἀληθείας τὸ ἄκρον τῆς ἐπιστήμης μυστήριον, τὸν θεόν· διὸ καὶ ἔπρεπε περὶ αὐτὴν ἡ πᾶσα φροντις καὶ περίθαλψις. Ἄνευ λοιπὸν ἀνεγκτικῆς οὐρανίας δυνάμεως πῶς θὰ ὑψωθῆ ποτε ἡ κοινωμία ἡμῶν ἢ ἄρτι τῶν σκληρῶν λυθεῖσα δεσμῶν εἰς τὸ σύστημα τὸ γενικὸν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν κυκλοφορίαν τῆς αἰωνίου ζωῆς; εἰς τί μᾶς ὠφελεῖ ἡ βαναυσικὴ παιδεία καὶ τὰ σχολεῖα; εἰς τί θὰ μᾶς ὠφελήσωσιν οἱ μεταφρασθέντες νόμοι καὶ ἡ μηχανοποιηθεῖσα κυβέρνησις καὶ τὰ ὑπουργεῖα καὶ ὄλος ὁ ὄχλος τῶν ὑπαλλήλων, ἀν δὲν ὑπάρχη πνεῦμα ἐν καὶ ἰσχυρὸν διοργανίζον τὰ πάντα; ἀν δὲν ἀναστηθῆ ἰδέα αἰώνιος εἰς τοῦ ἔθνους τὴν καρδίαν, συνανέλκουσα εἰς ζωὴν ὑψηλοτέραν καὶ τοὺς ὕλιστὰς καὶ σαρκικούς ὡς καὶ τοὺς πνευματώδεις καὶ ὄλως νοήμονας σημερινούς κατοίκους τῆς κλασικῆς τῶν Ἀθηνῶν γῆς; ἀλλ' οἱ ζῶντες ἡμεῖς καὶ προβεβηκότες δὲν μεταβαλλόμεθα· ἕκαστος ἔχομεν ἤδη ἐν βαθείᾳ μελέτῃ καὶ σπουδῇ καὶ ἐν βαθεῖ τινι αἰσθηματι ὠρισμένον τὸν συλλογισμόν ἡμῶν καὶ στερεοτυπωμένας τὰς ἀποδείξεις τοῦ κύρους τῆς ἰδίας ἡμῶν σφαίρας· τὸ αὐτὸς ἔφα οὐδὲ τῷ θεῷ παρατολμῶμεν· ζῶμεν συναισθανόμενοι μὲν τὸ πεπρωμένον τῆς ἀτελείας ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀφυκτον τοῦ κακοῦ ἐννοοῦμεν, καὶ ἐν ἀγαθαῖς ἐλπίσιν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος καταπλουτίζομεν ἐκ τῆς ὀφιπλουτίας ἡμῶν τοὺς υἱοὺς τῆς πατρίδος ἐτι νέους, ἵνα ἠλικιωθέντες καὶ διαδεχθέντες ἡμᾶς πολλῶ πλουσιώτεροι εἰς τὸ στάδιον ἔμβωσι τοῦ βίου· καὶ ἀγνοοῦμεν ἢ μᾶλλον ἀδυνατοῦμεν ἐννοεῖν, ὅτι ὁ πλοῦτος ὄν μεταδίδομεν, ἀν καὶ πλοῦτος δι' ἡμᾶς, ὅμως πρὸς οὐς μεταδί-

δοται εἶνε τώρα ἀνευ ἀξίας καὶ κίβδηλος, εἶνε ὀλέθριος ἀγνοοῦμεν ὅτι αὐτοὶ οἱ νέοι ἐντὸς αὐτῶν περικλείουσι τὸν ἀληθῆ πλοῦτον, ὅστις θὰ τοὺς πλουτίσῃ. ἐν ἡμῖν λοιπὸν δὲν μεταβάλλεται ἡ καιωνία. Ἄλλ' ἐν τῇ σημερινῇ συγκρούσει καὶ διαμάχῃ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν κλίσεων καὶ φρονημάτων, ἐν τῇ παραχῇ καὶ τριχυμῇ τῶν παθῶν καὶ πράξεων ἂν πέντε, ἂν δέκα παιδιά, ὡς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εὐλόγησε καὶ ἤφατο ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὑπὸ θεοῦ τινὸς χρίσματος φυλαχθέντα ἀμίαντα τῆς σχολικῆς ἐπιδημίας, παιδευθῶσιν ἐν τινι γωνίᾳ τὴν ὀρθὴν καὶ βαθεῖαν μέχρι τῶν βαθυτάτων τῆς καρδίας μυχῶν παιδείαν Ἑλληνικὴν, καὶ μόνην Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν, καὶ ἔπειτα ἔφηβοι κατ' ἀγαθὴν τινα μοῖραν σοφισθῶσι τὴν ὑψηλοτέραν σοφίαν, αὐτοὶ οἱ πέντε, αὐτοὶ οἱ δέκα κατ' ἀρχὰς ἀρκοῦσιν, ἵνα θέσωσι θεμέλια τῆς νέας πόλεως καὶ ἐπιτύμβια εἰς τὴν νεκρόπολιν ἡμῶν τῶν σημερινῶν· αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι θὰ ἦνε τὸ « πᾶ στῶ » τῆς νέας ἠθικῆς δυνάμεως. Δὲν ἐλπίζεις λοιπὸν, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἂν δὲν ἐγέννησεν ἔτι, θὰ γεννήσῃ ἴσως αὐτοὺς τοὺς δύο τρεῖς, ἀλλὰ τοὺς δύο τρεῖς ἢ γῆ ἢ ὁποῖα τοσοῦτον γόνιμος ἀνδρῶν ὑπῆρξε τὸ πάλαι, καὶ ἐσχάτως πάλιν οὐχὶ στείρα; Ἄλλ' ἐλπίζων τοῦτο, ἀπελπίζεσαι πλέον περὶ τῶν ὄλων τῆς παιδείας, ἂν ὁ συλλογισμὸς καὶ ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν ἦνε ἐσφαλμένη;

Ἐν τοσοῦτῳ ἀπεμακρύνθη πολὺ τοῦ σχολείου ἐξ ἀ-
 μορφῆς φαινομένης τοῦλάχιστον μικρᾶς, ἂν καὶ εἰς ἐμέ
 τὰ τοιαῦτα δὲν φαίνονται μικρά· ἔγειναν δὲ τὰ τῶν μα-
 θητῶν γυμνάσματα ἀμορφῆ. ἐχάρη ὑπερβολικά, φίλε,
 ἰδῶν τὰ πλεῖστα μετὰ τόσης ἐπιτυχίας καὶ ἀκριβείας.
 εὐρίσκοντο δὲ εἰς τὰ περὶ τῶν ἐγκλίσεων, καὶ ἰδίως εἰς

τὴν εὐκτικὴν ἐγκλισίν· τὸ θέμα δὲν ἦτον ἐκ τῶν εὐκόλων βέβαια. ἐκτὸς δὲ τῶν κατ' οἶκον θεμάτων κάμνουσιν ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος καὶ εἰς τὸν πίνακα ἐκ τοῦ προχείρου θέμα· καὶ τὸ τοιοῦτον γίνεται πάντοτε ἐπάνω εἰς περασμένους κανόνας καὶ ὑποτιθεμένους γνωρίμους. ἐνίοτε τοῖς διηγεῖται σύντομόν τι τῆς ἀρχαίας Ἱστορίας ἢ ἐκ τοῦ βίου τινὸς ἀνδρὸς ἀρχαίου ἢ νεωτέρου καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ αὐτοὶ ὅσα καὶ ὅπως ἐνθυμοῦνται, τὰ μεταφέρουσιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἰδίωμα. Ἐν τοῖς γυμνάσμασι τούτοις γίνονται προσεκτικοὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς γραμματικούς κανόνας καὶ τύπους ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων, τὴν κυριολεξίαν· καὶ πολλάκις παρετήρουν εὐχαρίστως, ὅτι ἤξεύρουσι ποία τις ἔκφρασις ἢ λέξις τῆς ὀμιλουμένης μὲ ποῖαν φράσιν ἢ λέξιν περίπου τῆς ἀρχαίας ἀντιστοιχεῖ καὶ παρασταίνεται. καθ' ἡμέραν δὲ προβαίνουσιν εἰς ταῦτα. ἐν τοσοῦτῳ καὶ ἡ ἐκ τῆς λαλουμένης εὐκολία εἶνε πλείστη· ἀρκεῖ ἂν δὲν συγγῆ ὁ διδάσκαλος λέξεις καὶ σημασίας ἢ δὲν ἀδιαφορῇ ἐπιπολαίως. Τὸν κίνδυνον δὲ αὐτὸν ἡμεῖς τρέχομεν καθ' ἐκάστην, καὶ καταντῶμεν Ἑλληνες μὲ γλῶσσαν ὀμιλουμένην κατὰ τρία τέταρτα Ἑλληνικὴν καὶ δὲν ἐννοοῦμεν ὀρθῶς τοὺς ἀρχαίους. διότι ὁ μὲν ξένος μανθάνων μίαν πρὸς μίαν τὰς Ἑλληνικὰς λέξεις ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ τοῦ λεξικοῦ, χρειάζεται μὲν πολὺν καιρὸν καὶ ἔχει πολλὰς δυσκολίας καὶ κόπον, ἀλλὰ μανθάνει μετὰ τῆς λέξεως ὁμοῦ τὴν τε κυρίαν αὐτῆς σημασίαν καὶ τὰς σημασίας, καὶ ὄχι ἄλλως· διὸ ἤξεύρει μὲν ὀλιγωτέρας λέξεις, ἀλλ' ὅσας ἤξεύρει τὰς γνωρίζει σαθερῶς καὶ ὀρθῶς. παρ' ἡμῖν ὁμως ἀλλάζει τὸ πρᾶγμα· πολλὰς τῶν συγγραφέων λέξεις ἔχει καὶ ἡ γλῶσσά μας, ἀλλὰ μὲ ἄλλην ἐνίοτε σημασίαν

ἢ μὲ μικράν τινα διαφοράν. πλειστάκις δὲ διὰ τὴν ἀφθονίαν καὶ πλουσιότητα τῶν ἐκφράσεων τῆς ἀρχαίας, τῶν συνωνύμων, τῶν τρόπων, ἢ σημερινῇ δὲν ἔχει λέξιν οὐδὲ ἐκφρασιν ἰδίαν, ὥστε μὲ μίαν λέξιν πολλάκις ἡμεῖς ὑπηρετοῦμεν δέκα ἀρχαίας, ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν δέκα ἢ μία μᾶς ἔμεινεν, ὅτε χρειάζεται περιγράφειν τὴν ἀρχαίαν λέξιν, ἵνα μὴ μένη ἀγνωστος. ὡς παράδειγμα ἐνθυμηθῶμεν τὸ πολυκάμωτον κάμνω, τὸ ὅποιον θὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὸ ποιῶ καὶ τὸ πράττω καὶ τὸ ἐργάζομαι καὶ τὸ περιποιῶμαι (χάριν τινί) καὶ τὸ εὖ ἔχω, κτλ. ἂν λοιπὸν ἐπιπολαίως καὶ ἐξ ἀμελείας ἐπιβρίπτῃται τοιαύτη τις λέξις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῆς ἀρχαίας, ὀρθῶς δὲν μανθάνει ὁ νέος τὸ κλασικὸν τῆς γλώσσης ἡμῶν ἰδίωμα, καὶ ὁμως ἀενάως δύναται φαντάζεσθαι καὶ νομίζειν, ὅτι γνωρίζει τὰ Ἑλληνικά, ἀναγινώσκων καὶ γράφων Ἑλληνικὰς φράσεις καὶ λέξεις κενάς. Διὰ τοῦτο γυμνάζονται οἱ μαθηταί μας κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ κειμένου εἰς τὴν τοιαύτην τῶν λέξεων διάκρισιν χωρὶς τοῦ γράφειν ἐξηγήσιν τοῦτο δὲ προσέχουσι καὶ εἰς τὰ γυμνάσματά των. Πάντα ταῦτα ὁμως γίνονται, φίλε, βαθμηδὸν καὶ ἀνευ βίας καὶ στενοχωρίας· καὶ ταῦτα πάντα θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις εἰς τὴν ἐν χρόνῳ καὶ διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ἀναγνώσεως καὶ μελέτης ἐντελεῖ ὅσον τὸ δυνατόν προσοικειώσιν τῆς γλώσσης. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Οἱ δὲ μαθηταί ὅσον προχωροῦσιν εἰς τὴν ἀνάβασιν, γίνονται φαιδρότεροι καὶ περιεργότεροι καὶ Ἑλληνικώτεροι καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ αἶσθημα.

Ἄλλ' ἀφίνω πρὸς ὥραν τὸ σχολεῖον. Καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου βλέπει ὁ διδάσκαλος συχνὰ πῶς διαγούσιν οἱ μαθηταί. συνήθως τὰς Κυριακὰς ἐπισκέπτεται πότε τὸν

ἓνα πότε τὸν ἄλλον μαθητὴν. εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ μαθητοῦ, κάθηται ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ, βλέπει τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην καὶ τὴν ἄλλην φιλοκαλίαν καὶ συγύρισίν του· ὀμιλεῖ δὲ μὲ αὐτὸν περὶ τοῦ καιροῦ, περὶ τοῦ οὐρανοῦ· τὸν ἐρωτᾷ τι ἀπὸ τῶν ἄλλων μαθημάτων, μάλιστα ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ πίνακος, τὸν ὅποιον ἔχει κρεμαμένον εἰς τὸν τοῖχον. θεωροῦσιν ὁμοῦ κάμμιαν σειρὰν ὀρέων· βλέπει καὶ πλησίον ἢ μητέρα τὸν μικρὸν τῆς υἱὸν δακτυλοδεικτοῦντα πόλεις καὶ χώρας καὶ ἀγάλλεται. μεταβαίνουνσι δὲ εἰς τὴν αἴθουσαν· ἐκεῖ ὀμιλεῖ μὲ τοὺς γονεῖς· διηγοῦνται αὐτοὶ περὶ τοῦ τέκνου των, ὅτι καὶ εἰς τὴν προσευχὴν του τὴν πρωϊνὴν καὶ τὴν ἑσπερινὴν εἶνε πολὺ εὐλαβὲς τὸ παιδί των· πολλάκις τὸν ἀκούουν. καὶ προσεύχεται ἐνώπιον ἱερᾶς εἰκόνας τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ παρακαλεῖ ἵνα τὸν φωτίσῃ καὶ μάθῃ τὰ ἱερὰ γράμματα. ἔπειτα λέγουσιν, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς τρέχει μετὰ προθυμίας καὶ εὐλαβείας μαζί μὲ ἄλλους συμμαθητάς, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐνίοτε ψάλλει τὸ « ἅγιος, ἅγιος », τὸ « θεοτόκε » καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ ζήτησιν αὐτῶν ἢ καὶ μόνος του ἐνίοτε μαζί μὲ ἄλλους συμμαθητάς· ἀλλὰ καὶ παίζει πολὺ καὶ τρέχει, ὅταν ἔχῃ καιρὸν, καὶ καιρὸν ἔχει συχνά· θυμόνει καὶ ἀνάπτεται. ταῦτα δὲ διηγούμενοι χαμογελοῦσι· καὶ αὐτὸς πλησίον καθήμενος ὑπερυθρῖθ καὶ σχύπτει χαμαί. Ἀποχαιρετᾷ τέλος αὐτοὺς καὶ τὸ μικρὸν τέκνον καὶ ἀπέρχεται· αὐτοὶ δὲ τὸν συνοδεύουσιν ἕως τῆς ἐξω θύρας. Ἐπειτα πολλάκις πηγαίνει εἰς ἄλλον καὶ παρόμοια συνομιλήσας καὶ ἀκούσας ἀναχωρεῖ. Καὶ ὁμως πάλιν παραπονοῦνται πολλοί, ὅτι δὲν τοὺς βλέπει συχνά, ἐν ᾧ αὐτὸς ἅπαξ καὶ δις τοῦ μηνὸς εἶνε

παρ' αὐτοῖς, ἐνίοτε δὲ καὶ προσκεκλημένος εἰς δεῖπνον ἢ εἰς συμπόσιον, διατρίβει ὅλην τὴν ἐσπέραν. Παρὰ ταῦτα ἐβγαίνει εἰς περίπατον ἐνίοτε μὲ τὴν ὅλην κλάσιν, ὁσάκις εὐκαιρεῖ. Ἄλλὰ τὸ ἔτος τοῦτο τοὺς ἔχομεν καὶ γυμνασικὴν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ σχολείου· τοὺς γυμνάζει δὲ εἰς τῶν συναδέλφων ἐπιφορτισθεὶς εὐχαρίστως τὸ ἔργον τοῦτο· μουσικὴν ἀκόμη δὲν τοὺς ἤρχισαμεν, ἀλλ' ἴσως τὸ ἐρχόμενον ἔτος.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ε΄.

Τέταρτον Σχολικὸν ἔτος.

Ἐξακολουθῶ τὰ περὶ τοῦ σχολείου. Καιρὸς παρῆλθε πολὺς, καὶ ἡμεῖς μὲ τὴν πρόοδον αὐτοῦ βαίνομεν τακτικῶς πάντοτε εἰς τὰ πρόσω. ἐντοσούτω ἵνα μὴ ἐπαναλαμβάνω πράγματα ἤδη ἐκτεθέντα καὶ περὶ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ σχολείου ζωῆς, καὶ γείνω ταυτολόγος θέλων σαφῆς γενέσθαι, μεταβαίνω εἰς τὸ μάθημα, τὸ ὁποῖον ἤρχισαν μετὰ ταῦτα. Οἱ μαθηταὶ ἤδη ἦσαν ἡλικίας δεκατεσσάρων, οἱ δὲ καὶ δεκατριῶν καὶ μόνον εἰς

ἦτο δεκαπέντε ἐτῶν, ὅτε ἀποπερατώσαντες καὶ τὴν ἀνάβασιν καὶ τινὰ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος, μετέβησαν εἰς τὴν Ὀδύσειαν. Ἐπαρέστησα, νομίζω, ἔως τῶρα ὅποιοι μαθηταὶ ζωντανοί, παίζοντες, γράφοντες, πλήρεις φαντασίας καὶ λατρείας τῆς εἰκόνας, εἰσάγονται εἰς τὴν θείαν τοῦ Ὁμήρου ποίησιν. Ἄλλὰ τῶρα ἐφθάσαμεν καὶ εἰς τῆς παιδαγωγίας τὸν σκοπὸν πλησιέστερα· διότι ἡ ἐλληνικὴ ποίησις εἶνε οὐχὶ μόνον καὶ φιλοσοφικώτερον καὶ σπουδαιότερον (ἱστορίας) κατ' Ἀριστοτέλην (Π. 9), ἀλλὰ καὶ τὸ παιδαγωγικώτερον καὶ τὸ παιδαγωγικώτατον, (διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον), ὡς διαπλάττουσα τὸν νέον ἄνθρωπον, τὸν μὴ δυνάμενον ἔτι εἶναι ἄνδρα καὶ σκέπτεσθαι καὶ ἱστορεῖν. Τοῦτο εἶνε, φίλε, ἐν τύπῳ εἰπεῖν τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας ἡμῶν καὶ τὸ πολιτικὸν φρόνημα, καθ' ὃ μόνον φρονοῦμεν θὰ ἀνακαινισθῇ ἡ πατρίς καὶ ἡ παρούσα ἐλληνικὴ κτίσις ἐκ παίδων εἰς οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν καὶ πολιτείαν καὶ ζωὴν καινὴν. Ἄλλὰ ποῖος λόγος μὲ καταπίθει εἰς τὴν γνώμην καὶ τὸ φρόνημα τοῦτο, καὶ ποία ἢ τοσοῦτον μαγικὴ καὶ θαυματουργὸς τῆς ποιήσεως δύναμις; μήπως εἶμαι τις ποιητῆς καὶ φιλαυτῶν φαντάζομαι χρυσὰ ὀνείρατα; ὄχι· εἶμαι πολὺ πεζὸς ὡς γνωρίζεις· οὐδὲ ἓνα στίχον δύναμαι ἴσως κατασκευάσαι. ὁ λόγος εἶνε βαθύτερος, καὶ πηγάζων ἐκ τοῦ βάθους τῆς καρδίας, ἐγκρίνεται καὶ ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ νοός. Οὗτος εἶνε ὅτι ὁ ἡμέτερος ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινῶνία ἡμῶν μόνον καὶ μόνον διὰ τῆς τοῦ καλοῦ ιδέας καὶ τοῦ καλοῦ καὶ ἀρμονικοῦ σχήματος, δύναται ὑψωθῆναι ἐξ ἧς εὐρίσκειται πτώσεως. αὕτη δὲ ἡ διὰ τῆς τοῦ καλοῦ ιδέας ἀνάστασις καὶ ρύθμισις τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ παρὸν πρῶτον

καὶ μόνον ἐκ τῶν σχολείων κυρίως μέλλει ἐκπορεύεσθαι. Ἄλλὰ περὶ τούτου ἀφοῦ συμπληρώσω τὴν ἐκθεσίν μου, ὡς ὑπεσχέθην, θὰ εἶπω πλείοτερα καὶ ἴσως σαφέστερα· διότι τότε θὰ συνεννοηθῶμεν καλλίτερα ἐκ τῶν ὑσέρων τοῦ σχολείου.

Περὶ τῆς Ὀδυσσεΐας λοιπὸν τώρα. Προηγήθη τῆς ἐνάρξεως ἑορτὴ μεγάλη. εὐτάκτως ἠγωνίσθησαν οἱ μαθηταὶ τὰς συνήθεις παιδιὰς ἔξω τῆς πόλεως παρὰ τὸν τερπνὸν ἐκεῖνον λειμῶνα ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ, ὅπου συνήθως ἐξέρχονται οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ διδασκάλου εἰς περίπατον. οἱ ἀριστεύσαντες εἰς τὸ ἄλμα, τὸν δρόμον καὶ λοιπὰς παιδιὰς ἐστεφανώθησαν με κλάδον δάφνης. ὁ παιδικὸς ἐνθουσιασμὸς ἦτο μέγας καὶ ἡ χαρὰ διέμενεν ἔτι εἰς τὰ πρόσωπα τῶν νέων, ἐπανερχομένων οἴκαδε. Τὴν πρωΐαν περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν ἦσαν ἤδη πάντες συνηγμένοι εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς παραδόσεως, συλλαλοῦντες πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν χθῆς, ὅτε ἔφθασεν ὁ διδάσκαλος. ἄκρα σιωπὴ διεδέχθη εὐθὺς τὸν θόρυβον, καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ χαροποὶ συνεκεντρώθησαν πρὸς αὐτόν. Μετ' ὀλίγας στιγμὰς λέγει· Ὅμηρον θὰ σπουδάσητε, τὸν μεγαλειότερον τοῦ κόσμου ποιητήν. περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ὀμήρου, τῆς ζωῆς αὐτοῦ δὲν ἐγνώριζον ὠρισμένως οὐδὲ οἱ ἀρχαῖοι, καὶ ἐπτὰ πόλεις συνερίζοντο περὶ ῥίζαν Ὀμήρου· ἀλλ' ὡς ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὑπῆρχε περὶ τὰ 850 Π. Χ. πατρίδα δὲ εἶχε πιθανώτερον τὴν Σμύρνην· περατώσας δὲ ἐν ὀλίγοις ταῦτα, τοὺς ἀνέφερε καὶ τὴν τοῦ Οὐολφίου γνώμην καὶ ἔπειτα τὴν τοῦ Nietzsche, καὶ τελευταῖον τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον καὶ τὴν πιθανωτέραν· εἶτα τοὺς ὠμίλησε περὶ τῶν ῥαψωδῶν καὶ περὶ ῥαψωδίας καὶ περὶ Ὀμηριδῶν, ἐπει-

τα περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Σόλωνος διορισθέντος κειμένου καὶ τῆς κατὰ διαταγὴν τοῦ Πεισιφράτου γενομένης ἐπιθεωρήσεως· εἶτα περὶ τῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας παρ' Ἑλλησι καὶ παρὰ τοῖς ξένοις πάλαι καὶ νῦν σπουδῆς καὶ παραδόσεως τοῦ Ὀμήρου, καὶ καθεξῆς πάντα ὠρισμένως καὶ ἐν συντόμῳ.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν ἐπαναληφθέντων τῶν λεχθέντων, τοὺς εἶπε περὶ τῆς Ὀμηρικῆς γλώσσης χαρακτῆράς τινας, καὶ ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου τὰ ὅποια θὰ ἀναγνώσωσιν, εἶνε τὸ ἀρχαιότερον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μνημεῖον. τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν ὡσαύτως μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῖς παρέστησε τὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τὰ τοῦ δακτυλικοῦ ἐξαμέτρου. Τέλος τὴν ἐπιούσαν ἐκθέτει γενικὴν τῆς Ὀδυσσεΐας περίληψιν καὶ ἐν τῇ περιλήψει δεικνύει τὸν ἠθικὸν τοῦ ὄλου σκοπὸν, ὅτι ὁ πολλὰ παθῶν καὶ κινδυνεύσας Ὀδυσσεὺς ἐπιστρέφει κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν εὐνοίαν τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τιμωρεῖ τοὺς ὑβριστὰς μνηστῆρας τῆς σώφρονος καὶ καλῆς γυναικὸς του, οἵτινες τρία ἤδη ἔτη ἐσωρεύθησαν εἰς τὴν οἰκίαν του πανταχόθεν καὶ κατηφάνιζον τὴν περιουσίαν του, τρώγοντες καὶ πίνοντες καὶ οὔτε θεὸν φοβούμενοι οὔτε ἀνθρώπους αἰσχυρόμενοι· καὶ ἔπειτα παραστήσας καὶ τὸν τρόπον τῆς διηγήσεως, ὅτι δὲν ἀρχίζει ἐκ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς πλάνης, ἀλλ' ἐκ τοῦ τελευταίου, ὅτε ἐγεινεν ἀπόφασις ἐν τῷ οὐρανῷ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς του, καθὼς ἡ θεὰ Μοῦσα τὸν ἐνέπνευσε, καὶ μετὰ ταῦτα εἰπὼν ἐν ὀλίγοις τὴν περίληψιν τῆς ἀ ῥαψωδίας, ἀνέγνωσε τοὺς δέκα πρώτους στίχους ἐρῥύθμῳ:

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ

...εἶτα ἐξηγεῖ: Ἄνδρα λέγε με (θεά) μουσα πολυγυρισμέ-
νον, ὅστις πάρα πολὺ ἐπεριπλανήθη, ἀφοῦ ἐκυρίευσε τὴν
ιεράν πόλιν τῆς Τρωάδος . . . Εἶτα λέγει, ὅτι οἱ δέκα
οὔτοι στίχοι εἶνε τὸ προοίμιον τοῦ ὄλου καὶ προεκθέτου-
σι τὸ κυριώτερον πρόσωπον τοῦ ὄλου, καὶ ὅπως τοῦτο
εὔρισκεται τῶρα, ὅθεν θὰ ἀρχίσῃ ἡ διήγησις, ὅτι δηλ.
πολλὰ ἐπλανήθη, πολλῶν ἀνθρώπων εἶδε τόπους καὶ ἤ-
θη ἐγνώρισε, πολλὰ δὲ καὶ εἰς τὴν θάλασσαν ὑπέφερε
κακά, ἵνα σώσῃ καὶ τοὺς ἐταίρους του καὶ ἑαυτόν. ἀλλ' ὁ-
μως δὲν ἐδυνήθη· διότι αὐτοὶ διὰ τὰς ἰδίας των ἀμαρ-
τίας ἐχάθησαν οἱ μωροί, διότι τοῦ ἡλίου τὰς βοῦς ἔτρω-
γον. ἄνδρα—προτάσσεται τὸ κύριον ἀντικείμενον τοῦ
ποιήματος· ὡσαύτως ἀρχεται καὶ ἡ Ἰλιάς: « Μῆνιν
ἄειδε ». ἔννεπε—ἀρχαῖος σχηματισμὸς κατ' ἐπέκτασιν
τοῦ ἔπω, ἐέπω, ἔεπε, καὶ μὲ παρενθεμένον ν, ὡς
δίγαμμα, ἔνεπε, καὶ διὰ τὸ μέτρον ἔννεπε. Μοῦσα—
μοῦσαι ἦσαν θεαὶ νύμφαι. τὰ σπήλαια, οἱ βράχοι, τὰ
δάση, αἱ κοιλάδες, οἱ ῥύακες, οἱ ποταμοί, οἱ χλοεροὶ
τόποι ἐκατοικοῦντο ὑπὸ θεῶν νυμφῶν. ἐκ τούτων καὶ αἱ
μοῦσαι κατ' ἀρχὰς αὐταὶ ἦσαν δύο, εἶτα τρεῖς τὸν ἀ-
ριθμὸν Μνημοσύνη, Μελέτη, Ἀοιδή, ἔπειτα πλειότε-
ραι, ἕως οὗ ἐθεωρήθησαν ἑννέα τὸν ἀριθμὸν μὲ τὸν χορη-
γὸν καὶ μουσηγέτην Ἀπόλλωνα. ἐπικαλεῖται δὲ ὁ ποιη-
τὴς τὴν μοῦσαν, διότι ἡ μοῦσα θεὰ ἐμπνέει τὸν ποιητήν.
ἡ θεότης τῆς φύσεως ἐνθουσιάζει αὐτὸν εἰς τὴν ποίησιν·
διὸ καὶ θεοὶ ἄνδρες ὠνομάζοντο οἱ ποιηταί, καὶ θεοὶς
ὅμοιοι κατὰ τὴν φωνήν « θεοὶς ἐναλίγκιοι αὐδῆν » καὶ
ἡ φωνή των καὶ ἡ ποίησις ἐλέγετο « θέσπις ἀοιδή ». πο-
λύτροπον· πολὺ-τρέπω = στρέφω, γυρίζω (πηγαί-
νω ἐδῶ καὶ ἐκεῖ), πολυγυρισμένος ἐδῶ· ἄλλοτε σημαί-

νει πολυμήχανος· ὁ πολυγυρισμένος γίνεται καὶ τοιοῦ-
τος· τὸ « ὅς μάλα πολλὰ πλάγχθη » ἐπεξηγεῖ τὸ πο-
λύτροπος. πλάγχθη-πλάζω (πλάγγω ἄχρ. ἐνεστώς·)
μέλ. πλάγξω, καθὼς τὸ κλάζω-κλάγγω-κλάγξω· ἐκ-
λαγξαν· καὶ σαλπίζω-σαλπίγγω-σαλπίγξω. Τροίης
ιερόν πολίεθρον· πτολίεθρον = πολίεθρον = πόλις-
εθρον κατάληξις ἀρχαία ὡς ἡ τῶν πεζῶν χνιον, πολί-
χνιον. τὸ δὲ πτόλις = πόλις ὡς καὶ πτόλεμος = πόλε-
μος· [ιερόν· διότι ἡ πόλις αὕτη τῆς Τρωάδος ἦτο θεμε-
λιωμένη ὑπὸ θεᾶς τῆς Ἥρας, ὡς αἱ Ἀθηναὶ πόλις τῆς
Ἀθηναῖς] ἔπερσε· πέρθω = πορθῶ, χαλνῶ, κυριεύω· ἔ-
δεν ἀναύξητον· ἄστεα ἀσυναίρετον = τὰς κατοικίας.
νόον· τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα· πολλῶν δ' . . . πολλὰ δ'—ὁ
δὲ μεταβατικός· τὰ πολλὰ, πολλῶν, πολλὰ, ἔχουσιν
ἔμφασιν ὄγε ἀντωνυμία δεικτική· τὸ γε ἐντείνει = οὔτοσι
ὁ ἀνὴρ, ὡς ἐγὼ καὶ ἐγωγε, σύγε· πόντω· πόντος = θά-
λασσα, πέλαγος· πάθεν χωρὶς συλλαβικὴν ἀΐξιν καὶ
ἡμεῖς κτύπησα, τὸν φοβέριζε· ὄν ἀντ. κτητική· ἐὸν καὶ
ὄν. κατὰ ἄλλη θέσις τῆς προθέσεως. θυμόν· θυμός =
καρδία, αἰσθανομένη ψυχὴ του, φρένες δὲ ὁ νοῦς, ἡ
νοῦσα ψυχὴ· πάντα ἐντὸς τοῦ στήθους ἐννοοῦντο. ἦντε
πάλιν ὡς τὸ ἀνωτέρω ὄν. ψυχὴν = ζωὴν, κτλ. Ἐπειτα
τοῖς παρατηρεῖ τὰ μέτρα· πολλῶν | σπονδεῖος καὶ δι-
αίρεσις ἀμφοτέρα εἰς τὸν στίχον αἰσθητοποιοῦσι τὴν ση-
μασίαν τῆς λέξεως. ἄλλος σπονδεῖος ἄνθρω|, ὡσαύτως
κατωτέρω ὁ σπονδεῖος ἐν πόν | τω καὶ ἡ ἀββενικὴ το-
μὴ ἔχουσι σημασίαν, ἣν αἰσθάνεται τις. ὡσαύτως ἡ πρῶ-
τη διαίρεσις εἰς τὸ αὐτοῖ| εἰς τὸ νήπιοι| εἰς τὸ ἦσθιον|
ἔχει ἔμφασιν.

Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα ἀποτελέσματα τοῦ μέτρου καὶ τοῦ

ρυθμοῦ μὴ ἐννοούμενα ὑπὸ τῶν ἀμυήτων, τὰ αἰσθάνεται κάλλιστα καὶ τὸ παιδί, ὅταν ὁ διδάσκαλος τὰ παρατηρήσῃ καὶ προφέρῃ εὐρύθμως· καθὼς τίς ἀμύητος π. χ. θὰ αἰσθανθῇ, ὅτι εἰς τὸν στίχον 13 « τὸν δ' οἶον νόστου κρημένον ἠδὲ γυναικὸς » αἱ τρεῖς ἀλλεπάλληλοι ἀρρενικαὶ τομαὶ τὸν ὄν|στοῦ|μὲ τοὺς σπονδαίους, ὡς καὶ ἡ βουκολικὴ τετραποδία—κρημένον|, αἰσθητοποιοῦσι τὸ πάθος μάλιστα μετὰ τὸν προηγούμενον στίχον ὄλον δακτυλικόν, « οἴκοι ἔσαν πόλεμόν τε πεφευγότες ἠδὲ θάλασσαν· » καὶ ὁμῶς οἱ μαθηταὶ ἠσθάνθησαν κάτι τι, ὅτε τοὺς ἔκαμεν εἰς τοῦτο προσεκτικούς καὶ τοὺς ἐπρόφερε τὸν στίχον. καθὼς ὅτε τοὺς ἀνέγνωσε τὸν παρακάτω στίχον ὄλον δακτυλικόν « ἀλλ' ὅτε δὴ ἔτος ἦλθε περιπλομένων ἐνιαυτῶν », ἐν ᾧ διὰ τῶν δακτύλων γράφεται κίνησις καὶ φορὰ τῶν καιρῶν. παρομοίως τοῦ 33 στίχου « ὦ πόποι, οἶον δὴ νῦ θεοὺς βροτοὶ αἰτιῶνται » ἐρμηνεύσας πρῶτον, ὅτι πόποι εἶνε ἐπιφώνημα θαυμαστικόν ὡς τὸ ἡμέτερον πᾶ πᾶ! καὶ πᾶ! τί εἶνε τοῦτο· τὸ οἶον—ἐπίρ.—τί λογῆς, πῶς· ὅτι δὴ—δὰ ἐκφράζει παρελθούσαν τοῦ χρόνου σιγμὴν συνεχομένην μὲ παροῦσαν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκτεινομένην μέχρι τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος, οὐχὶ δὲ ἀσχέτου τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρόν· ἰσοδυναμεῖ δὲ περίπου μὲ τὸ ἕως τῶρα· νῦ ἐπίρρηνος φωνῆ, ἐκφράζουσα δυσπρόνοιαν· ὅτι καὶ ἡμεῖς δυσπρόνοιαν καὶ ἀπρόνοιαν εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ ἔχοντες καὶ μὲ μισὸν στόμα περίπου κατὰ τὸ λεγόμενον ὀμιλοῦντες, συγκλείομεν τὰ χεῖλη καὶ ἐξωθοῦμεν φωνήν τινα διὰ τῆς ῥινός, οἶον, ὦφ τί ν λόγια λέγεις! βροτοὶ—μόρος=θάνατος· μορτός, μορτός—βροτός, ὡς μεσημερία, μεσημερία—μεσημβρία· αἰτιῶνται—αἰτιάονται—αἰτιῶν-

ται, καὶ παρεντίθεται κατὰ συνθήειαν τῆς Ὀμηρικῆς διαλέκτου ο καὶ γίνεται αἰτιῶνται, ὡς τὸ ἀντιῶν, κτλ· ἔπειτα παρατηρήσαντες τὰ τῶν τομῶν, καὶ ὅτι π. χ. ὁ τέταρτος ποὺς ἔχων ἐν τῇ καταλήξει οὐς τὴν ἄρσιν αὐτοῦ, τὴν δὲ θέσιν ἐν τῷ βροτοί, παριστᾷ τὸ ὑψηλὸν τῶν θεῶν ὡς καὶ τὸ ταπεινὸν τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἶονεὶ λέγει « τοὺς θεοὺς ἐδῶ ἐπάνω οἱ ἄνθρωποι κάτω μέμφονται » — ἔπειτα τοὺς ἀλλεπαλλήλους σπονδαίους ἐκφράζοντας τὸ σοβαρὸν καὶ αὐστηρὸν τῆς παραγγελίας τοῦ θεοῦ ἐν τῷ 39 στίχῳ: μήτ' αὐτὸν κτείνειν μήτε μνάσθαι ἄκοιτιν, ὡς καὶ τὰς ἀρρενικὰς αὐτοῦ τομάς, κατεβέλχθησαν τὰς ἀκοὰς καὶ τὴν ψυχὴν, καθὼς ἄλλοτε θεωροῦντες τὴν γραφικὴν τῶν λέξεων δύναμιν, π. χ. τῶν εἰλίποδας ἑλικας βουῖς· ἐλίκωπας καὶ λοιπῶν.

Ἄλλὰ νομίζοντες τόσα περὶ τοῦ μέτρου καὶ τῆς τῶν λέξεων γραμματικῆς ἐρμηνείας ἱκανὰ πρὸς παράδειγμα, ἴδωμεν περαιτέρω τὴν τῆς ποιήσεως ἐρμηνείαν. Προχωρήσαντες εἶδον τὸν Τηλέμαχον δεξιούμενον τὸν ὑπὸ τὸ εἶδος τοῦ Μέντου πρὸ τῶν θυρῶν ἰστάμενον ξένον· τὸ « χαῖρε ξεῖνε, παρ' ἄμμι φιλήσεται » (παρ' ἡμῖν θὰ φιλευθῆς=δικός μας μουσαφίρης εἶσαι) ἐξῆλθεν ἐν χαρᾷ τοῦ στόματος τῶν μαθητῶν. Εἶτα ἠκολούθησαν μετὰ τέρψεως τὴν Ἀθηναίαν ὀδηγομένην εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐνθρονιζομένην μακρὰν τῶν ὑβριστῶν μνηστήρων καὶ τοῦ θορόβου, καὶ φιλευομένην. ἀλλὰ θεασάμενοι ἐν τῇ φαντασίᾳ τὴν πιστὴν τοῦ ἐπικοῦ λόγου ζωντανογραφίαν κατὰ τὰ περαιτέρω, ἠκροάζοντο μὲ τῆς καρδίας τὰ ὄσα τὸν εὐκαίρως καὶ προθύμως ἐν ἀπελπισίᾳ σχεδὸν παραπονούμενον Τηλέμαχον ἐν τοῖς ἐξῆς:

Τούτοι σιν μὲν ταῦτα μέλει, κίθαρις καὶ αἰοδή,
 βεῖ', ἐπεὶ ἀλλότριον βίοτον νήποινον ἔδουσιν,
 ἀνέρος οὐδὲ που λεύκ' ὀστέα πύθεται ὄμβρω
 κείμεν' ἐπ' ἠπείρου, ἢ εἰν ἄλλι κῦμα κυλίνδει.

Ἐν τούτοις δὲ καθὼς παντοῦ, τοῖς εἶπεν, ἐκάστη λέξις καὶ ἡ θέσις πάσης λέξεως ἔχει ψυχολογικὴν τινα ἀλήθειαν· ὅτι κατὰ τύχην δὲν προετάχθη τὸ τούτοι σιν ταῦτα, ὅτι τὸ βεῖ' δὲν ἔτυγεν ἀπλῶς, ἀλλ' ἔρβρευσε ἐκ τῆς καρδίας φυσικῶς, ὅτι ἡ αἰτιολογία διὰ τοῦ ἐπεὶ... εἶνε ἡ φυσικὴ λογικότης, ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἀνέρος δὲν εἶνε ἀδιάφορος, ὅτι τὸ λευκά δὲν εἶνε ἀπλῶς κοσμητικὸν ἐπίθετον εἰς τὸ ὀστέα (ὡς συνήθως ἐξοδεύουσιν οἱ διδάσκαλοί μας πολλὰ τῶν ποιητῶν ἐπίθετα), ἀλλ' ἡ γραφικὴ λέξις τῆς ἡδὴ ὀρώσης τὰ ὄσα φαντασίας τοῦ νεανίου καὶ τὰ λοιπὰ ὡσαύτως. Καὶ τῶ ὄντι εἶνε ἀδύνατον, φρονῶ, ταῦτα πάντα καὶ τὰ τοιαῦτα μὴ λελογισμένως καὶ ἐντέχνως καὶ ψυχολογικῶς κείσθαι. μὴ ἐννοῆς ὅμως, ὅτι ὁ ποιητὴς περισκέπτετο καὶ ἐτεχνεύετο τὰ τοιαῦτα μετὰ μικροψυχίας, μεθ' οἷας κακόζηλοι ποιηταὶ ὁποῖων εὐμοιροὶ ἢ παροῦσα ἡμῶν γενεὰ φιλοτιμοῦνται κατασκευάζειν σίχους· μὴ πρὸς θεοῦ. διότι ὅσον θαυμαστὴ φαίνεται καὶ εἶνε ὄντως ἡ θεία τοῦ ποιητοῦ ἡμῶν τέχνη καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα αὐτῆς μέρη, τοσοῦτον εἶνε φυσικὴ καὶ ἀληθής· καὶ διὰ τοῦτο ῥεεὶ ἀπεριτέχνως καὶ ἀβιάστως ἑκαστος στίχος ἀπλοῦς καὶ εὐρυθμὸς ὡς ὁ διαυγῆς ῥύαξ ἐξ ἀεναίου κελαρύζων πηγῆς. Ἀλλὰ πολλοὶ ἴσως ἐκ φόβου μὴ ἀποδοθῆ εἰς τὸν μέγαν ποιητὴν μικροφιλοτιμία τις καὶ μικροπρέπεια, δὲν ἐνδιατρίβουσιν εἰς τὰ τοιαῦτα τῶν στίχων οὐδὲ θέλουσι τοιαύτας λεπτολογίας εἶτε εἰς τὰς λέξεις εἶτε εἰς τὰ μέτρα ἀναγνωρίζειν. ἀγνωοῦσιν

ὅμως, φαίνεται, οἱ τοιοῦτοι, ὅτι ἡ Ὀμηρικὴ ποίησις εἶνε δημιουργία τις ἢ ἀντανάκλασις τῆς δημιουργίας· διότι εἰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀντείχοντο, ἤθελον ἐνθυμῆσθαι, ὅτι καὶ ἡ φύσις ὡς ἐπὶ τοῦ παντός, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἐλάχιστοις αὐτῆς δημιουργήμασι τελεία καταδεικνύεται καὶ οὕτω π. χ. οὐ μόνον θαυμάζεις τοῦ ὄλου δένδρου τὴν ἀνάπτυξιν, τὸ τῶν κορμῶν, τῶν κλόνων, τῶν πρέμνων, τῶν κλάδων, τῶν φύλλων, τέλος τὸν καρπὸν, τοῦ ὄλου δένδρου τὸ τέρμα ὅθεν συνεχίζεται ὁ κύκλος τῆς φυτικῆς ζωῆς μετὰ τοῦ ἐτέρου σημείου, τοῦ σπόρου καὶ τῆς ρίζης· ἀλλὰ παρατηρεῖς μετ' ἀπορίας καὶ ἐκάστου φύλλου τὴν ποικιλίαν καὶ συμμετρίαν καὶ διάφορον ἀναλογίαν τῶν γραμμῶν, καὶ ἐνταύτῳ ἀπλότητα τοσαύτην, ὡστε ὁ συνήθης ὀφθαλμὸς ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα βλέπειν τὰ φύλλα. Ἀλλ' ἔστω, θὰ εἰπῆς ἴσως· δεδόσθω, ὅτι ἀληθῶς οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα. δύναται ὅμως ὁ μαθητὴς τὰς λεπτολογίας ταύτας αἰσθάνεσθαι; πολὺ μάλιστα, φίλε· διότι εἶνε ἀπλᾶ ἐν δεινότητι καὶ φυσικὰ πάντα, καὶ ἐν τῷ ἀπείρῳ τῆς ψυχῆς καλλιτεχνικὰ διορώμενα τὰ μικρὰ μετὰ τῶν μεγάλων· ἀρκεῖ μόνον, ἂν ὁ διδάσκαλος ἦνε ἱκανὸς καταδειξάειν αὐτὰ τῇ τῶν νέων ψυχῇ. ἀλλ' αἰσθανόμενος ὁ μαθητὴς θεῖόν τι, δὲν δύναται βέβαια λόγον περὶ τούτου δοῦναι. τοῦτο ὅμως συμβαίνει ἐν γένει εἰς τὰ ἔργα τῆς ποιήσεως καὶ πάσης ἄλλης καλλιτεχνίας, ἧς ἔργον εἶνε οὐχὶ τὸ διδάσκειν, ἀλλὰ τὸ ἐνθουσιάζειν καὶ κατακηλαίνειν τὴν ψυχὴν ὅσον μυστηριῶδές τι πρὸς τὴν ἀπόλυτον οὐσίαν, καὶ ὅλως ἐνθουν αὐτὴν ποιεῖν, καὶ οὕτω προπαρασκευάζειν καὶ προτελεῖν αὐτὴν εἰς τὴν ὑψηλοτέραν καὶ ἀνδρικήν καὶ φιλοσοφικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ κόσμου. διότι ἡ ποίησις δὲν εἶνε μὲν φιλοσοφία, ἀλλὰ προά-

γει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καθὼς καὶ ὁ ἐν-
θουσιασμός ἐν αὐτῇ ἐμπνέει, δὲν εἶνε αὐτῇ ἡ ἰδέα,
ἀλλ' ἡ κυοφορία τῆς ἰδέας· ὥστε εὐλόγως δύναται τις
εἰπεῖν, ὅτι ἡ πρὸς τὰ μεγάλα καὶ θεῖα ἐνθουσιῶσα νε-
ανική ψυχὴ κυοφορεῖ μεγάλας ἰδέας καὶ πράξεις.

Παραδέχεσθε τῶρα πιστεύω, ὅτι οἱ μαθηταὶ δύνανται
ἀκροάζεσθαι ἐν κηληθμῶ τὸν ἀοιδὸν τῆς φύσεως καὶ
εἰς τὰ ἐλάχιστα, εὐμοιρήσαντες διδασκάλου καὶ αἰσθα-
νομένου καὶ ἐννοοῦντος τὴν ποίησιν. ἐξακολουθήσωμεν
τὴν ἀκρόασιν. Τοῖς παρετήρησεν ἐφεξῆς ὁ διδάσκαλος
ὅτι ἐνῶ συνήθως πρὸς τοὺς ξένους εὐθύς μετὰ τὸν δεῖ-
πνον γίνεται ἡ ἐρώτησις « τίς πόθεν εἷς ἀνδρῶν; » ἐν-
ταῦθα ἡ βαρυαλγῆς τοῦ Τηλεμάχου καρδιά πρότερον ἀ-
νακουφίζεται ἐκφραζομένη τὸ πάθος, πρὶν ἢ ἔλθῃ εἰς
κατάστασιν ἐρωτῶν ἡσύχως τὴν συνήθη ἐρώτησιν· καὶ
ὅτι ἡ ἀδίστακτος ἀπώθησις πάσης περὶ τῆς ἐπανόδου ἐλ-
πίδος ἐν τοῖς

... οὐδὲ τις ἦμιν
θαλπωρή, εἴπερ τις ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
φῆσιν ἐλεύσεσθαι· τοῦ δ' ὄλετο νόστιμον ἦμαρ.

ἐμφαίνει ὑπονοουμένως τὸν ἄσβεστον τῆς τοῦ πατρὸς ἐπα-
νόδου πόθον καὶ οὐχὶ ἐντελεῖ ἀπελπισίαν, ἡ δὲ ἀλγοῦσα
καρδιά τοῦ ἤδη ἐνήλικος υἱοῦ ὑποδηλοῖ, ὅτι παρηγορη-
τικὴν κενὴν ἐλπίδα δὲν ἀγαπᾷ ἀκοῦσαι, ἀλλὰ βεβαίαν
καὶ ἀληθῆ ἀγγελίαν. διὸ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ψυχολογικοῦ τού-
τουήματος ὁ Τηλέμαχος καίτοι ἀκούσας τὴν τοῦ ξένου
διαβεβαίωσιν, ὅτι ὁ πατὴρ ζῆ, (« ἀλλ' ἔτι που ζωὸς κα-
τερύκεται εὐρεῖ πόντῳ ») οὐδόλως ὁμῶς συγκινεῖται,
ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ταλανίζων ἑαυτόν,

» νῦν δ', ὅς ἀποτμότατος γένητο θνητῶν ἀνθρώπων,
τοῦ μ' ἐκ φασὶ γενέσθαι. . . .

καὶ

» νῦν δὲ μιν ἀκλειῶς ἄρπυιαι ἀνθρεΐψαντο, κτλ.

ὅτε δὲ ὁ ξένος παρορμᾷ αὐτὸν εἰς βουλήν καὶ πράξιν,

. . . σὲ δὲ φράζεσθαι ἄνωγα
ὑπῶς κε μνηστήρας ἀπώσαι ἐκ μεγάροιο, κτλ.

καὶ ὅπως ἀπέλθῃ καὶ ζητήσῃ τὸν πατέρα, κεντᾶ δὲ τὸ
φιλότιμον αὐτοῦ (ἡ τῆς φρονήσεως φωνῆ) ἐν τοῖς

» οὐδὲ τί σε χρὴ
νηπιάας ὀχέειν, ἐπεὶ οὐκέτι τηλικὸς ἔσσι·
ἢ οὐκ αἶεις οἶον κλέος ἔλλαβε δῖος Ὀρέστης·
. . . . .
καὶ σύ, φίλος, — μάλα γὰρ σ' ὀρώω καλόν τε μέγαν τε —
ἄλκιμος ἔσσι, ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὔ εἴπῃ.

τότε μόνον ἀκούει ἢ εἰς πράξεις ὀργῶσα ψυχὴ τὴν πο-
θουμένην πατρικὴν φωνὴν καὶ ἐνστερνίζεται αὐτήν,

» ξεῖν', ἦτοι μὲν ταῦτα φίλα φρονέων ἀγορεύεις,
ὥστε πατὴρ ᾗ παιδί, καὶ οὐποτε λήσομαι αὐτῶν·

ἐνθαρρύνεται δὲ ὁ θάρρους δεόμενος νεανίας, καὶ περὶ
τοῦ πατρὸς ἤδη βεβαιότερον καὶ ζωηρότερον ἐλπίζει ἢ
πρότερον, διότι τῶρα θὰ ὑπάγῃ ἵνα ζητήσῃ αὐτόν·

» . . . . . τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ
θῆκε μένος καὶ θάρσος, ἐπέμνησέν τέ ἐ πατρός
μᾶλλον ἔτ' ἢ τὸ πάροισεν. . . . .

Μετὰ ταῦτα εἶδον τὴν σεμνὴν ζωντανογραφίαν, τὸ ἐμ-
ψυχον ἀγαλμα τῆς αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης, μεγαλοπρε-

πῶς ἐμφανιζόμενον, τὴν « κούρην Ἰκαρίοιο περίφρονα Πηνελόπειαν » ἀκολουθουμένην ὑπὸ δύο ἀμφιπόλων, καὶ ἐν δακρύοις ἀπαγορεύουσαν μὲ σταθερότητα καὶ θάρρος τὴν δακέθυμον ᾠδὴν· εἶτα τὸν ἤδη φρονούντα καὶ πρὸς ἔργα ὀρμῶντα υἱόν, ἐπιπλήττοντα ὡς ἄτοπον τὴν αἴτησιν τῆς μητρός, καὶ βουλήν ἔμφρονα ἐν οἷς λέγει ἐμφαίνοντα,

» οὐ γὰρ Ὀδυσσεὺς οἷος ἀπώλεσε νόστιμον ἦμαρ
ἐν Τροίῃ, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι φῶτες ὄλοντο·

καὶ

» μῦθος δ' ἀνδρῶσι μελήσει
πᾶσι, μάλιστα δ' ἔμοι' τοῦ γὰρ κράτος ἔστ' ἐνὶ οἴκῳ.

ἐντεῦθεν τὴν μητέρα ἔχθαμβον διὰ τὴν ἀναλάμψασαν ἤδη πρῶτον τοῦ παιδὸς ἀνδρικήν φρόνησιν, καὶ σιγῇ ἀναβαίνουσιν τὴν κλίμακα, καὶ ἀποκοιμηθεῖσαν μετὰ πολὺ θέρμα δάκρυα.

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ πεπνυμένος Τηλέμαχος θαρρᾶλέως πρὸς τοὺς ὑβριστὰς μνηστῆρας ὅσα ἀνωθεν ἤδη ἐνεπνέυσθη· καὶ τώρα ἐνόησαν οἱ μαθηταὶ διὰ τί οὕτως ἀποτόμως ἀνωτέρω ὠμίλησε πρὸς τὴν μητέρα, αἰτοῦσαν τὴν παῦσιν τῆς θλιβερᾶς ᾠδῆς· διότι αὐτὸς τὸ ἐξιέναι μεγάρων καὶ παῦσαι πλέον τῆς ὕβρεως καὶ ἀδικίας ἔμελλε καὶ ὦρμα ἀπαιτεῖν. Εἶτα ἐπρόσεξαν εἰς τοὺς δύο ἀνομοίους χαρακτῆρας τῶν ἐγωϊστῶν μνηστήρων, τοῦ θρασέος Ἀντινόου καὶ τοῦ δολίου Εὐρυμάχου· οἱ δύο δὲ εἰρωνικοὶ στίχοι τοῦ Ἀντινόου:

» μή σέ γ' ἐν ἀμφιάλῳ Ἰθάκῃ βασιλῆα Κρονίων
ποιήσειεν, ὅ τοι γενεῇ πατριῶν ἐστίν·

(μὴ ἀλθβεῖα στήν γυροβρεχτὴν Ἰθάκην βασιλέα ὁ θεὸς
ἤθελε σὲ κάμει γιὰτὶ στήν γενεάν σας πατριῶν τὸ ἔχετε εἶνε),

ἐφάνη ὅτι λέγουσι, « τὰ μυαλά σου, καίμενε Τηλέμαχε, ἀν φαντάζεσαι νὰ γένης βασιλέας τῆς Ἰθάκης, διότι ἦτον ὁ πατήρ σου· τώρα πλέον ὅπως εἶνε τὰ πράγματα δὲν γίνεσαι σὺ παρὰ θὰ γείνη ποῖος ξεύρει τίς ἐξ ἡμῶν, τὸν ὁποῖον θελήσει ἀνδρα ἢ Πηνελόπη. » Παρατηρήθη ὅτι εἰς τὴν εἰρωνείαν ἀπαντᾷ ὁ Τηλέμαχος εὐγενῶς ἀντειρωνευόμενος καὶ μὴ ἀποποιούμενος ἐντελῶς τὸ δικαίωμα καὶ ἀξίωμα του·

(καὶ βέβαια τὸ ἤθελα, ἂν ὁ θεὸς τὸ δῶση (νὰ γείνω βασιλεὺς)

ἔ λες τοῦτο νᾶνε κάκιστον πρᾶγμα στὸν κόσμον;

ὄχι βέβαια· διότι δὲν εἶνε κανὲν κακὸν τὸ βασιλεύειν.)

Ἄλλὰ νομίζω ἀρκοῦσι τосαῦτα ἵνα παρασταθῇ περίπου πῶς διήλθον οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ διδασκάλου τὴν ἀραψωδίαν. Ἴδωμεν τώρα πάλιν ἐν ὀλίγοις τὰ τοῦ β', καὶ οὕτω τελειώσωμεν τὸ Ὀμηρικὸν ἔτος τοῦ σχολείου.

Περατώσαντες τὴν ἀραψωδίαν ἔκαμαν γενικὴν ἐπανάληψιν, καὶ τελευταῖον ὑπεχρεώθησαν ἅπαντες οἱ μαθηταὶ ἵνα ὄλην ἐκστηθίσωσι καὶ εὐρύθμως καὶ ἐντόμως τὴν ἀπαγγείλωσιν. τὸ ἔπραξαν δὲ πάντες καὶ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν συνήλθον κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ σχολείου, καὶ παρόντων καὶ ἄλλων μαθητῶν διαδοχικῶς μετὰ τινος ἐνθουσιασμοῦ ἀγαπητοῦ καὶ παιδικοῦ ἐνταυτῷ ἀπήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως ἅπασαν τὴν ἀραψωδίαν. ὁ διδάσκαλος εὐχαριστήθη μάλιστα εἰς τὴν καλὴν ἀπαγγελίαν τριῶν, καὶ ἔστεφεν αὐτούς. παρῆν δὲ καὶ ἐγὼ καὶ οἱ λοιποὶ συνάδελφοι καὶ ἐθεωροῦμεν τὴν πανήγυριν ταύτην. παρατηρῶν δὲ τὴν χαρμονὴν τῶν παιδῶν, ἐστράφη πρὸς τὸν πλησίον συνάδελφον, Καὶ δὲν σὲ φαίνεται, εἶπα, ὅτι παίζουσιν οἱ μαθηταὶ μας; Ἀπαράλλακτα, μ' ἀπεκρίθη. δὲν ὁμοιάζει

παντελῶς ὅτι εὐρίσκονται ἀκουσίως ἐν ξένῳ τόπῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ σχολείου ἢ ἐν τῷ γυμναστηρίῳ, ὅπου παίζουσι ὅλη ψυχὴ καὶ συμπᾶση τῇ ὀρέξει. τοῦτο μόνον διαφέρει, ὅτι δὲν καγχάζουσι γελῶντες οὐδὲ κραυγάζουσι μετ' ἀδείας καὶ διαχύσεως, ἀλλὰ μόνον μειδιῶσι τὸ τερπνὸν τῶν παιδῶν καὶ τῶν ἀγγέλων μειδιάμα, καὶ ἐπιλάμπουσι τὰ ὄμματα καὶ ὄλῳ τῷ προσώπῳ. Συνευφραίνεσαι, βλέπω, καὶ σὺ, ἐπρόσθεσα· ἀλλ' ἄρα γέ ἡμεῖς συζῶντες μετὰ τῶν παιδῶν ἀπέβημεν παιδιὰ καὶ εὐχαριστούμεθα εἰς τὰ τοιαῦτα, λησμονήσαντες τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν ἀνδρικήν ἐμβρίθειαν, ἢ αὐτὰ ἀντὶ ἀήθων καὶ ἀναγώγων καὶ σπαρτατόμενων εἰς ἄτομα ἀνθρώπων γίνονται σεμνότεροι καὶ ἀληθέστεροι καὶ θεϊότεροι; Φοβεῖσαι, μὲ εἶπε, μήπως παίζωμεν οἱ ἄνδρες μετὰ τῶν παιδῶν; δὲν ἐνθυμεῖσαι κἄν πῶς οἱ ἀριστοτέχναι ἡμῶν πρόγονοι ἐκαλλιτέχνουν τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος ἐπὶ τοῦ λευκοῦ μαρμάρου; Τὸ πρόσωπον καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνδρῶν τε θεῶν τε πατρός ἦτον ἢ ἀριτίδωτος γαλήνη καὶ σφόδρα λεληθότως ὑπομειδιῶσα σοβαρότης, ἢ θεία σεμνότης, ὁ δὲ τύπος ἐν γένει τῆς θείας μορφῆς ἦτο φαιδρότης μετὰ σοβαρότητος ἡρέμα συγκερασμένη· ὥστε καὶ μέχρι σήμερον ὁ θεώμενος λείψανόν τι τῆς ἀρχαίας ἀνεφίτου πλαστικῆς τέχνης, οὐδὲν μὲν κατὰ πρῶτον οὔτε μέγα οὔτε ἐξάϊσιον ἀλλ' οὔτε θεῖον νομίζει ὅτι βλέπει, ἀπλοῦν δέ τι καὶ ὀμαλὸν καὶ εἰ θέλεις παιδικὸν πρόσωπον μόνον, ἐν ᾧ ἢ ἀδόκιμος τέχνη ἄλλων ἐθνῶν (Αἰγυπτίων, Ἰνδῶν) εὐθὺς διὰ τινος ἐκτάκτου σχήματος σπουδάζει ἐμφαίνειν τὸ θεῖον. ὅταν δὲ πλειότερον ὁ ὀφθαλμὸς ἐγκύψῃ συνορῶντος καὶ τοῦ πνεύματος, μαγεύεται πῶς ὁ θεατῆς ἐκ τῆς οὐρανόθεν

καλλοῦ καὶ εἰ μὴ ἔχει λόγον δοῦναι τοῦ τοσούτου θαυμασμοῦ του, καὶ διορᾷ πῶς εἰς τὸν ἰδεατὸν τοῦ ἀπείρου ἀκύμαντον κόσμον· ἢ δὲ ἀπλότης καὶ γαλήνης, ἣτις κατ' ἀρχὰς δὲν ἔκαμεν ἐντύπωσιν, γίνεται ἤδη τελειότης καὶ τι ὑπὲρ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ βλέπει τώρα τὸ ἐξάϊσιον, ὅπερ ἐζήτηε πρῶτον ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῇ ὕλῃ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Μοῦσα τί μᾶς ἀναγγέλλει περὶ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ θεῶν; ἢ μὲν Ἥρα κηδομένη περὶ μειδιᾶ, μειδήσασα δὲ δέχεται τὸ κύπελλον, οἱ δὲ ἄσθεστον γελῶσι γέλωτα· ὅλοι δέ·

ὡς τότε μὲν πρόπαν ἡμᾶρ ἐς ἡέλιον καταδύοντα
δαίνυντ', οὐδέ τι θυμὸς ἐδεύετο δαιτὸς ἔστις,
οὐ μὲν ὀρμιγγὸς περικαλλέος, ἦν ἔχ' Ἀπόλλων,
Μουσαῖαν θ', ἀ' ἄειδον ἀμειβόμενοι ὀπί κελῆ·

ἀμέριμνοι τὴν ἄπορον τῶν Ἰνδιῶν μέριμναν, βεῖτα ζῶντες.

Διότι λοιπὸν συζῶμεν μετὰ τῶν μικρῶν ἤδη μαθητῶν ἡμῶν ἐν τῇ παιδικῇ αὐτῶν φαιδρότητι καὶ γαλήνῃ τῶν Ὀλυμπίων ζώην, διὰ τοῦτο φοβεῖσαι μήπως παιδαρίζομεν; ὄχι, ἀδελφέ· ἀλλ' εὐδαιμονοῦμεν τῇ πατρίδι. Φόβον βέβαια κἀνένα, τοῦ ἀπεκρίθην, δὲν ἔχω οὐδ' ἀμφιβολίαν, ἀλλ' ἐν τῇ πλήρει τῆς ζωῆς ταύτης συναισθήσει ἠπόρουν τί εὐλογον ἤθελον ἔχει οἱ πολλοὶ τῶν διδασκάλων κατὰ τοῦ σχολείου ἡμῶν ἐπιφέρειν· λέγω οἱ σκυθρωποὶ ἐκεῖνοι καὶ σοβαροὶ, οἱ συνοφρυῶντες καὶ μεταξὺ τρίβοντες τὸ μέτωπον ἐν ᾧ διορθῶνται τὴν εὐλογημένην ἐξήγησιν, τὴν Ἑλληνικὴν ταύτην τῶν σχολείων μας κατάραν, ἐν ᾧ κάμνουσι μετὰ κατανύξεως τὴν λεγομένην σύνταξιν, τὴν ἄλλην πληγὴν τῶν σχολείων, ἐν ᾧ ἐξαντλοῦσι τὰς σημειώσεις καὶ τὰ σχόλια, τὸ σέ-

μνωμα τῶν διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Βέβαια οἱ τοιοῦτοι, με ἀπήντησε, βλέποντες ταῦτα θὰ σὲ ἐρωτήσωσιν, ἂν ἠξούρουν ἀκόμι σύνταξιν οἱ μαθηταί· καὶ ἂν εἰς ἀπάντησιν τοῖς εἰπῆς, ὅτι ἐννοοῦσιν ὅπως οὖν τοὺς ἀπλουστέρους πεζογράφους καὶ Ἑλληνιστὶ γράφουσι κάτι τι, ἠδύνονται δὲ ἤδη ἐν τῷ Ὀμήρῳ, καὶ τὰ τῆς ὁμηρικῆς διαλέκτου σπουδάξουσιν ἤδη ἐπιμελῶς καὶ γυμνάζονται εἰς στιχουργίαν, ἀλλὰ τὴν σύνταξιν ὅπου λέγεις καὶ τὰς ἐκτεταμένους σημειώσεις δὲν τὰ γνωρίζουσιν· εἶνε ἀλήθεια, θὰ γελάσωσι καὶ αὐτοὶ τὸ καθ' ἑαυτοὺς καὶ θὰ συνογκώσωσι τὰ χεῖλη. Ἀλλὰ, φίλε, τοὺς ἀνθρώπους τούτους ἔα χαίρειν· αὐτοὶ εἶνε αἱ ἱεραὶ τῆς πολυβίβλου Βυζαντιδος ἡμῶν σητόβρωτοι σελίδες, ἃς τὸ ἔθνος τὸ κακόμοιρον εὐλαβῶς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἀναγινώσκει καὶ δὲν γινώσκει. καὶ τοῦτο ὅμως εἶνε πρὸς ἔπαινον τοῦ ἔθνους ὅτι καίτοι μὴ γινώσκον ἃ ἀναγινώσκει καὶ ἃ ψάλλει καὶ ἃ προσεύχεται, οὐδέποτε ὅμως ἔπαυσε τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ ψάλλειν καὶ προσεύχεσθαι εὐλαβῶς καὶ σέβεσθαι τὰ ἱερά γράμματα καὶ ἀγαπᾶν τὰ σχολεῖα καὶ τιμᾶν τοὺς διδασκάλους· ἢ διότι συναισθάνεται ἐν τῇ ἐθνοσοφίᾳ αὐτοῦ ὅτι κάτι μυστηριῶδες καὶ θεῖον ἐξάπαντος ὑποκρύπτεται ὀπισθεν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν λέξεων ἐν τε τῷ Δημοσθένει καὶ τῷ Θουκυδίδῃ καὶ τῷ Ὀμήρῳ καὶ τῷ Σοφοκλεῖ καὶ τῷ Πινδάρῳ καὶ τοῖς ψαλμοῖς, ἢ διότι παρὰ τῶν προγόνων παραλαβὸν ὡς ἱεράν παρακαταθήκην τὴν συνήθειαν τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ φιλοσοφεῖν (συνάπτω τὸ ἀναγινώσκειν μετὰ τοῦ φιλοσοφεῖν· διότι παραδόξως χαρακτηρίζουσι τὴν πνευματικὴν τοῦ γένους τάσιν), διετήρησε καὶ διατηρεῖ αὐτὴν μετὰ δεισιδαιμονίας καὶ πολλοῦ μηχανισμοῦ.

Ἀλλ' ἐν τῇ φυλακῇ τῆς ἐθνοσωτηρίου ταύτης παραδόσεως, τῆς ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ κατακλυσμοῦ ἐπιζησάσης μέχρι τῆς γενεᾶς τῶν πατέρων ἡμῶν, ἐκ ταύτης τῆς φιλομαθείας ἔσται πολὺς ὁ μισθὸς τῷ ἔθνει ἡμῶν· ὥστε ἐῶμεν αὐτοὺς χαίρειν ἀληθῶς, ὅτι ποιοῦσι τὸ ἑαυτῶν ὑπηρετοῦντες τὴν ἐντολὴν τῶν αἰῶνων τοῦ ἔθνους· πράττωμεν δὲ καὶ ἡμεῖς τὸ ἡμέτερον ἀταράχως, εἰ ὄντως σύνησμεν ὅτι γενεὰ ἔρχεται καὶ γενεὰ παρέρχεται ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐν τῷ στερεώματι τῆς πνευματικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τῆς ἡδὴ ἰδρυθείσης πατρίδος, τῶν διττῶν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀγκυρῶν, καὶ εἰ ἐλπίζομεν σταθερῶς, ὅτι θὰ ποιήσῃ ἢ νεωτέρα Ἑλλάς καὶ τὰ σχολεῖά της θὰ κατασταθῶσιν μετ' οὐ πολὺν χρόνον ὄντως Μουσεῖα· διότι ματαίως καὶ ἄνευ θείας ἐμπνεύσεως δὲν ἐκινήθη τὸ ἔθνος τὴν λαοκρότητον ἐκείνην κίνησιν, ἄδον τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα δημοτικὰ ἄσματα, καὶ ἀλόγως δὲν ὁμολογεῖ ὁ κόσμος, ὅτι τὸ ἐξοχώτερον ἔθνος τῶν κατοικούντων τὴν διαπολεμουμένην ἤδη ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν περιδοξὸν χώραν ἀναδεικνύεται τὸ ἡμέτερον. Ἐπειδὴ ποιήσασα καὶ μουσόληπτος γενομένη θὰ ἠβήσῃ καὶ ἠλικιωθῇ· διότι οὐδὲν ἔθνος ἐξημεροῦται καὶ ἀνθρωπίζεται ἄνευ τῆς ποιήσεως, οὐδαμοῦ δὲ τῶν ἀνθρώπων λείπει κάποια ποίησις καὶ τις ἀνθρωπισμὸς, ἐξαιρουμένων τῶν ἐτι ἀγρίων· ἐπειδὴ ποίησις εἶνε τῆς θείας τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ἐν συναισθήσει γλῶσσα καὶ ἔκφρασις, ὡς ἡ θρησκεία αὐτὸ τὸ ἀνέκφραστον τῆς θεότητος συναίσθημα. ὥστε οὔτε ἐκ τοῦ ἀτμοῦ οὔτε ἐκ τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν ἐργοστασιῶν, ἀλλ' οὔτε ἐκ τῆς φιλοσοφίζουσας μαθήσεως θὰ ἀρχίσῃ ὁ ἀληθὴς πολιτισμὸς ἡμῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀφανῶν ἀρχῶν τῆς ἐνδομήχου λα-

τρείας καὶ ποιήσεως. καὶ ἐνταῦθα, ἀδελφέ, μοι ἐπέρχεται ὁ πρῶτος κλεινὸς τῆς νέας Ἑλλάδος ἀγωνοθέτης, ὁ ἀγαθὸς ἔμπορος Ἀμβρόσιος Ῥάλλης, ᾧ ἔπαινος ἐθνικός καὶ δόξα ἐς αἰεὶ, ἀποδείξαντι ὅτι ὁ κερδῶος Ἑρμῆς ἦν ὁ αὐτὸς καὶ λόγιος καὶ τῆς λύρας εὐρετής. ἀλλ' εἶθε καὶ ἡ πατρίς καὶ ἡ πόλις κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ χρηματίτου τούτου ἀγῶνος αὐτῆ συστήσῃ στεφανίτην. ἀλλ' ἐπανέλθω εἰς τὴν σειρὰν τοῦ λόγου· ποία ποιήσεις θειοτέρα καὶ παιδαγωγικωτέρα τῆς Ἑλληνικῆς; Διακόφας δὲ τὸν λόγον, κατὰ πάντα συμφωνῶ, εἶπα, καὶ μὴ ἀμφιβάλλης, ἀδελφέ, ὅτι ἀφοῦ ἀπαξ μορφωθῶσί τινες γνήσιοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος θαυμασταί, καὶ οἱ ἐρασταὶ τῆς φιλολογίας ταχέως θὰ πληθυνθῶσι καὶ τὰ σχολεῖα πιοῦ νέας ζωῆς θὰ διαμορφωθῶσιν. Ἐνταῦθα ἐπαύσαμεν τὴν μικρὰν καὶ ἐξ ἐτοίμου συνδιάλεξιν, διότι εἶχε παρέλθει ἡ ὥρα, καὶ ἀπῆλθον οἵκαδε ἀσπασθέντες τοὺς μαθητὰς πάντας· καὶ οἱ μαθηταὶ ἐπίσης ἀπῆλθον εἰς τὰς οἰκίας των.

Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν β' ῥαψωδίαν, ὡς προεῖπον. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν μέχρι τοῦ 15 στίχου καὶ τὴν τῶν λέξεων γραμματικὴν ἐξέτασιν, τοῖς εἶπε περὶ τῆς ῥοδοδακτύλου ἠοῦς, καὶ ὅτι ἡ ἀλλαχοῦ ἀπαντωμένη κροκάπεπλος ἠὼς εἶνε προτέρα τῆς αὐγῆς στιγμῆ, τὰ γλυκοχαράγματα, ὅτε κατὰ πρῶτον ὁ ὀρίζων πρὸς ἀνατολὰς χρυσίζει· εἶτα τοῖς ὑπενθύμισεν ὅτι γυμνὸς κατεκλίθη ὁ Τηλέμαχος κατὰ τὸν προηγούμενον στίχον « ἔξετο δ' ἐν λέκτρῳ, μαλακὸν δ' ἔκδυε χιτῶνα, » καὶ ὅτι τῶρα πρῶτον ἐνδυθεὶς ἐπὶ τῆς κλίνης (ἐσάμενος εἴματα) οὕτως ἐξεγείρεται τῆς κλίνης ταχέως καὶ περιβάλλεται τὸ ξίφος καὶ ὑποδύεται ὑπὸ τοὺς εὐτραφεῖς

καὶ λείους πόδας τὰ πέδιλα, διότι θὰ ἐξέλθῃ τῆς οἰκίας, καὶ κινεῖ ἐξελθεῖν (ἰδοὺ ἐξέρχεται) τοῦ θαλάμου καὶ φαίνεται ὡς θεὸς (« θεῶ ἐναλίγκιος ἄντην »). Ἐνταῦθα ἀνέφερε τὸ ἀλλαχοῦ « θεὸς ὡς τίετο δῆμῳ » καὶ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες θεοποίησαντες τὸν ἄνθρωπον, ἔβλεπον ὡς θεὸν τὸν ἀγαθὸν καὶ καλὸν καὶ γενναῖον ἄνδρα, ὃ ἐστὶν ἀντελαμβάνοντο τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐμφανιζομένου πνεύματος καὶ τῆς αὐτοῦ θειότητος. ἐνταῦθα ἐμπνευσμένος ὁ Τηλέμαχος ὑπὸ τῆς χθεσινῆς φωνῆς καὶ μελετήσας ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἀναπαύσει τὸ πρακτέον, θαρβραλέως δὲ ἀγανακτῶν ἐνδοθεν τὴν θείαν κατὰ τῆς ὕβρεως καὶ ἀδικίας ἀγανάκτησιν, προβαίνει εἰς τὸ ἔργον, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀστράπτει τὴν λάμπην τοῦ ἐνδοθεν πυρός, καὶ τὸ πρῶτον αὐτοῦ βῆμα ἀναγγέλλει τὸν ἐν οὐρανῷ παλλόμενον κατὰ τῶν ὑπερηνορέοντων μνηστήρων κεραυνόν. διὸ καὶ παρακατιῶν:

« θεοπέστην δ' ἄρα τῶ γε χάριν κατέχευεν Ἀθήνη
τὸν δ' ἄρα πάντες λαοὶ ἐπερχόμενον θεῖοντο.

ὅτι θείαν τινὰ χάριν (τὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ θυμοῦ ἐμφάνισιν) ἐπέχεεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ θεά, καὶ οἱ λαοὶ τοιοῦτον χαριτωμένον νεανίαν ἐπερχόμενον ἐκύταζον ὅλοι (θεῖοντο). ἐπρόσθεσε δὲ ὅτι τὴν ψυχολογικὴν ταύτην διὰ λόγου θαυμασίαν παράστασιν δύναταί πως καὶ ἡ ὑψηλὴ ζωγραφικὴ τέχνη παραστήσῃ, ἀλλὰ σημεῖα μόνον τινὰ τῆς ζωῆς ταύτης καὶ διὰ πλειόνων εἰκόνων, ἐν ᾧ ἡ ἀληθὴς ποίησις διὰ τοῦ πολὺ πνευματικωτέρου μέσου, τῆς γλώσσης, παριστᾷ εἰς τὴν διορῶσαν φαντασίαν ὅλην σειρὰν κινήσεων ἀρμονικὴν.

Μετὰ δὲ πᾶσαν ἐρμηνείαν μετέφρασεν εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ὡς πάντοτε, οὕτως· « εὐθύς (ἀψά) τοὺς κή-

ρυκας διέταξε νὰ προσκαλέσουν εἰς τὴν συνέλευσιν τοὺς Ἀχαιοὺς· οὗτοι ἐκήρυττον, ἐκεῖνοι συνηθροίζοντο πολὺ ταχέως· κατόπιν ἀφοῦ ἠθροίσθησαν καὶ συνῆλθον (εἰς ὀμήγουρον) ὁμοῦ, κίνησε κιαυτὸς ἴσα διὰ τὴν συνέλευσιν, στὴν παλάμην δ' ἔβαστοῦσε χάλκινον κοντάρι· δὲν ἦτο μοναχὸς· ὁμοῦ μὲ τὸν ἀφέντην των (τῷ γε) σκύλλοι ταχύποδες ἀκολουθοῦσαν· (τώρα ἡ φαντασία τὸν βλέπει προβαίοντα οὕτως καὶ ἤδη πλησίον ὄντα τῆς συνέλευσεως) βλέπεις καὶ (ἄρα) θεϊκὴν χάριν τὸν ε₁(*) περιχύνει ἡ Ἀθηναῖα· χαριτωμένον δ' οὕτως (ἔτσι) ὄλον τὸ πλῆθος ἐρχόμενον τὸν ἐκύταζεν· πῆγε δὲ καὶ κάθησε στοῦ πατρὸς του τὸν θρόνον, ὑπεχώρησαν δὲ οἱ γέροντες (τιμὴ τῆς βασιλείας)· εἰς τούτους ἔπειτα ὁ ἥρωϊς Αἰγύπτιος ἤρχισε νὰ ὀμιλῇ. . . « Πάντα ταῦτα εἶνε βέβαια ζωντανογραφία θαυμασία.

Τὴν ἐπιούσαν ἀνέγνωσεν εἰς μέχρι τοῦ 35 στίχου, καὶ μετὰ τὰ γραμματικά τοῖς ἐπαρτήρησε τὴν συνένωσιν τοῦ « γῆραι κυφὸς ἐὴν » μετὰ τοῦ « καὶ μυρία ἤδη », κατὰ τὸ « πολιά δὲ φρόνησις ἀνδρός »· καὶ ὅτι φυσικὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους καθ' οὓς οὔτε γράμματα οὔτε παιδομάθεια οὔτε βιβλία ὑπῆρχον μόνον τὸ γῆρας καὶ τὰ πολλὰ ἔτη περιποιοῦν γνώσεις καὶ πείραν· προσέτι ὅτι τὰ κατωτέρω προσδιορίζουσι περίπου τὸ βαθὺ γῆρας ἀπλοικώτερον· ὅτι ὁ στίχος

« ἀλλ' οὐδ' ὧς τοῦ λήθετ' ὀδυρόμενος καὶ ἀχεύων,

εἶνε φυσικὸς, ὡς καὶ τὰ δάκρυα τοῦ γέροντος πατρὸς ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ υἱοῦ· ὅτι τὸ « ἐσθλὸς μοι δοκεῖ εἶναι! »

(*) Τῷ γε = τὸν ε₁ νομίζω ὅτι ἡ σημερινὴ διακρίσις ἐπιχρῶν τὸ ἐμφαντικὸν γε ἔστιν δι' ἁπλοῦς τὸν ε₁ λέγει τὸν ε₂ λούζει, κτλ.

λέγεται ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν τελευταίων αἰτιῶν τῆς συγκαλέσεως τοῦ δήμου, ὡς ἐμφαινομένου κοινωφελείας πνεύματος· εἶχον δὲ φαίνεται δικαίωμα διὰ τινὰ τῶν ἐκτεθεισῶν αἰτιῶν ἕκαστος τῶν ἠρώων (καὶ τοῦ λαοῦ) συγκαλεῖν ἐκκλησίαν· τὸ ὄνήμενος καὶ τὸ εἶθε οἱ αὐτῷ Ζεὺς . . . εἶνε εὐλογία καὶ εὐχή, ἴδιον γέροντος εὐσεβοῦς. (*)

Μετὰ ταῦτα μετέφρασεν εἰς τὴν σημερινὴν κατὰ τὸ εἰωθὸς· « Ἀκούσατε δὰ τώρα ἐμὲ, Ἰθακήσιοι, ὅ,τι κιὰν θὰ εἰπῶ· οὔτε ποτὲ ἡμεῖς συνέλευσιν ἐκάμαμεν οὔτε συνεδρίασιν ἀφ' ὅτου ὁ θεῖος Ὀδυσσεὺς ἤπῃγε μὲ τὰ βαθουλά πλοῖα. τώρα δὲ τίς ἐδῶ μᾶς συνάθροισε; τίς ἀνάγκην τόσην ἔχει ἢ ἀπὸ τοὺς νέους ἢ ὅσοι εἶνε γεροντότεροι; ἢ (ἐὲ) κάποιαν (ἀγγελίαν) εἶδησιν στρατοῦ ἐρχομένου ἔμαθεν, καὶ αὐτὴν θὰ μᾶς τὴν εἰπῇ καθαρὰ, ἀφοῦ πρότερος πιά, ὑποθέτω, τὴν ἔμαθεν; ἢ τίποτε ἄλλο δημοτικὸν ἔχει νὰ παραστήσῃ (εἰπῇ); καλὸς ἀνθρώπος φαίνεται εἶνε ὁ εὐλογημένος· ἄμποτε ὁ θεὸς νὰ τοῦ τελειώσῃ σὲ καλὸν ὅ,τι εἰς τὸν νοῦν του μελετάει». ἐξηκολούθησεν ἔπειτα ἔτερος μέχρι 59.

Φῆμη εἶνε λόγος τις κατὰ τύχην εὐνοϊκὸς (ἢ πρῶτος καλὸς λόγος) περίτινος ἐπιχειρήματος, θεωρούμενος ὡς αἴσιος οἰωνός· καλεῖται δὲ καὶ κληιδῶν· τοιοῦτον καὶ τὸ σημερινὸν σὲ καλὸν νᾶναι, ἀπὸ τὸ στόμα σου καὶ στοῦ θεοῦ τ' αὐτί. (ἀλλ' ὅτι τὸ πιεσεῦν, ὅτι ἡ τοῦ θεοῦ θέλησις διὰ τῶν πτηνῶν, ζῶων, καὶ ἄλλων σημείων σημαίνεται τοῖς ἀνθρώποις, εἶνε τῆς ἀρχαιοτέρας φυσιολογίας εἴτε ζωολογίας, ἢ δὲ πίσις, ὅτι καὶ διὰ τοῦ ἀν-

(*) Ἔργα πατρώϊα, ἡ ἐπιστάσια τῶν κτημάτων, τῶν δούλων, κτλ. εἰς ἃ ὁ πατήρ ἦδη ὡς ἐκ τοῦ γῆρατος δὲν ἰδύνατο καταγίνεσθαι.

θρώπου κοινοποιείται ἡ θεία θέλησις ὡς ἐνταῦθα καὶ ἐν τοῖς χρησμοῖς, ἐν οἷς ὁ ἄνθρωπος ὑπετίθετο ὅτι ἐμπνέεται, εἶνε τῆς ἀνθρωπολατρίας, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀν τυχόν ἐπέλθωσιν εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ διδασκάλου, δὲν τὰ λέγει φρονίμως ποιῶν, ὡς ἄκαιρα καὶ ἄπο τοῦ σκοποῦ.)

Ὅτι μετὰ τὴν θείαν ταύτην νεῦσιν δὲν ἐκάθητο πλέον· ἀλλ' ἐκ νέου οὐρανόθεν ἐνθαῤῥυνθεὶς ἐπεθύμησεν ὀμιλῆσαι καὶ ἀναστὰς λέγει (ὁ κῆρυξ τοῦ ἐγχειρίζει σκῆπτρον, διότι δὲν ἔφερον αὐτός· εἶνε δὲ σημεῖον ἀρχῆς τὸ σκῆπτρον· διὸ ἔφερον αὐτὸ οἱ βασιλεῖς, οἱ στρατηγοί· προσέτι δὲ καὶ δικασταί (κατὰ τοὺς ὀμηρικούς δὲ χρόνους οἱ βασιλεῖς καὶ ἐδίκασον. Ἰλ. α 238) καὶ ῥήτορες καὶ κήρυκες καὶ πρέσβεις ὡς ἐν ὀνόματι τῆς ἐξουσίας, (τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ λαοῦ ἐνεργοῦντες), ὦ γέρον (τιμητικὴ προσφώνησις) δὲν εἶνε μακρὰν οὗτος ὁ ἀνὴρ ὃν ἐρωτᾷς μαθεῖν. . . ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν καθ' ἡμᾶς ἐγωῖστικώτερον καὶ συντομώτερον, ὦ γέρον, ἐγὼ συνήθροισα τὸν λαόν, διότι. . . ἀλλὰ διὰ τοῦ οὐχ ἑκάς οὗτος ἀνὴρ ἀποφεύγεται ἡ ἄκαιρος ἔμφασις καὶ συγχρόνως ἐκφράζεται καὶ ἀφελὲς προσιμίον τοῦ λόγου διὰ τοῦ οὗτος ἀνὴρ· ὡς σήμερα π.χ. ἀπαντῶν τις εἰς ἐρώτησιν, λέγει προσιμαζόμενος μὲ ἐρώτησες (γὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα) θὰ σὲ τὸ πῶ· κ. ε. οὕτως ἐδῶ ὁ Τηλέμαχος—ὦ γέροντα, ἐρώτησες ποῖος ἄνθρωπος. . ., σὲ λέγω δὲν εἶνε μακρὰν, γλήγορα θὰ μάθης ὅπου συνάθροισα τὸν λαόν. τὸ ἐγὼ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν προσιμίῳ οὔτε ἀλλαχοῦ τοῦ λόγου· τοῦτο εἶνε μάλιστα ἐπικόν καὶ τὸ ἀρχαῖον ἦθος ἐμφαίνον. Εἶτα ἐν τῷ «μάλιστα δὲ μ' ἄλγος ἰκάνει» εὐθύς καταφατικῶς τὸν τῆς καρδίας αὐτοῦ πόνον ἐκφράζει πρὶν ἢ

ἀναιρέσει τακτικῶς ἀνὰ μίαν τὰς ἐνδεχομένας λοιπὰς αἰτίας καὶ εἶπη τὴν αὐτὸν κινήσασαν διὰ τοῦ « ἀλλ' ἐμοῦ αὐτοῦ χρεῖος ». τὸ τοῖς δεσσιν ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου μετὰ πολλῆς ἐμφάσεως ἐκ τῆς ἀλγούσης καρδίας προφέρεται. παρέβαλον δὲ καὶ τὰ παρακατιῶν 70—74, ἵνα ἐννοηθῇ ἡ ἔμφασις καὶ ἡ μεθ' ἧς λέγεται ἀγανάκτησις. Εἶτα μετὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ διπλοῦ κακοῦ μετὰ παραπόνου βαθυτάτου καὶ ψυχολογικῶς ἀληθεστάτου ἐπιφέρονται τὰ

. . . οὐ γὰρ ἐπ' ἀνὴρ

ποῖος Ὀδυσσεύς ἔσκεν, ἀρῆν ἀπὸ οἴκου ἀμῦναι

καὶ 60—69, ἐν οἷς ὁ λόγος ἐκ βαθέων τῆς πρὸς τὴν θείαν δικαιοσύνην πεποιθήσεως ἀναβρύων, καταρρέει διὰ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως (νεμεσσήθητε καὶ αὐτοί), καὶ διὰ τῆς αἰδοῦς (ἄλλους τ' αἰδέσθητε περικτίονας ἀνθρώπους), καὶ προφητικῶς (τῆς τοῦ δράματος ἐξόδου) χύνεται εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς θείας δίκης

» . . . θεῶν δ' ὑποδείσατε μῆνιν,

μήτι μεταστρέψωσιν ἀγαστάμενοι κακὰ ἔργα.

καὶ οὕτως ὁ διίπετής ροῦς τῆς καρδίας καταπαύεται, ἀφ' οὗ ἐν βροντῇ ἠχοβολῶν εἰσέδου εἰς τὴν μυστηριώδη ἄβυσσον. ἀρχεται δὲ ἡ ἀνθρώπινος ἀσθενὴς φωνή, ἡ ἔμφρασις τῆς τοῦ πεπερασμένου ἐκ τοῦ ἀπείρου ἐξαρτήσεως, ἡ ἰκεσία καὶ δέησις (68—71)

» λίσσομαι ἡμῖν Ζητὸς Ὀλυμπίου ἠδὲ Θέμιστος

καὶ τελευτᾷ ἡ ἀνθρώπινος αὐτῆ φωνή ἐν τῷ

» νῦν δὲ μοι ἀπρήκτους ὀδύνας ἐμβάλλετε θυμῷ

μετὰ δακρύων

• ὡς φάτο χωόμενος, ποτὶ δὲ σκῆπτρον βάλε γαίῃ,
δάκρυ ἀναπρήξας· οἶκτος δ' ἔλε λαὸν ἅπαντα.

Ἄλλ' ἄρχουσι τοσαῦτα πρὸς τὸν σκοπὸν. Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐν γένει ἐρμηνεύεται ἀπλουστέως καὶ παρίσταται τῇ ψυχῇ ἢ μεγαλοφυῆς Ὀμηρικῆ ποιήσεως. δὲν ἐνεκρίναμεν δὲ τὸ κατ' ἐκλογὴν παραδειγμάτων τινῶν ἐξ ἀπάσης τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ Ἰλιάδος παραστήσαι τὸν τῆς ἐρμηνείας τρόπον, ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς τῆς πρώτης ραψωδίας μέχρις ἐδῶ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας ραψωδίας σχεδὸν κατὰ σειρὰν εἰκονίσσαμεν ὅπως οὖν τὴν παράδοσιν, πλεῖστα κατόπιν παραλείψαντες καὶ τοι πρὸς παράστασιν τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως θαυμασιώτατα, ἐπράξαμεν δὲ οὕτως, διότι τὸ τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως πνεῦμα εἶνε πανταχοῦ τὸ αὐτό, φυσικότης καὶ ἀλήθεια· καὶ ἐν τῇ ποικίλῃ αὐτῆς δημιουργίᾳ μόνον κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς ἀντικείμενα, κατὰ τὰ ὅποια δηλαδὴ διαδραματίζει πρόσωπα καὶ πράγματα, διαφέρει, καὶ διὰ τοῦτο ἐνιαχοῦ εἶνε καλλοναὶ ἄλλας καλλονὰς πολλῶ ὑπερβάλλουσαι, ἃς ἡμεῖς δὲν ἐκυνηγήσαμεν ἐνταῦθα, καθόσον περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐρμηνείας πρόκειται καὶ οὐχὶ περὶ τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως καθόλου. ὥστε ἔστωσαν ταῦτα ἱκανὰ παραστήσαι πῶς παρέδωκεν ὁ διδάσκαλος ὀλίγας τινὰς τῆς Ὀδυσσεΐας ραψωδίας καὶ τῆς Ἰλιάδος.

Συλλήθδην δὲ λέγω, ὅτι εἰς ἕκαστον στίχον εἶχον αἰσθανθῆ τι μέχρι καρδίας, ἐγυμνάσθησαν εἰς τῆς γλώσσης τὰς κυριωτέρας διαφορὰς καὶ ἀνωμαλίας, ἐννόησαν τὰ αὐτάρ, ῥά, νυ, διότι συγχρόνως δις τῆς ἐβδομάδος εἶχον καὶ γραμματικὴν Ὀμηρικὴν, ἐγνώρισαν τὰ ἴχνη τοῦ διγάρματος, ἐσυνείθησαν ἐγκαίρως τὴν εὐρυθμον ἀνάγνωσιν, καὶ κατὰ σάββατον ἐκστήθιζον τοὺς τῆς ἐ-

βδομάδος στίχους. Ἄλλὰ τώρα θὰ μὲ εἴπῃς, ὅτι μεταχειρίζομαι ὑπερβολάς, ἂν σοὶ βεβαιώσω ὅτι ἤδη ἦσαν ἐνθουσιασμένοι οἱ μαθηταὶ δαιμόνιον τινα ἐνθουσιασμόν· τὸ ἐπαρατήρουν καθεκάστην. τρόπον τινὰ μὲ τὸν Τηλέμαχόν των ἀνέβη ἡ παιδικὴ των καρδία εἰς ἄλλην τινὰ ἀνωτέραν αἴσθησιν, καὶ κατέθετον ἐντὸς τοῦ στήθους πᾶσαν λέξιν καὶ πᾶσαν εἰκόνα καὶ οἶονεὶ ἔλεγον « οὐποτε λήσομαι αὐτῶν ». Πίστευσε ὅμως, φίλε, παντάπασι δὲν ὄνειρεύομαι οὐδὲ ἀπατῶμαι· μᾶλλον δὲ συναισθάνομαι ὅτι ὁ λόγος μου δὲν εἶνε ἔμπειρος καὶ ἱκανὸς τοῦ παραστήσαι ἀρκούντως τὰς μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐφεξῆς ψυχολογικὰς συγκινήσεις καὶ εὐρυθμίας καὶ τὴν ἐκ τῆς σαρκὸς ἀνάκυψιν τοῦ νηπιάζοντος πνεύματος. ἀλλ' ἴσως τοῦτο θὰ ἦνε ὑπερβολή, τὸ ὅποιον θὰ εἴπω, ὅτι τοσοῦτον συναισθάνομαι καὶ ἐννοῶ ἐκ πείρας τὴν μαγικὴν τοῦ Ὀμήρου ποιήσιν, ὥστε νομίζω ἂν μόνον τὸν Ὀμηρον ἀληθῶς σπουδάσῃ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς γενεάς, μέγα χριστιανικὸν ἔθνος θὰ ἀποβῆ, καὶ ποιητὴν καὶ φιλολογίαν καὶ τέχνην θὰ ἀποκτήσῃ σεμνήν· διότι ἤδη ἀπὸ χιλιάδων ἐτῶν μέχρι τοῦδε Ὀμηρον δὲν σπουδάζομεν δι' αἰτίας ἴσως πολλὰ εὐλόγους καὶ ἀνωτέρας. ἀλλ' ἵνα σπουδάζωμεν ἀληθῶς τὸν Ὀμηρον πόσα χρειάζονται! Ἐν τοσοῦτῳ τώρα ἐξάπαντος ἀπαιτεῖς, ἵνα σοὶ δώσω λόγον τινὰ τῆς παιδαγωγικῆς τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν δυνάμεως· καὶ ἐγὼ τὸ αἰσθάνομαι χρέος, διότι ἄλλως δὲν θὰ συνεννοοῦμεθα εἰς τὰ περαιτέρω.

Ἡ φύσις καὶ ὁ κόσμος, φίλε, δὲν εἶνε κίβλη τοῦ κλαυθμῶνος, ἀλλ' ὁ ἐγωϊσμός τὸν κατασταίνει τοιοῦτον. δὲν καλύπτει μέλας πέπλος τὰ αἰσθητά, οὐδὲ ἐγκλείου-

σι λεγεῶνας πονηρῶν πνευμάτων, ἀλλ' αὐτὰ ἐντὸς στρατοπεδεύουσι τοῦ στήθους τοῦ ἀπομονωθέντος ἀνθρώπου· ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου μεταβάλλει καὶ κατασκοπίζει τὴν φύσιν καὶ τὸ ἔργον τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ποιεῖ αὐτὸ ἄχαρι· αὐτὴ πολλάκις ἐδῶ βλέπει μηδὲν καὶ φαντάζεται ἄλλοῦ εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς ἀοριστίας ἰδιον κόσμον· ἐδῶ οὐδαμοῦ θερμαίνεται οὐδὲ αἰσθάνεται ἥλιον, καὶ πέραν τούτου ψυχραίνεται ἀφηρημένως εἰς ἀπόκεντρον ἀστέρα· τούτων δὲ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν διάφοροι βαθμοὶ καὶ τάξεις ἀπὸ τοῦ ζωώδους καὶ κοινοτάτου βίου μέχρι τοῦ ἀσκητικοῦ καὶ αὐταπαρνούμενου, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγραμμάτου καὶ σταυρολογουμένου μέχρι τοῦ πεπαιδευμένου καὶ ἐπιστήμονος ἡμῶν, ὅστις βυθίζεται ἐντὸς ἑαυτοῦ εἰς τὸ ἀφανὲς τῆς ἐπιστήμης, ὡς ὁ ἀσκητὴς ὁ μήτε πεινῶν μήτε διψῶν μήτε ἀκούων μήτε βλέπων ἐν τῇ εἰκόνι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

Ἄλλ' ὅμως τὸ καθ' αὐτὸ ἀληθές, αὐτὸ τὸ ὄν καὶ τὸ θεῖον τῆς νοήσεως ἐμφανίζεται καὶ σχήματι καὶ ἰδίῳ τύπῳ ἐν τε τῇ φύσει καὶ διὰ τῆς τέχνης· καὶ ἦν καὶ ἔστι διιδεῖν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ τὸ ἀπειρον, ὡς καὶ ἀπαύστως οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· ὁ δὲ κόσμος αὐτὸ οὐκ ἔγνω· ἡ δὲ ἐμφάνισις αὕτη εἶνε τὸ καθ' αὐτὸ καλὸν κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς λέξεως σημασίαν, ἡ ὑπὸ τῆς ψυχῆς δραττομένη καλλονή, τὸ σχῆμα καὶ ἡ μορφή τῆς ιδέας, τὸ εἶδος τὸ μὴ κενόν καὶ παρερχόμενον, ἀλλ' ἀπειρον κατὰ βάθος καὶ ἀχώριστον καὶ ταῦτόν τῳ βάθει αὐτοῦ. Καὶ δὲν διηγοῦνται καθεκάστην δόξαν Θεοῦ ὄρη ὑψηλὰ καὶ χιονοσκεπῆ μετὰ βράχων ἀποτόμων καὶ κρημνωδῶν σπηλαίων βαθυκόλπων, τρικυμίας θυελλώδεις, βορρᾶς καὶ νότος συμπαταγοῦντες καὶ λοφοειδῆ

κύματα βοθοῦντα καὶ πληττόμενα εἰς βράχῳδη ἀκτὴν, ἡ φύσις ἅπασα; δὲν εἶνε ταῦτα ἀπειρος καλλονή, ἂν μόνον ὑπάρχη ἡ αἰσθησις τοῦ αἰσθάνεσθαι αὐτὴν, ἂν ὑπάρχωσιν ὄτα τοῦ ἀκούειν καὶ ὀφθαλμοὶ τοῦ ὁρᾶν; ἔπειτα ζῶα καὶ φυτὰ; ὁ δὲ μικροκόσμος καὶ παντοπόρος ἄνθρωπος; τὰ δὲ τῆς τέχνης, ὁ Ἑλληνικὸς ναὸς, τὸ ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὁ Παρθενὼν καὶ τὰ Προπύλαια, ἡ *Madona* τοῦ Ραφαήλ, ἡ καλὴ φωνὴ τῶν Μουσῶν, ἡ συνοδεύουσα τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος φόρμιγγα εἰς τὴν Ὀλύμπιον αἴθουσαν καὶ λοιπαὶ πάγκαλαι τοῦ αἰωνίου εἰκόνας, δι' ὧν ἡ καρδιά, ὡσεὶ ὑπὸ ἀντιθέτου πόλου ἠλεκτριζομένη δαιμονίως, ἀντιλαμβάνεται ἀπλήστως τῶν ἐν ἑαυτῇ νόμων;

Ἄλλὰ φαίνονται ἀπλοῖς ὄμμασι τὰ πάγκαλα ταῦτα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης; ὄχι· διότι τοῦ κοινοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτὸς ἡ ψυχὴ ἐξ ἔθους κατεχειμάσθη ἤδη ὑπὸ τῆς ταπεινῆς καὶ ζωώδους αἰσθήσεως· ἀλλ' ἡ διάνοια δὲν δύναται ἄνευ αἰσθήσεως καθ' ἑαυτὴν ἐννοεῖν τὸ ἀληθές; δύναται μὲν ἰσχυρὰ διάνοια περὶ τὸ νοητὸν στρέφεται κέντρον, ἀλλ' οὐδέποτε τὴν ἀπαύγασιν αὐτοῦ καὶ τὸν ὄλον αὐτοῦ κύκλον διιδεῖν, ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ πατρίς· ὄντες λοιπὸν τῆς γῆς κάτοικοι καὶ μὴ αὐλα ὄντα, ἐντεῦθεν ἐκ τῆς γῆς καὶ τῆς σαρκὸς ὑψούμεθα διὰ τῆς ἀνωτέρας τοῦ καλοῦ αἰσθήσεως· ἀλλὰ πῶς ἀνεγείρεται ἐν ἡμῖν ἡ αἰσθησις αὕτη; ἐὰν πρὶν ἢ καταπνιγῆ ὑπὸ τῆς ἡλικίας καὶ τῶν νόμων τῆς σαρκὸς, παιδαγωγῆται εὐτυχῶς διὰ τῆς ἐκτὸς φύσεως, διὰ τῆς γλώσσης, διὰ τῆς θεσπεσίας ποιήσεως· ἐγερθείσης δὲ διὰ πολλῶν ἐν ἡμῖν τῆς ὀράσεως καὶ ἀκοῆς ταύτης, ἔχεται πλέον ἢ ψυχὴ τῆς παγκάλου εἰκόνας, ἐνοῦται αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν,

ἐν αὐτῇ εἰσορᾷ ἤδη πνεῦμα τὴν ἀπόλυτον ἐν ἑαυτῇ οὐσίαν, τὸ κατ' εἰκόνα θεοῦ, καὶ ἐνθουσιᾷ καὶ διανοεῖται καὶ σκέπτεται ἀνδρικωτέρα γενομένη.

Ἄλλη δὲ γλῶσσα καὶ ποιήσις ἄλλη ὑπὸ τῶν αἰώνων δὲν ὠρίσθη, πρὸς παιδαγωγίαν ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς, διότι αὐτὴ μόνη οὕτω κατὰ νόμον τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως ἀναπτυχθεῖσα ὀργανικῶς ἀπεπερατώθη εἰς ἀειζωίαν καὶ ζωογονίαν. αὐτὴ παριστᾷ ἐν τύπῳ οἰκείῳ τὴν ἰδέαν καὶ ἐκτυποῖ ἡμῖν τὴν φύσιν καὶ τῆς φύσεως τὰ μὴ παρερχόμενα καὶ μεταβαλλόμενα, καὶ πνέει χάριν καὶ καλλονὴν ἀληθῆ καὶ ἐξευγενίζουσιν τὸ ὠμὸν τῆς καρδίας. Ἄλλ' ἱκανὰ ἔστωσαν ταῦτα.

Ἐπανέρχομαι ἤδη εἰς τοὺς μαθητὰς. προχωρήσαντες ἤδη καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Ὀμήρου καὶ εἰς τὴν Ὀμηρικὴν γραμματικὴν, τὴν ὁποίαν τοῖς συνέταξεν ἐκ τῆς τοῦ Θεοφράστου καὶ Βουτυμάννου καὶ Κρυγέρου ὡς ἐστοχάσθη ἱκανὴν καὶ κατάλληλον, ἤρχισαν καὶ στιχουργίαν. καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατὰ τὸν Ἀγγλικὸν τρόπον τοῖς ἔδωκε λέξεις Ὀμηρικὰς, ἵνα συστήσωσιν ἀπλῶς ἡρωϊκοὺς τινὰς εἰχούς μὲ τὴν ἀναγκαίαν τομὴν καὶ τὴν τῶν συλλαβῶν παρατήρησιν χωρὶς ἄλλης προσοχῆς. τὰ δὲ γυμνάσματα ταῦτα ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ὀλίγας μόνον ἑβδομάδας. ἔπειτα τοῖς δίδει θέμα τι περιγραφὴν τινα, ἢ τοιοῦτόν τι κατάλληλον πρὸς ἐπικὴν παράστασιν, ὁμοῦ καὶ τὰς Ὀμηρικὰς λέξεις τινῶν μόνον πραγμάτων, καὶ αὐτοὶ οἰκοθεν συνθέτουσι κατὰ τοῦτο στίχους πέντε ἕξ, ὅσους ἕκαστος δύναται. Πόσον ἑκάστοτε ἀγάλλεται ὁ ἐπιτυχὴν καὶ ἀριστεύσας μαθητὴς εἰς τοὺς ὀλίγους τοῦ στίχους εἶνε πρᾶγμα πολλῆς προσοχῆς ἀξίον.

ἐπαρατήρουν δέ, ὅτι τὰ ἀθάνατα τοῦ Ὀμήρου κάλλη εἰσδύσαντα καὶ καταλαβόντα τὴν ψυχὴν τῶν νέων, ἀνανάκλων καλλονὰς τινὰς καὶ εὐρυθμίαν ὀμηρικὴν, καὶ ἐμῆνυον αἰσθησιν ὑγιᾶ καὶ εὐγενῆ, εἰς ἣν φθάσασα ἄπαξ ἢ νέα ψυχὴ ἀλλοιοῦται τὴν θεϊαν ἀλλοίωσιν καὶ σέσωσται ἐκ τῆς φθορᾶς πάσης χαμαιζηλίας. ἀλλὰ καὶ συναισθανόμενοι, φαίνεται, ὅτι ἐκ τῆς τοιαύτης ἀσκήσεως καὶ τῆς συγχρόνου ἀναγνώσεως τοῦ Ὀμήρου συνείθισαν ἤδη καὶ αὐτοὶ ἐνίοτε ἐνδύσαι τὴν ἔννοιαν ἢ τὴν ἐντύπωσιν μὲ τὸν φυσικὸν καὶ ἀληθῆ αὐτῆς τύπον, μὲ τὴν προσήκουσαν λέξιν, εὐφραίνοντο ἐνδομύχως οἷονεῖ ἄγαλμα προσβλέποντες, ἐκ τῶν χειρῶν καὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν καλὸν ἐξελεθόν. ἀμφοτέρω δὲ ἤδη μετὰ ἕξ μῆνας, τὰ τῆς Ὀμηρικῆς γλώσσης καὶ ποιήσεως, εἶχον ὅπως οὖν καλῶς, ὅσον βέβαια εἶνε εἰς μαθητὰς δυνατόν· ἀλλ' αὐτοὶ ὄλον διήλθον τὸ ἔτος ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα καὶ Ἰλιάδι, καὶ οὕτως ὥστε ἔχειν παντοῦ τὴν συνέχειαν καὶ ἐνότητα τοῦ ὄλου, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τῶν χωρίων οἰκειοῦσθαι μὲ τὰ λοιπά, ἵνα καὶ εὐχερέστερα τὸ ἐπελθὸν ἔτος μελετήσωσιν αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν.

Λυποῦμαι δέ, ὅτι ἐξ ἀνάγκης κατὰ συντομίαν ὄχι ἐπικὴν φθάνω ἤδη εἰς τὸ τέλος τοῦ Ὀμηρικοῦ σχολικοῦ ἔτους, παραλιπῶν πλεῖστα ἄλλα καθημερινὰ καὶ ἀνθρώπινα κατὰ τοῦ σχολείου, ὑποχρεωμένος ἵνα μεταβῶ (εἰς τοὺς παραλλήλους τοῦ Πλουτάρχου) εἰς τὰ περαιτέρω. Ἄλλὰ σὺ, πέποιθα, ἀναπληροῖς καθ' ἑαυτὸν τῷ ὀμηρικῷ σου ἔρωτι ὅσα παρέλειψα καὶ ὅσα τῶν ὀλίγων μὴ ἀρκούντως ἐλέχθησαν. ἐνίοτε δὲ εἰς τινα ἢ σιωπῆ εὐγλωττοτέρα, νομίζω, ὑπάρχει ὅπου τὸ αἰσθημα ὑπερ-

τερει τῶν λέξεων καὶ τοῦ λόγου, μάλιστα τοῦ ἀτέχνου, οἷος εἶνε ὁ ἔμῃς. Ἄλλ' ὁ Ὅμηρος ἐν τοσοῦτω, ἐπαναλαμβάνω, μετὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη δὲν ρίπτεται εἰς μίαν γωνίαν τῆς βιβλιοθήκης τῶν μαθητῶν. διότι τώρα αὐτοὶ μόνοι τῶν κατὰ τὴν ἐτήσιον ὁδηγίαν καὶ μύησιν θὰ μελετῶσιν ἰδιαίτερος καὶ θὰ σπουδάζωσιν αὐτὸν ὅλον μὲ ὀλίγα τινὰ βοηθήματα καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν σύμπραξιν, καὶ τοῦτο ἐν προθυμίᾳ καὶ ἀγαλλιᾶσει, ἀφοῦ ἤδη ὁ ποιητὴς ἔγεινε τῆς καρδίας καὶ τῆς ψυχῆς των τὸ τιμαλφέστερον πρᾶγμα. διότι ποσάκις μετ' ἐνθουσιασμοῦ δὲν μᾶς εἶπον, ὅχι μὲ τὰ χεῖλη; ἀλλ' ἐκ τῆς καρδίας αὐτῆς, πόσον θαυμαστός εἶνε ὁ Ὅμηρος, πόσον! καὶ δὲν εἶχον λέξιν, ἵνα ἐκφράσωσι τὰ θέληγτρα αὐτοῦ. μὴ νομίσης δὲ, ὅτι εἶμαι ὀλίγον ἀπλοῦς, ὡς ἐδῶ πᾶσαν παντὸς λέξιν ἀνθρώπου εἴτε νέου εἴτε ἡλικιωμένου ἐτοίμως παραδέχεσθαι καὶ ἀκροάζεσθαι οὐδαμῶς· ἀλλὰ τὴν γλῶσσαν τῶν νέων ἐννοεῖ τις εὐκόλως. αὐτὴ δὲν εἶνε κυρίως αἱ λέξεις μόνον, ἀλλ' ἔχει καὶ ἄλλα ἱερογλυφικὰ εἰς τὸ πρόσωπον, εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, εἰς τὰς κινήσεις τοῦ σώματος. αὐτὰ δὲ προσεκτικῶς σπουδάζομεν καθεκάστην· εἶνε δὲ μᾶλλον εὐαγάνωστα παρὰ τὰ τῶν ἡλικιωμένων, διότι δὲν τὰ περιεσχότισεν οὐδὲ τὰ ὑποκρίνεται ἢ περιτέχνευσις καὶ διαφθορὰ τῆς κοινωνίας.

Ἄλλ' ἵνα ὁ θεῖος ποιητὴς τοῦ γένους ἡμῶν (καὶ μὲ πάλμον τῆς καρδίας ὀνομάζω αὐτὸν ἐν συναισθήσει τοῦ ἐθνικοῦ δικαιώματος ποιητὴν τοῦ γένους ἡμῶν· διότι τοῦλάχιστον μέρος τῆς γλώσσης αὐτοῦ ζῆ ἐν τῇ ζώσῃ ἡμῶν γλώσσῃ) ζῆ εἰς πάντων τὰς καρδίας τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου, ὥρισamen ἑορτὴν τοῦ Ὁμήρου τὴν ἐνάτην τοῦ Μαΐου μηνὸς καὶ ἐθεσπίσαμεν, ὅπως κατὰ

τὴν ἡμέραν ταύτην ἑορτάζη κατ' ἔτος ὅλον τὸ σχολεῖον, γίνωνται δὲ ἀγῶνες βραψωδικοί, ὃ ἐστὶν ἀπαγγέλλωσιν εὐρύθμως τρεῖς ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς πρώτης τάξεως ἐστεμμένοι δάφνης βραψωδίας τινὰς ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ σχολείου αἰθούσῃ, συσταίνηται δὲ καὶ μουσικὴ ἀρμονία ἐν χορῶ, συγκροτουμένῳ ὑπὸ τῶν εὐφωνοτέρων μαθητῶν, συνοδευομένη δὲ μὲ τὸ μουσικὸν ὄργανον, τὸ κύμβαλον, ὅπερ ἔχομεν, οἱ δὲ ἀριστεύσαντες περὶ τὴν ἀπαγγελίαν τῶν βραψωδιῶν, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν τάξεων οἱ σεμνοὶ καὶ ἐπιμελεῖς βραβεύονται. Καὶ οὐδεὶς, πιστεύω, θὰ μᾶς ὀνειδίση, ὅτι αὐξάνομεν τὸ ἑορτολόγιόν μας· διότι ἡ νέα Ἑλλάς ἑορτάζουσα τρίτην Σεπτεμβρίου καὶ ἀποβατήρια, διὰ τί μὴ ἑορτάζη τοῦλάχιστον ἐν τοῖς σχολείοις Ὁμήρον, τὸν ἀρχαιότατον καὶ πάντοτε νεώτατον ποιητὴν τῆς μελλούσης ἀναγεννήσεώς της, τὸ αἰώνιον κλέος της; ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ θὰ σοὶ ἐκθέσω τὰ τοῦ ἐπομένου ἔτους.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ε΄.

Πέμπτον σχολικὸν ἔτος.

Ἐκ τῆς πανηγύρεως ἐκείνης, φίλε, εἰς ἄλλην πλέον μεταβῶμεν πανηγυριν, εἰς τὸ θέατρον τῶν τραγικῶν,

συνταράσσεται και ἀγανακτεῖ, και διὰ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην καταφρονεῖ τὸν ἐπαπειλούμενον θάνατον, ἀποφασίσασα ἵνα ἰδίαις χερσὶν ἐνταφιάσῃ κατὰ τὸ ἔθιμον τὸν νεκρὸν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Πολυνείκουσ. και οὕτω λίαν πρῶτῃ ἐξέρχεται τῆς οἰκίας ἐκ τῆς δεξιᾶς θύρας τῶν ἀνακτόρων τῆς σκηνῆς, κρατοῦσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸ κανοῦν τῶν σπονδῶν, προσκαλέσασα δὲ ἐξω τὴν ἀδελφὴν τῆς Ἰσμήνην, ἵνα ὁμοῦ θάψωσι τὸν ἀδελφόν, και τῆς λέγει ὦ κοινόν (τῷ ἀδελφῷ και ἐμοὶ) γνήσιον ἀδελφικὸν κᾶρα — αὐτάδελφον κᾶρα, ἀδελφικὴ κεφαλὴ — προσφώνησις δὲ τοῦτο πρὸς μέρος τοῦ σώματος κυριώτατον· ὡς και ἡμεῖς, ὦ (γλυκύτατα) ἡμάτιά μου· ὦ ἱερὰ κορυφή· κτλ. διὰ τοῦτο και πρῶτον μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τὸ κοινόν, (τῷ ἀδελφῷ δηλ. και ἐμοὶ) δι' οὗ ὁ ἀδελφός δηλοῦται, ὁ ἄταφος κείμενος, ὃν παρεσκευασμένη ἀπέρχεται ἵνα θάψῃ. ὥστε και ἐνταῦθα ἡ ἀρχικὴ ἔννοια, ἡ οὕτως εἰπεῖν μονὰς τοῦ ὄλου ποσοῦ προτάσσεται και προεκφωνεῖται κατὰ τέχνην ὑψηλὴν, ὡς τὸ ἄνδρα μοι και Μῆνιν αἰεῖδε, ἀλλ' ἐδῶ συνεπτυγμένως. δὲν λέγει ἀπλῶς ὦ Ἰσμήνη, διότι ἡ καρδιά τῆς παραχθεῖσα, αἰσθάνεται ὄχι ὡς εἰς ἡρεμοῦσαν κατάστασιν.

Ἄρ' οἴσθ' ὅ,τι. . . ἐρωτηματικὴ πρότασις ἀρνητικῆ· « ἡξεύρεις τι ἀπὸ τὰ κακὰ τοῦ Οἰδίποδος, ὅποιον ὁ Ζεὺς δὲν ἐκτελεῖ; » ὅ,τι ἀντὶ τοῦ τί εἰς τὰς πλαγίας ἡ ἐξαρτωμένας ἐρωτήσεις· ἐδῶ ἐξαρτᾶται ἡ ἐρώτησις ἀπὸ τοῦ οἴσθαι· εὐθεῖα θὰ ἦτο ἄρα τί Ζεὺς. . . ὅποιον οὐχί—ἀλλῆ συνημμένη ὡσαύτως ἐξηρητημένη ἐρώτησις τοῦ ποιοῦ· ἐρωτᾶ δὲ διὰ τὸ πάθος, τί και ποῖον κακὸν ὁ Ζεὺς δὲν ἐξετέλεσεν. ἡ ἀπάντησις εἶνε ἀποφατικὴ, ὄχι βέβαια.

- οὐδὲν γὰρ οὐτ' ἀλγεινόν, οὐτ' ἄτης ἄτερ, οὐτ' αἰσχρόν, οὐτ' ἀτιμον ἔσθ', ὅποιον οὐ τῶν σῶν τε κᾶμῶν οὐκ ὅπωπ' ἐγὼ κακῶν.

οὐδὲν γὰρ — διότι δὲν ὑπάρχει κακὸν (τι) οἰονδήποτε (ὅποιον), ὅπερ δὲν εἶδα εἰς τὰ σὰ και ἐμὰ κακὰ (δυστυχήματα). — αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀρνήσεις λίαν χαρακτηριστικαί· εἶνε κοχλασμός τῆς ἀγανακτοῦσης και ἀντιφασκούσης καρδίας κατὰ τίνος; κατὰ τῆς θείας μοίρας· διότι ὁ Ζεὺς ὑποτίθεται ὁ τελῶν τὰ ἄπειρα ταῦτα δυστυχήματα, και τοῦτο ἐν ᾧ ἡ καρδιά ὄρμᾳ εἰς ἐκπλήρωσιν θείου νόμου. Τοῦτο εἶνε τὸ ὄλον αἰνίγμα τῆς τραγωδίας ταύτης και τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθὼς ἐν γένει ὁ μῦθος τοῦ Οἰδίποδος.

οὐτ' ἄτης ἄτερ, — τὸ ἄτης ἄτερ = ἄτης χωρὶς = ἀνατες (εἰ ἐσυγχωρεῖτο ἡ σύνθεσις), οὐτε ἀνατες· καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀρνησις, οὐτ' ἄτης ἄτερ = ἀτηρόν (οὔτε ἔστι τι ἄνευ ἄτης = ἔστι τι μετ' ἄτης), οὐδὲν ἀτηρόν, ὅποιον οὐ. . . τὸ οὔτε διὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον ἀρνητικὸν ἄτερ ἀναφέρεται εἰς αὐτὸ και ἀναιρεῖ αὐτό. — τίποτε οὔτε ἀλγεινόν, οὔτε τι χωρὶς βλάβης (οὔτε τι ὅπερ ἂν εἴη χωρὶς βλάβης). ἡ ἀρνησις οὔτε ἐλκύεται εἰς τὸ εὐθὺς ἐπιφερόμενον, (ὅπερ ἂν εἴη χωρὶς βλάβης) ὡσεὶ τὸ οὐτ' ἄτης ἄτερ = βλαβερόν, και οὐχί ὡς τὰ ἄλλα οὔτε εἰς τὸ ὄλον τῆς ἀρνητικῆς προτάσεως. τὸ ἀλγεινόν και ἀτηρόν ἀναφέρονται εἰς τὰ πάθη τοῦ πατρὸς· τὸ δὲ αἰσχρόν και ἀτιμον εἰς τὴν ἀδελφοκτονίαν, ἧτις οὐ μόνον ἀλγεινὴ και ἀτηρὰ ἐστίν, ἀλλὰ και αἰσχρὰ και ἀτιμος, ὅτι ἀδελφοὶ ἀντεπολεμήθησαν και ἀλληλοκτονήθησαν.

« Καὶ νῦν τί τοῦτ' αὖ φασὶ πανδήμῳ πόβει » = και

τώρα τί τοῦτο πάλιν λέγουσι πανδήμως εἰς τὴν πόλιν ἐκήρυξεν ὁ στρατηγός (βασιλεὺς) πρὸ μικροῦ;— Ἄν καὶ παρὰ τοῦ Διὸς κυρίως εἶνε καὶ τὸ νέον τοῦτο κακόν, ὡς συνεννοούμενον εἰς τὸ « ὅποιον οὐχὶ νῶν ἔτι ζῶσιν τελεῖ », αἰσθάνεται ὁμως ἑαυτὴν ἐλευθέραν πρὸς ἀντίπραξιν. (παραβάλλεται ἔπειτα τὸ τοῦ χοροῦ, σίχ. 781.

» προβάσ' ἐπ' ἔσχατον θράσους
ὕψηλόν ἐς Δίκας βάθρον
προσέπεσες, ὦ τέκνον, πολὺ
πατρῶν δ' ἐκτίνας τιν' ἄθλον. »)

καὶ ἡ καρδία ἐπαναστατεῖ κατὰ τῶν θεσμῶν τοῦ ἄρχοντος, καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα κατὰ τοῦ νόμου.

Ἐπειτα ἄλλην ἡμέραν ἐξηγήθησαν τὰ ἐξῆς·

» οὐ γὰρ τάφου νῶν τῷ κασιγνήτῳ Κρέων
τὸν μὲν προτίσας, τὸν δ' ἀτιμάσας ἔχει;
Ἐτεοκλέα μὲν, ὡς λέγουσι, σὺν δίκῃ
χρησθεὶς δικαίῃ . . . . .

τάφου.—γενική τῆς τιμῆς, ἀξίας.
τῷ κασιγνήτῳ—αἰτιατική ἀντὶ γενικῆς διαιρητικῆς.
προτίσας—προτιμήσας καὶ « ὡς λέγουσιν, (ὁ Κρέων λέγει) σὺν δίκῃ χρησθεὶς δικαίᾳ καὶ νόμῳ » . . . ἐξάπαντος ἐκφράζει ἡ Ἀντιγόνη, ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε δικαιοσύνη, τὸ διακρίνειν μετὰ θάνατον τοὺς ἀδελφούς, οἵτινες τὸ πολὺ καὶ ἀμφοτέροι πταίουσιν, ἀλλ' ὁ Πολυνεΐκης εἰς αὐτὴν φαίνεται, ἡδίκηθη, διὸ καὶ τὸ ἀθλίως θανόντα· ἀλλ' αὐτὴ θέλει ἴσους ἐν τάφῳ τοὺς ἀδελφούς. τὸ μὴ τάφῳ καλύψαι—τὸ μὴ τίθεται, διότι εἶνε ἄρνησις ὅχι ἀπόλυτος, ἀλλ' ἐξ ὑποκειμένου ὡς ἀπαγόρευσις. Τοιαῦτά φασὶ τὸν ἀγαθὸν Κρέοντα.—τὸν ἀγαθὸν εἰρωνικῶς.

σοὶ κάμοι, λέγω γὰρ κάμῃ — εἰς τὰς ἀδελφάς του, εἰς ἐσένα καὶ εἰς ἐμένα, ἄς εἰπῶ καὶ ἐμένα, ἐκήρυξε μὴ θάψαι αὐτόν. . .

οὕτως ἔχει σοὶ ταῦτα καὶ δεῖξεις.—ἐδῶ σοὶ λέγει μόνον, διότι ὡς πρὸς αὐτήν, ὡς καὶ ἀνωτέρω διὰ τοῦ λέγω γὰρ κάμῃ ἐδήλωσε, τοῦτο οὐδὲν σημαίνει· οὐδὲ ψηφᾶ τὸν ἀπειλούμενον θάνατον. ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη πρὸς τὸν νεκρὸν ἀδελφὸν εἶνε τὸ ἰδεατὸν αὐτῆς, ἡ ἄπειρος τῆς καρδίας τῆς λατρεία τῶν ἀγράπτων θείων νομίμων· (π. χ. Οὔτοι συνέχθην ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν· καὶ Οὐ γάρ τοι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' ἀείποτε Ζῆ ταῦτα κούδεις οἶδεν ἐξ ὄτου φάνη.) διὸ λέγει σὺ θὰ δεῖξης ταχέως ἂν ἦσαι εὐγενῆς τὴν φύσιν, ὡς ἦνε αὐτὴ καὶ ἐξ ἀγάπης ἀδελφικῆς ἀγαπᾷ καὶ λατρεῖται, θέλει δὲ καὶ ἐκείνην εἶναι καὶ δειχθῆναι τοιαύτην.

τὸν γοῦν ἐμὸν καὶ τὸν σόν, ἦν σὺ μὴ θέλῃς,
ἀδελφόν· οὐ γὰρ δὴ προδοῦσ' ἀλώσομαι.

καὶ τὸ μέτρον συμφωνεῖ τῷ πάθει, ὅτι ὅλοι σχεδὸν ἱαμβοὶ· ἔπειτα τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου ἀδελφόν. . . μάλιστα τὸν ἐδικόν μου καὶ τὸν σόν, ἦν σὺ μή. . . (ὄνειδιστικῶς ἢ ἀπειλητικῶς ἐν ὀργῇ) ἀδελφόν. . . « ἀλλ' οὐδὲν αὐτῶ τῶν ἐμῶν μ' εἴργειν μέτα »· οὐδὲν καὶ ὅχι μηδέν, ὡς ἀναμφίβολος ἄρνησις καὶ ὠρισμένη τῶν ἐμῶν.—ὁ ἀδελφὸς καὶ τὰ τοῦ ἐνταφιασμοῦ του εἶνε ἐμά, εἶνε τῆς καρδίας μου, ἥτις ἐξουσίαν ἄλλην δὲν ἀναγνωρίζει εἰμὴ τὸν θεόν (τὴν εὐσεβίαν σεβίσασα, σίχ. 871). ἐντεῦθεν δειχθείσης τῆς καρδίας τῆς Ἰσμήνης, ὀργίζεται κατ' αὐτῆς καὶ ἀποσρέφεται αὐτήν, ὡς πάντοτε ἡ μεγαλοψυχία τὴν μικροψυχίαν, ἡ ἐνθουσιῶσα ψυχὴ τὴν ταπεινὴν καὶ φρόνιμον. θαυμασίως τὰ πάντα μέχρι συλλα-

θῆς σύμφωνα ἐν γένει τῷ χαρακτήρι τῆς Ἀντιγόνης καὶ ἀληθεῖς καὶ αἰώνιαι τῆς τοιαύτης δε καρδίας φωναὶ καὶ συναισθήσεις.

Τοσαῦτα μὲν περὶ τούτου· εἶτα ἤλθεν ὁ χορός. ὁ χορὸς οὗτος, εἶπεν, εἶνε πάροδος. Τοὺς γέροντας συγκαλεῖ ὁ Κρέων, ἵνα τοῖς διακοινώσῃ τὴν διαταγὴν καὶ τὰς πολιτικὰς τοῦ ἀρχᾶς, ὅτι περὶ τὸν βασιλέα τῶν ὀμηρικῶν χρόνων εἶνε γέροντες, οἱ τὴν ἡλικίαν πρεσβύτεροι καὶ ἐντιμότεροι τῶν πολιτῶν, συχνὰ συνεδριάξουσι μετὰ τοῦ βασιλέως, συνευθυμοῦσιν, ὡς παρ' Ὀμήρῳ βουλή γερόντων (Ἰλ. Β. Ὀδ. Β. καὶ ἀλλαγῆ οἶον παρὰ τοῖς Φαίαξιν). ὁ χορὸς οὗτος διὰ τὴν χθὲς καταστροφὴν τῶν ἐπιχειμασάντων ἐχθρῶν ἐλθῶν χαίρει καὶ σκιρτᾷ, καὶ χαιρετῶν τὴν πρώτην τοῦ ἡλίου ἀκτίνα, τὴν ἀνατολὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ εἰρήνης, ὑμνεῖ τὸν ἐπινίκιον ὕμνον τόνδε·

Ἄκτις ἀελίοιο κάλλιστον ἑπταπύλω φανέν
Θήβα τῶν προτέρων φῶς,
ἐφάνθης ποτ', ὦ χρυσέας ἀμέρας βλέφαρον
Διρκαίων ὑπὲρ ρεέθρων μολοῦσα,
τὸν λεύκασπιν Ἀργόθεν ἐκ φῶτα βάντα πανσαγία,
φυγάδα πρόδρομον ὄξυτέρῳ κινήσασα χαλινῶ.

Ἄκτις τοῦ ἡλίου, κάλλιστον τῶν προτέρων φῶς φανέν εἰς τὴν ἑπτάπυλον Θήβαν, ἐφάνθη ποτὲ (χθὲς), ὦ χρυσῆς ἡμέρας ὀφθαλμέ, ἐλθοῦσα ὑπεράνω τῶν Διρκαίων ρεέθρων, καὶ τὸν λεύκασπιν ἐξ Ἀργους βαδίσαντα μετὰ παναπλίας στρατὸν εἰς φυγὴν προτροπιάδην ταχυτέρῳ χαλινῶ ἐκίνησες. — Ὡς εἶδομεν ὁ χορὸς φθάνει ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου, τῆς Ἀντιγόνης λίαν πρῶτῃ ἐξελθούσης τῆς οἰκίας. Οἱ Ἕλληνες ὡς καὶ παρ' Ὀμήρῳ

πολλαχοῦ φαίνεται, ἀνεγείρονται εἰς τὰ ἔργα, εἰς τὴν ἀγορὰν (συνέλευσιν), τὴν βουλὴν καὶ λοιπὰ εὐθὺς ἅμα φανῆ ἢ ῥοδοδάκτυλος ἠῶς.

Ἄκτις—περιληπτικὸς ἐνικὸς ἀριθμὸς παριστῶν συνάμα τὴν πρώτην ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ὅπερ διὰ πληθυντικῶ ἀριθμοῦ δὲν ἤθελεν ἐκφρασθῆ.

ἀελίοιο — δωρικῶς εἰς τὰ χορικά χρῶνται δωρισμοὺς τισιν διὰ τὸ ἐπιπρέπον τῆς διαλέκτου εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν.

κάλλιστον. — λαμπρότατον, πάγκαλον· διότι ἐλευθερωθεῖσαν φωτίζει τὴν Θήβαν ὅταν γελᾷ ἡ καρδία μας, γελᾷ καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ὁ ἥλιος, καὶ τ' ἀνάπαλιν μαῦρος μᾶς φαίνεται ὁ κόσμος, ὅταν ἡ ψυχὴ θλίβηται.

ἑπταπύλω — αἱ Θῆβαι ἐλέγοντο ἑπτάπυλοι, διότι εἶχον πύλας. . . βλέπομεν δὲ τὴν χορογραφίαν τῶν Θηβῶν εἰς τὸν χάρτην τοῦ Κιέπερτ. αἱ τῆς Αἰγύπτου Θῆβαι ἦσαν ἑκατόμυλοι.

Θήβα — ἐνικῶς ὡς καὶ σήμερον Φήβα τροπῇ τοῦ θ εἰς φ· καὶ Ἀθήνα αἱ Ἀθηναί, κτλ. ἐπίσης.

ἐφάνθης.—ἀντὶ ἐφάνης· ἀόρ. β'. ποιητ. τοῦ φαίνομαι ποτε.—εἰς σιγμῆν τοῦ ἤδη παρελθόντος χρόνου, χθὲς ἀπωθεῖ ἐν τῇ φαντασίᾳ τὸν χρόνον τῆς ἐφόδου εἰς ἀπώτερον καὶ ἀόριστον σημεῖον.

ὦ χρυσέας ἡμέρας. . .—ὦ ἥλιε, ὅστις εἶσαι ὀφθαλμὸς τῆς χρυσῆς ἡμέρας—ἡ προσφώνησις ἐξ εὐγνωμονούσης καὶ σκιρτώσης καρδίας, ἥτις ὡς ἀνωτέρω διὰ τὸ πάθος προσωποποιεῖ τὴν κτίσιν καὶ προσφωνεῖ αὐτήν. ἐλατρεύετο ὁ ἥλιος ὡς προσωποποιημένη θεότης;

βλέφαρον.—ὀφθαλμὸς, τροπικῶς (παρβ. 1196, λύει κελαινὰ βλέφαρα) καὶ ἡμεῖς λέγομεν τὸν ἥλιον ὀμμάτι

της ημέρας· ἀλλ' ὀφθαλμὸς ἐννοεῖται ἀχώριστος τῶν κινουμένων βλεφάρων, καλυμμάτων τοῦ βολβοῦ.

Διρκαίων ὑπὲρ βεέθρων.— ἡ Διρκαία κρήνη ἔκειτο πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως, ἐν ᾧ ἡ Ἰσμήνη πρὸς ἀνατολάς. διὰ τί λοιπὸν δὲν λέγει ὑπὲρ Ἰσμήνης, ἀλλὰ τούναντίον; διότι ἐκεῖθεν ἐκ Πελοποννήσου νοτιοδυτικῶς ὤρμησεν ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐκεῖ ἐστρατοπέδευε, καί τοι πολιορκήσας τὴν ἀκρόπολιν, καὶ ἐκεῖθεν πέραν τῶν Διρκαίων πηγῶν ἐτράπη εἰς φυγὴν· ὥστε φαντάζεται ὑπεράνω τῆς Δίρκης ἐρχόμενον τὸν ἥλιον καὶ τρέποντα ἐκεῖθεν πρόσω τὸν ἐχθρὸν εἰς φυγὴν.

τὸν λεύκασπιν.— λευκάσπιδες λέγονται καὶ παρ' Αἰσχύλῳ (ἐπτ. Θ. 88) οἱ Ἀργεῖοι, καὶ παρ' Εὐριπίδῃ (Φοιν. 1090) « λεύκασπιν εἰσορῶμεν Ἀργείων στρατόν »· διότι εἶχον λευκὰς ἀσπίδας ὄλας, ἢ λευκὸν παράσημον ἐπ' αὐτῶν, ὡς ὄντος τοιοῦτου τοῦ ἐθνικοῦ χρώματος.

Ἀργόθεν ἐκ — ὡς οὐρανόθεν ἐκ· τὸ Ἀργόθεν ὡς ἀπλοῦς ἀρχαῖος σχηματισμὸς τῆς γενικῆς.

φῶτα — ἐνικοῦ ἀριθμοῦ ἀντὶ πληθυντικοῦ· ὡς καὶ παρ' ἡμῖν εἰς τὰ ἐθνικά· ὁ Τούρκος, ἀντὶ οἱ Τούρκοι, ὁ Ῥώσος, ἀντὶ οἱ Ῥῶσοι, κτλ.

βάντα — ὄχι ἐλθόντα ἀπλῶς, ἀλλὰ κινήσαντα, βαδίσαντα μὲ στρατόν.

πανσαγία — παν-σαγία = πανοπλία· σάγος στρατιωτικὸν ἐνδυμα (σάκκος), καὶ σάγμα-σαγμάριον, σαμάριον.

φυγάδα πρόδρομον = ἐκίνησεν εἰς φυγὴν καὶ τὸν ἐποίησε φυγάδα. προλήψεως σχῆμα λεκτικὸν παρὰ ποιηταῖς, ὡς θαλάσσιον ἐβύθισεν = ἐβύθισεν εἰς θάλασσαν καὶ ἐποίησε θαλάσσιον· ὡς καὶ ἄλλως· ὁ δεσπότης μου

νῦν μετέωρος αἶρεται = σηκώνεται καὶ γίνεται μετέωρος· σκοταῖοι ἤλθον, κτλ.

πρόδρομον. ὡσαύτως· ἐμπροστὰ ὄλο τρέχοντα, κατεσπευσμένως.

ὀξυτέρῳ κινήσασα χαλινῶ. ὁ σχολιαστῆς « οἷον παρασκευάσασα τῶν χαλινῶν μετὰ σπουδῆς ἐφάψασθαι διὰ τὴν ὀξυτέραν φυγὴν. » ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ὀξυτέρῳ χαλινῶ, ὡς προσδιορισμὸς εἰς τὸ φυγάδα πρόδρομον· ὥστε ἐκίνησεν εἰς φυγὴν προτροπάδην μὲ ὀξύτερον χαλινόν· οἱ σπεύδοντες ὀξύνουσι μᾶλλον τοῦ δέοντος τὸν χαλινόν, ἵνα τρέξῃ ὅσον ταχύτερα ὁ ἵππος.

ἀρθεῖς, διεγερθεῖς, ὑψωθείς· προπαρασκευὴ εἰς τὴν ἐπομένην εἰκόνα (παρομοίωσιν).

ἀμφιλόγων. ἐπίθετον παριστῶν τὴν οὐσίαν τοῦ νίκους· ἡ φιλονεικία ἔχει καὶ ἐκ τῶν δύο μερῶν λόγους· καὶ τὰ δύο φιλονεικοῦντα μέρη ἔχουσι λόγους.

αιετός, ὀξέα κλάζων ὑπερέπτα. διὰ τὸν ἀλλαλαγμὸν τοῦ ἐφορμήσαντος ἐχθροῦ, καὶ τὴν ἐφοδὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ προμαχώνων. ἡ εἰκὼν λαμπρά· ἀλλὰ διὰ τί τὸν ἐχθρὸν μὲ τοῦ Διὸς τὸν ὄρνιν παραβάλλει; μόνον ὑψούμενος καὶ ἀναβαίνων τὰ τεῖχη παραβάλλεται τώρα ἐδῶ μὲ τὸν ὑψιπέτην αἰετόν, καὶ παρακάτω ἀνοίγων τὸ χάσμα τοῦ στόματος ἵνα καταπίῃ.

λευκῆς χιόνος. πτέρυξ χιόνος, γενικὴ τῆς ποιότητος ἐξ ἧς τι, κτλ. λευκὴ χιών, ὡς λευκὸν γάλα· ζωγραφικὸν (κοσμητικὸν) ἐπίθετον· εἶνε αἱ ἀσπίδες τῶν Ἀργείων (λευκάσπιδες).

Ἐνταῦθα τελειώνει ἡ πρώτη στροφή συνισταμένη ἀπὸ ἑξ στίχων ἐκ διαφόρων μέτρων καὶ ἐπτὰ ἀναπαιστικοῦ συστήματος· εἶτα ἀναλύει αὐτοῖς τὰ μέτρα.

Ἄκτις. δύο γλυκῶνιοι. Ἐλαρόν πολὺ καὶ ἤδὺ τὸ μέτρον τοῦτο· μία βᾶσις τροχαϊκὴ μονοποδία, δάκτυλος καὶ τροχαϊκὸν μονόμετρον καταληκτικόν. ἐπάνω εἰς τὸ κάλλιστον τελειώνει ὁ πρῶτος γλυκῶνιος, ἐπομένως μετ' ἄρσεως τοῦ τελευταίου τροχαίου ἐπὶ τὸ κα· εἶτα εἰς τὰς δύο συλλαβὰς λιστον ἢ βᾶσις, ἣτις ὡσαύτως ὡς βᾶσις δὲν ἔχει μὲν τόνον ἄρσεως, προφέρεται δὲ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ὥσε οὕτως ἐν τινι σεμνῇ ἤσυχίᾳ προφέρεται ἐν ἐκτάσει τὸ κάλλιστον ἐκ τῆς θεωρούσης ἤδη αὐτὸ ψυχῆς. ἀξιόλογα δὲ τὸ ἀελίοιο ὑπάγεται εἰς τοῦ γλυκωνείου τὴν πρώτην ἄρσιν, ὥστε οὕτω τοῦ ὄλου γλυκωτάτου ῥυθμοῦ ὁ ἀνώτερος τόνος ἐπὶ τοῦ α (-) συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ· ὡσαύτως καὶ εἰς τὸ ἐπταπύλω τοῦ δευτέρου γλυκωνείου ἢ δακτυλικῆ ἄρσις κατάλληλος.

Ὁ δεύτερος στίχος θήβα. . . πάλιν γλυκῶνιος· ὁ τρίτος στίχος ἐφάνθης ποτ' ᾧ. . . ἐκ δύο δοχμίων με κάτληξιν. ἰσχυρὸν καὶ δυνατὸν ἐξ ἀρρυθμίας τὸ μέτρον ὡς τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς αὐτῶν· φωνάζουν ἐκ βάθους καρδίας οἱ γέροντες ὅτι, ἐφάνης, ᾧ τῆς χρυσῆς ἡμέρας ὀφθαλμῆ, ὑπεράνω τῶν Διρκαίων ρείθρων, καὶ οἱ ἐχθροὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, διότι οὕτω βαθέως αἰσθάνονται ὁ τέταρτος σαπφικὸν ἑνδεκασύλλαβον.

Ὁ πέμπτος στίχος δις με διπλῆν βᾶσιν μονόμετρον χοριαμβικὸν καὶ ἀμφοτέροι τονίζουσι τὰς λέξεις Ἄργοθεν. . . πανσαγία· ἀπὸ τὸ Ἄργος (ξένον καὶ ἀπώτατον τόπον) πανοπλία! αἱ δὲ λεύκασπιν καὶ φῶτα, δὲν ἔχουσι τόνον παρὰ τῇ ἐννοίᾳ· τὸ δὲ βάντα εἰς τὴν ἀντιστροφὴν ἐν τῷ δοχμίῳ ἔβα πρίν. . . ἔχει θαυμασίως τὸν τόνον του καὶ τὴν ἔμφασιν. Ὁ ἕκτος στίχος (φυγάδα) πάλιν χορίαμβος με διπλῆν βᾶσιν, ἀλλ' ἀναλελυμέ-

νον τὸ μακρὸν, ἤγουν τρίβραχυς ἀντὶ τροχαίου, φυγάδα, πρόδρομον, συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ, οἰνοὶ ταῖς ἀλλεπαλλήλοις ἐξ βραχείαις συλλαβαῖς γράφων τὴν ταχύτητα τῆς φυγῆς, ὅσον τῷ ῥυθμῷ κατορθοῦνται τὰ τοιαῦτα· εἰς δὲ τὸ ὀξυτέρῳ πάλιν ὁ τόνος τοῦ χορίαμβου κατάλληλος. εἶτα ἔρχεται ἡ κατακλείς φερεκράτειος στίχος, ἤγουν ἐκ τῶν λογαοιδικῶν μετὰ βάσεως· ἕνας δάκτυλος μετὰ μονοποδίας τροχαϊκῆς. εἰς δὲ τὴν λέξιν κινήσασα ἐπὶ τῆς συλλαβῆς σα με τὴν ἄρσιν τοῦ δακτύλου τοῦ ὄλου μέτρον ὁ τόνος.

Εἶτα ἄρχεται τῆς ἀντιστροφῆς τὴν ἐρμηνείαν οὕτως· ἡ εἰκὼν τοῦ σαρκοβόρου ὄρνεος ἐξακολουθεῖ.

μελάθρων— μέλαθρα αἱ οἰκίαι· ἀλλ' ἰδίως μέλαθρον ὁ τὴν ὄροσφην φέρων μέγας δοκός.

φονώσαισι. λόγχαις διψώσαις φόνον.

στόμα ἐπτάπυλον. διότι κατὰ τῶν ἐπτά πυλῶν συγχρόνως ὤρμησαν οἱ ἐπτά τῶν Ἀργείων στρατηγοί.

ἔβα. τὸ τρομερὸν θηρίον ἀνοῖξαν τὸ στόμα, ἤγηγε, ἤγαθη πρίν. . . πόσον αἰσθητοποιεῖ τὴν ἐννοίαν ἢ ἐπιτυχῆς ἐκεῖ θέσις τοῦ δοχμίου ὡς τὸ Ὀμηρικὸν τῆς Ἰλ. (Α σίχ. 30) « βάλλ' αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων. . .

Ἄλλ' ἵνα μὴ ἐκπαθῶ πολὺ θὰ περατώσω τὰ τοῦ χοροῦ, ἀναφέρων μόνον τῆς δευτέρας στροφῆς τὸν περίφημον πρῶτον στίχον

» Ἀντίτυπα δ' ἐπὶ γὰ πέσε τανταλωθεῖς,

ὅστις λογαοιδικός (τρεις δάκτυλοι) με διποδίαν τροχαϊκὴν εἰς τὸ τέλος παρασταίνει γραφικῶς τὸν Καπανέα ἐν μὲν τοῖς δακτύλοις ἐκ τοῦ ὕψους καταπίπτοντα δεινῶς, ἐν δὲ τῇ τροχαϊκῇ διποδίᾳ ἀνατιναζόμενον πυρίκαυστον.

ὡσαύτως καὶ τῆς ἀντιστροφῆς τὸν ἀντίστιχον πρῶτον θαυμασιώτατον καὶ αἰώνιον στίχον

• ἀλλὰ γὰρ ἂ μεγαλώνυμος ἦλθε νῆκα.

Περατωθέντος τοῦ πρώτου χορικοῦ ἄσματος οὕτως, ὠρισμένην τινὰ ἐσπέραν ἦλθον καὶ ἀνέγνωσαν ἐκ στήθους ὄλον ἐν ῥυθμῷ. παρετήρει τις αὐτοὺς γοητευμένους καὶ διὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ μέτρον τοῦ χοροῦ, καὶ σαφῶς ἐνθουσιασμένους καὶ μετὰ σιγῆς φαιδρούς τὸ βλέμμα ἀπερχομένους. Καὶ ποία ἀνθρωπίνη καρδιά πρὶν ἔτι ἀπολιθωθῆ καὶ κατασαρκωθῆ δὲν θὰ αἰσθάνεται ἀμύθητόν τι ἐν τοῖς χοροῖς τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν, καὶ δὲν θὰ σοφισθῆ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως τὴν σοφίαν, τῆς τοῦ Σοφοκλέους μάλιστα! εἰς τὸν Σοφοκλέα ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς τέχνης, ἥτις τὰς ὑψηλότερας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐννοίας ἐν οἰκείῳ τύπῳ ἀρμονικῶς πρὸς τὴν φύσιν παρίστησι· καὶ εἰ μὲν ὑπάρχει τι τέλειον ἐν γένει ἐν τῷ κόσμῳ, ἐξάπαντος ἄλλο δὲν δύναται τις, νομίζω, ὡς τοιοῦτο θεωρεῖν, εἰμὴ τὸ ὁμηρικόν ἔπος καὶ τὴν τοῦ Σοφοκλέους τραγωδίαν. Ἄλλ' ἐνταῦθα αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν ὄλως ὑποδεέστερον τοῦ πράγματος, τὸ ὅποιον θέλω ὑποδείξαι· διότι ἀνεδέχθην μὲν παραστῆσαι, πῶς ἡ ἑλληνικὴ νεολαία ὠριμος ἤδη σπουδάζει τὸν Σοφοκλέα, καὶ πῶς καθ' ἑκάστην δαιμονίως πρὸς αὐτὸν ἐνθουσιάζεται καὶ τὴν καρδίαν καθαρίζεται, βλέπω δὲ ἐνθεν μὲν τοσαῦτα τὰ κάλλη καὶ τοσαύτην ἐπιλάμπουσαν τὴν σεμνότητα, οὕτω δὲ τὴν γλυκύτητα τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως εἰς τὴν ψυχὴν εἰσδύουσαν καὶ ζωποιοῦσαν τὴν καρδίαν, ὡς ἀναγκαῖον εἶναι ὀλόκληρον πραγματείαν συγγράφειν, εἴ τις πάντων τούτων

ἤθελε καὶ μικρὰν περιγραφὴν κατὰ μαθητὰς ποιεῖν· ἐνθεν δὲ αἰσθάνομαι, ὅτι μὲ λείπουσιν αἱ λέξεις, καὶ ὄχι μόνον αἱ λέξεις, ἀλλὰ καὶ ἡ καρδία εἰς τὸ μοταφέρειν τὸ τῆς παραδόσεως ζωντανὸν πῦρ ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ χάρτου καὶ διασχηματίζει εἰκόνα τινὰ τῆς παραδόσεως. Τοῦτο δὲ πολλάκις βαθέως ἠσθάνθη καθ' ὅλην τὴν ὁποίαν σοὶ κάμνω περιγραφὴν τοῦ σχολείου. καὶ σὲ βεβαιῶ ἐν ᾧ εἰς τὴν παράδοσιν γίνεται τις ἑαυτοῦ ἀνώτερος καὶ ἀπονητὶ ἀγάλλεται ζῶν, πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀποβλέπων καὶ οἰοῦναι ζῶν ἐκεῖθεν ἀναπνέων, εἰς τὴν τράπεζαν ἐπὶ τοῦ λευκοῦ χάρτου κατασταίνεται ὄχι μόνον ψυχρότερος, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς κατώτερος ἑαυτοῦ καὶ εἰς τὰς λέξεις καὶ εἰς τὰς παρασάσεις. διότι ὅσον καὶ ἂν τὸ ἀντικείμενον θερμαίνῃ τὴν καρδίαν, δὲν εἶμαι ὅμως τοσοῦτον ἔμπειρος εἰς τὸ λέγειν δεόντως καὶ ἀρκούντως τὰ τῆς ζωῆς ἐκείνης. ἀλλ' ἐσὺ θὰ ἀναπληρώσῃς τὰς ἐλλείψεις, καὶ πολλαχοῦ ἐκ τῆς μιᾶς γραμμῆς καὶ τῆς ὀλίγης σκιᾶς τὴν ὁποίαν ἐδυνήθη ὅπωςδῆποτε καταφέρειν, ἐσὺ οἰκοθεν θὰ ἀποπερατώσῃς τὴν εἰκόνα τοῦ ἑλληνικοῦ ἡμῶν σχολείου, τὴν ὁποίαν, ὡς προεῖπον, εἰς σὲ πειθόμενος ἀνεδέχθην.

Ἐξακολουθήσωμεν λοιπὸν θαρραλέως. Ἔρχεται ἔπειτα ὁ Κρέων, τοῦτο τῆς πολιτείας τὸ πρόσωπον, ὁ ἄρχων, καὶ ἀναγγέλλει εἰς τὴν τῶν γερόντων βουλὴν τὰς πολιτικὰς του ἀρχάς, δι' ἃς τοσοῦτον ἔθαυμάσθη ὁ Σοφοκλῆς, ὡς, ὡς ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, ἐκλέχθη συστράτηγος μετὰ τοῦ Περικλέους εἰς τὸν κατὰ τῶν Σαμίων πόλεμον. Διέρχεται πάντα κατὰ τὸν συνήθη τρόπον καὶ ἰδίως τοῖς παρατηρεῖ τοὺς ἀθανάτους στίχους τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, τοὺς ἐξῆς

Καὶ μείζον' ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας
 φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμῶς λέγω. . .
 οὐτ' ἂν σιωπήσαιμι τὴν ἄτην ὁρῶν
 στείχουσαν ἀστοῖς ἀντὶ τῆς σωτηρίας. . .
 ἧδ' ἐστὶν ἡ σώζουσα καὶ ταύτης ἔπι
 πλέοντες ὀρθῆς τοὺς σίλους ποιούμεθα.

Τώρα παρατηρητέον ὅτι ἐντεῦθεν ἤδη πηγάζει ἡ τε
 ζωὴ καὶ τὸ δύσκολον πρόβλημα τοῦ δράματος τούτου,
 ὅτι δύο ἀρχαὶ ἐξίσου θεῖαι καὶ αἰώνιαι, ἡ τῆς Ἀντιγόνης
 καὶ ἡ τοῦ Κρέοντος συγκρούονται καὶ διάκεινται ἐχθρι-
 κῶς· καὶ ὅτι λύσις τοῦ προβλήματος εἶνε, ὅτι ἡ μὲν Ἀν-
 τιγόνη τιμωρουμένη ἱκανοποιεῖ τὸν πολιτικὸν νόμον καὶ
 τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας, ὁ δὲ Κρέων ὡσαύτως ὡς ἄν-
 θρωπος ἐμπαθῆς, καὶ οὐχὶ τὸ ἰδεατὸν τῆς πολιτείας, ἀρ-
 μονίας οὔσης, παραγνωρίσας τοὺς ἀθανάτους ἐν ταῖς
 καρδίαις γραπτοὺς νόμους (ἔθιμα, ἥθη), καὶ παραβὰς τὸ
 μέτρον τῆς ἀληθοῦς φρονήσεως, ἧτις νοῦς τε καὶ καρ-
 δία εἶνε, τιμωρεῖται καὶ ἱκανοποιεῖ οὕτω τὴν αἰώνιον τῆς
 καρδίας λατρείαν, τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀγάπην.

Μετὰ ταῦτα ἐξακολουθοῦσι, καὶ ἐγκαίρως παρατηροῦν-
 ται μετὰ τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν λεκτικῶν καὶ οἱ
 πιστοὶ χαρακτήρες τῶν δρώντων προσώπων. αἰσθάνεται
 τις εὐθύς τοῦ φύλακος τὸ πρόσωπον, τὴν συνήθη τῆς
 ὑπαλληλίας ψυχὴν, ἧτις ἄνευ τῆς συναισθήσεως ἐνταῦ-
 θα τοῦ καθήκοντος εἰσοφουρίζεται σχοινοτενῆς εἰς τὴν
 δίνην τῆς κακίας, δυσανοφάσιτος καὶ ἀόριστος. δηλαδὴ
 ἐν ᾧ τὰ ἄλλα πρόσωπα, τὸ τῆς Ἀντιγόνης καὶ τοῦ
 Κρέοντος, βλέπουσι σαφῶς πρὸς τινὰ ἀστέρα καὶ οὐδέ
 μίαν στιγμὴν ἐνδοιάζουσιν, αὐτὸς σαλεύει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ
 ὡς ἀντιπληττόμενον σκάφος καὶ μόλις ὑπὸ τοῦ ὑπερι-

σχύσαντος φόβου, μὴ τὸ μάθη ἄλλοθεν ὁ Κρέων καὶ
 τὸν τιμωρήσῃ, ὠθεῖται εἰς τὰ ἐμπρός, ἵνα ἀναγγείλῃ τίς
 τοῦ μικροῦ καθήκοντος τῆς φρουρᾶς τὴν ὑπεκκλοπὴν. διὸ
 συστρέφεται ἐν τῷ λόγῳ καὶ μὲ τὸ ἀδικαιολόγητον δὲν
 ἔπραξα καὶ δὲν γνωρίζω δικαιολογεῖ τὸ πρᾶγμα. Εἶτα
 παρατηρεῖται πῶς ὁ χορὸς μετὰ τὴν τοῦ φύλακος ἐκθε-
 σιν, καὶ τοι πρότερον ἐπεδοκίμασε τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς
 τοῦ Κρέοντος, αἰσθανόμενος ὅμως τὸ ἀσεβὲς τῆς δια-
 ταγῆς, ἐννοεῖ ὡς θεήλατον τὸ ἔργον (στίχ. 264.) καὶ
 λεληθότως πως ἐπικυρόνει τὴν θεῖαν τῆς καρδίας καὶ
 τῆς θρησκείας ἀρχὴν καὶ ὑπεροχὴν ἐπὶ τῆς ἐξουσίας· διὸ
 παροργίζει τὸν ἀτέραμνον εἰς τὰς ἀρχὰς του βασιλέα.

Μετὰ ταῦτα τὸ περίφημον χορικὸν « Πολλὰ τὰ δει-
 νά, » ὅπου, ὡς ἐνθυμείσαι, περιγράφεται ἡ πρόοδος τοῦ
 ἀνθρώπου εἰς τὸν πολιτισμὸν, τὴν κοινωνίαν, τὰς τέ-
 χνας, τὴν πολιτείαν καὶ ἄλυτον ἀναφέρεται τὸ αἴνιγμα
 τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ τοῦ θανάτου· διότι ὁ

παντοπόρος ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται
 τὸ μέλλον· Ἄϊδα μόνον
 φεῦξιν οὐκ ἐπάξεται.

καὶ τοῦτο ἀπέκειτο εἰς τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν, τὸ
 σπᾶν τοῦ Ἄδου τὰ δεσμὰ.

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα αὐτοῖς ἐρμηνεύων, κατηχεῖ τὴν
 καρδίαν αὐτῶν πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ ὅχι μὲ λέξεις
 ἀφηρημένας καὶ ἀκαταλήπτους τοῖς ἀπροτελέστοις, ἀλ-
 λά μὲ ἐννοίας σωματωμένας καὶ ἐν ρυθμῷ ἀντιλαμβα-
 νομένας ἐν τῷ μυχῷ τῆς καρδίας. Ἦτο δὲ ἤδη πρὸς
 ἑαυτὴν ἀρμονικὴ ἡ τῶν μαθητῶν ψυχὴ, τῶν πλείστων
 τοῦλάχιστον· διότι τοῦτο ἐσπούδασε μέχρι τοῦδε ἡ σχο-
 λικὴ ἀνατροφή καὶ ἡ διδασκαλία καὶ τοῦτο παρεσκεύασε.

Μετὰ τὸν χορὸν ἔρχεται ὁ φύλαξ ἄγων τὴν Ἀντιγόνην, ἧς τὸ μέρος ἤδη ἔλαβον οἱ μαθηταί, καὶ ἡ περιέργεια τῆς καρδίας αὐξάνει. καὶ ὅτε ὁ ἄγριος ἤδη Κρέων ἐρωτᾷ αὐτὴν

σὲ δὴ, σὲ τὴν νέουσαν ἐς πέδον κάρα,
φῆς, ἢ καταρνεῖ μὴ δεδρακέναι τάδε,

συγκινοῦνται ὅλοι οἱ μαθηταί, καὶ μὲ ἀσφράπττον πρόσωπον ὁ ἐξηγῶν ἀνέγνωσε·

καὶ φημί δρᾶσαι, κοῦκ ἀπαρνοῦμαι τὸ μῆ·

καὶ παρακάτω·

ἤδη· τί δ' οὐκ ἔμελλον; ἐμφανῆ γὰρ ἦν.

καὶ

» οὐ γὰρ τίμοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε
οὐδ' ἢ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη,
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον φόμην τὰ σά
κηρύγμαθ' ὡστ' ἄγραπτα κάσφαλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' ἀεὶ ποτε
ἔῃ ταῦτα, κοῦδεῖς εἶδεν ἐξ ὄτου φάνη.

Θαυμάζει τις καὶ ἐνταῦθα ἐξόχως τὸν πιστὸν χαρακτήρα τῆς Ἀντιγόνης καὶ αἰσθάνεται τὴν αἰώνιον τῆς ἐν ἡμῖν θεϊότητος φωνήν. ἔσο δὲ βέβαιος, φίλε, τῶν νέων αἱ καλῶς παιδαγωγηθεῖσαι καρδίαι πολὺ μᾶλλον αἰσθάνονται ἢ οἱ πολλοὶ παρ' ἡμῖν, τῶν ὁποίων τὴν καρδίαν ὁ ἴδιος νοῦς δυσαρμονία κατεσίγασεν ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ τῶν πολλῶν διδασκάλων οὐδαμῶς ἐξαιρουμένων, οἵτινες παραδίδοντες τὰ Ἑλληνικά καὶ τοὺς Ἑλληνας ποιητὰς ἂν δὲν χάσκουσι, χάρπτουσι βέβαια γενναίως τῆς γραμματικῆς κανόνας ἢ ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταφρασμένην ση-

μείωσιν καὶ σχόλια ἢ ἀπὸ τοῦ ἀέρος κάμμίαν λογικὴν ἢ ἠθικὴν ἐπίνοιαν, καὶ καταπλουτοῦσι τὴν παράδοσιν καὶ τὸ δωμάτιον τῆς παραδόσεως. εἶτα παρετηρήθη τὸ ἄγαν τοῦ θράσους τῆς Ἀντιγόνης, καὶ ὅτι (στίχ. 481—483).

» νόμους ὑπερβαίνουσα τοὺς προκειμένους.
Ἔθρις δ', ἐπεὶ δέδρακεν, ἦδε δευτέρα,
τούτοις ἐπαυχεῖν καὶ δεδρακυῖαν γελᾶν.

διὸ εὐλόγως καταδικάζεται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς. ἂν ὅμως μετήλλαξεν ὁ τῆς Ἀντιγόνης χαρακτήρ καὶ ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐξουσίας ἐμαλακύνετο καὶ ἐν μετριότητι ἰκέτευε συμπάθειαν, ἤθελε χάσωμεν τὴν πρώτην Ἀντιγόνην, τὴν μετ' ὀργῆς πρὸς τὴν ἀδελφὴν λέγουσαν

» οἴμοι! καταύδα' πολλὸν ἐχθίων ἔσει
σιγῶσ', ἐὰν μὴ πᾶσι κηρύξης τάδε.

καὶ μετ' αὐτῆς τὴν ψυχολογικὴν ἀλήθειαν τῶν δύο τούτων στίχων, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν αὐτῆς λόγων. Ἄλλ' ἐκ τοῦ χαρακτήρος μόνον τῶν προσώπων, τὸν ὅποιον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἐκτυποῦται τὸ πνεῦμα, γεννᾶται τὸ δράμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ δὲ κόσμου τὰ πάντα γίνονται κατὰ νόμον τῆς ἀναγκαιότητος. αἰσθανόμεθα, τρώγομεν, κοιμώμεθα, φοβούμεθα τὸν θάνατον, ἰδιοτελοῦμεν, ψευδόμεθα, κατὰ φυσικὴν καὶ ὕλικήν τινα ἀνάγκην καὶ ἐνστικτὸν τινα ὄρμην.

Διήλθον μετὰ προσοχῆς ἔπειτα τὸν ζωηρὸν κατὰ στίχον διάλογον μεταξὺ τοῦ Κρέοντος καὶ τῆς Ἀντιγόνης ἀπὸ τοῦ 478—494, καὶ εἰς τὸν στίχον.

» οὗτοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφην,

ἐγνώρισαν καθαρὰ τῆς Ἀντιγόνης τὴν ἠθικὴν ἰδέαν, καὶ πόσον αὕτη πλησιάζει εἰς τὴν χριστιανικὴν τῆς ἀ-

γάπης ἀρχὴν ταύτην· « αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ, ἵνα ἀγαπάτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς » καὶ « μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ » (Κατὰ Ἰωάν. ΙΕ'. 13.) καὶ ἡ Ἀντιγόνη προθύμως προσφέρεται θῦμα εἰς τὴν λατρείαν τῆς καρδίας τῆς ἐνταῦθα ἐνθυμητέον πῶς ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἥ τε ἑλληνικὴ ποίησις καὶ ἡ φιλοσοφία προτελοῦσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Κατόπι μᾶς συγχινεῖ ἡ καλῶς εἰσαγομένη Ἰσμήνη ἐν τοῖς ἀναπαίστοις τοῦ χοροῦ

» καὶ μὴν πρὸ πυλῶν ἤδ' Ἰσμήνη
φιλὰδελφα κάτω δάκρυ' εἰβομένη
νεφέλη δ' ὀφρύων ὑπερ αἵματόεν
βέθος αἰσχύνει
τέγγουσ' εὐώπα παρειάν.

τὰ δὲ δάκρυα καὶ ἡ ὑπεράνω νεφέλη τῶν ὀφρύων, ἡ πλαστικὴ παράστασις, μᾶς μνηύει τὸ φιλάδελφον αἰσθημα ἐν ἀσθενείᾳ· διότι τὸ πνεῦμα (θυμὸς) ἀναπουφιζόμενον ἔσωθεν, ἂν δὲν δύναται ἡ δὲν ἦνε καιρὸς ἐνεργεῖν καὶ ὑψοῦσθαι πρὸς τὸν ἴδιον αἰθέρα τῆς οικείας ἀρχῆς, διαλύεται εἰς τὴν ὑγρὰν ὕλην ὡσεὶ βροχὴ, ἐξ ἀφάτου ἀρχῆς διὰ τῆς ὕλης εἰς ὕλην. Ἄλλ' ἡ Ἀντιγόνη ποσῶς δὲν δακρυβροεῖ, εἰμὴ ἀπαγομένη εἰς τὸν θάνατον, ὅτε αἰσθάνεται καὶ ἀλγεῖ ἡ φύσις κατ' ἀπαράγραπτον αὐτῆς νόμον διὰ τὴν τοῦ ὀργανισμοῦ διάλυσιν· ὡς καὶ ὁ Τηλέμαχος (ὄδυσ. β'.) καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς (δακρυχέων, ὀρόων ἐπὶ οἴνοπα πόντον.) ὡσαύτως κλαίει μαθὼν τοῦ Πατρόκλου τὸν θάνατον. Προσέχουσι δὲ πάλιν καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο προσώπων τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ἰσμήνης, ὡς ἐν ἀρχῇ. καὶ ἡ μὲν Ἀντιγόνη ἀναλλοίωτος ἡ αὐτὴ μένει· τότε μὲν (στίχ. 67—70)

» οὐτ' ἂν κελεύσαιμ', οὐτ' ἂν εἰ θεοὶς ἔτι
πράσσειν, ἐμοῦ γ' ἂν ἡδέως ὀρήεις μέτα.

καὶ (93)

» εἰ ταῦτα λέξεις, ἔχθαρεῖ μὲν ἐξ ἐμοῦ,
ἔχθρα δὲ τῷ θανόντι προσκείσει δίκη·

νῦν δὲ (στίχ. 543)

» λόγοις δ' ἐγὼ φιλοῦσαν οὐ στέργω φίλην.

καὶ (559)

» θάρσει. σὺ μὲν ζῆς· ἡ δὲ ἐμὴ ψυχὴ πάλαι
τέθνηκεν, ὥστε τοῖς θανοῦσιν ὠφελεῖν.

ἀρμονικῶς συνάδουσα ἑαυτῇ· ἡ δὲ Ἰσμήνη πρὸς τὰ τότε ἄλλα νῦν λέγει (στίχ. 544.)

» μή τοι, κασιγνήτη, μ' ἀτιμάσης τὸ μὴ οὐ
θανεῖν τε σὺν σοὶ τὸν θανόντα θ' ἀγρίσαι.
» καὶ τίς βίος μοι σοῦ λελειμμένη φίλος;
» οἶμοι τάλαινα, κάμπλάκω τοῦ σοῦ μόρου;

ἐν ᾧ τότε προσκαλουμένη συμπράττειν ἔλεγε (79)

» . . . . . τὸ δὲ
βίᾳ πολιτῶν ὄραν ἔφην ἀμήχανος.

ὄλως ἀμήχανον καθ' ἑαυτὸ ἐθεωροῦσε τὴν πράξιν, καὶ ψυχρὰν

» θερμὴν ἐπὶ ψυχροῖσι καρδίαν ἔχεις.

ἀλλ' ἡ παρούσα μεταβολὴ εἶνε ἐν λόγοις καὶ φαινομένῃ, καὶ οὐχὶ οὐσιώδης καὶ ἰδεατῆ· αἰσθημα δὲ ἀπλοῦν ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ καὶ συνήθους κόσμου. ὥστε ἡ Ἰσμήνη μᾶς ἐφάνη φρονίμη καὶ καλὴ νεᾶνις, ἀλλ' ἄνευ τοῦ πυρός, τὸ ὅποῖον αἱ μεγάλαι ψυχαὶ ἔχουσιν, ἀγαπῶσαι ἀντικειμενικὴν ἀγάπην.

Ἐπειτα ἀπαχθειῶν ἀμφοτέρων ἀρχεται ὁ χορὸς ἐν

πόθω τῆς εὐδαιμονίας ψάλλειν τὸν αἰώνιον τοῦ ἀνθρω-
πίνου βίου θρῆνον, (582)

» εὐδαιμόνες, οἷσι κακῶν ἄγευστος αἰών.

κατὰ τὸ κλεινὸν ἐν σοφίᾳ ἔπος·

» τὸ κακὸν δοκεῖν ποτ' ἐσθλὸν
τῷ δ' ἔμμεν, ὅτῳ φρένας
θεὸς ἄγει πρὸς ἅταν.

Διὰ τὴν ὅλην ἔννοιαν ἀνέφερε τὴν Μωσαϊκὴν παράστα-
σιν περὶ τῆς ἐκ τοῦ παραδείσου ἐξορίας τοῦ Ἀδάμ, καὶ
τῆς κατάρτας ἣν κατηράσθη αὐτῷ ὁ θεός, ὁ «ἀγήρω χρό-
νω δυνάστας» καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος.

» οἷς γὰρ ἂν σεισθῆ θεόθεν δόμος, ἅτας
οὐδὲν ἑλλείπει γενεᾶς ἐπὶ πλῆθος ἔρπον·
ὅμοιον ὥστε ποντίαις
οἶδμα δυσπνόοις ὄταν. . . .

Ἐξετάζουσι δὲ καὶ τὰ μέτρα καὶ ἀναγινώσκουσι κατὰ
ρυθμὸν ὡς πάντοτε.

Εἶτα ἔρχεται σπουδῆ ὁ Αἴμων, ὅστις εὐθύς μὲ τὸ
Πάτερ σὸς εἰμί ἀναγγέλλει, ὅτι υἱὸς εἶνε (τὴν ἠθικὴν
αὐτοῦ σχέσιν). ἀλλ' ἐγκολπούμενος ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ
τῷ λόγῳ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς ὁμοφροσύνην παρα-
κελευόμενος, εὐσχήμῳ καὶ μετὰ λόγου δεικνύει, ὅτι
πρὸ πάντων εἶνε ἀνθρώπος ἐλεύθερος. διὰ τοῦτο λαμ-
βάνει συνήγορον τὴν κοινὴν γνώμην τῆς πόλεως, ἥτις
ὡς φωνὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐντεῦθεν φωνὴ θεία, εἶνε
καὶ τῆς καρδίας του φωνή. ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον ὁ Κρέων
δὲν δύναται ἀκοῦσαι ὡς περιπυργωμένος εἰς τὸ ὕψος
τοῦ νοός, αὐτὸς ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῆς
καρδίας αἰσθάνεται οὕτως·

» ἔμοι δ' ἀκούειν ἔσθ' ὑπὸ σκότου τάδε,
τὴν παῖδα ταύτην οἱ οὐδύρεται πόλις,
πασῶν γυναικῶν ὡς ἀναξιώτατη
κάκιστ' ἀπ' ἔργων εὐκλεσεστάτων φθίνει. . .

...
τοιᾷδ' ἔρεμνῇ σίγ' ἐπέρχεται φάτις.

ἐν τούτοις ὡσεὶ ἄνωθεν ἀποφασίζεται ἤδη ἡ δίκη τοῦ
Κρέοντος, ὅστις νομοθετῶν δὲν συμβουλευέται τὴν ἀν-
θρωπίνην φύσιν. ἀλλ' ἐκτὸς τούτων βλέπει τις κατόπιν
πῶς ὑπὸ τοῦ φιλότατου πρὸς τὸ « μὴ τείνειν ἄγαν », τὸ
ἐλληνικὸν ἀξίωμα, συμβουλευέται μὲ τὰς θαυμασίας
ταύτας εἰκόνας·

» ὄρας παρὰ βεῖθροισι χειμάρροισι ὅσα
δένδρων ὑπέκλει, κλῶνας ὡς ἐκσώζεται,
τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτόπρεμν' ἀπόλλυται.
αὐτως δὲ ναὸς ὅστις ἐγκρατῆς πόδα
τείνας ὑπέκλει μηδέν, ὑπέκλει κάτω
στρέψας τὸ λοιπὸν σέλμασιν ναυτίλλεται

ἔπειτα τὸ ἀπλούστατον τοῦ Κρέοντος

» οἱ τηλικοῖδε καὶ διδασόμεσθα δὴ
φρονεῖν πρὸς ἀνδρὸς τηλικοῦδε τὴν φύσιν;

καὶ ἐν γένει ὅλον τὸν ζωηρότατον διάλογον, ἐν ᾧ καὶ
πατὴρ καὶ υἱὸς διὰ νόμον ἀνώτερον, ὅποιον ἐν ἑαυτοῖς
κατ' ἐλευθερίαν ἀναγνωρίζουσιν, ἀρνοῦνται τὴν πρὸς ἀλ-
λήλους σχέσιν, ὁ μὲν πατὴρ τὴν στοργὴν τῆς καρδίας
ἐνεκα τῆς ὑψηλῆς ἀρχῆς ἣν πρεσβεύει, ὁ δὲ υἱὸς ἐνεκα
τῆς καλλονῆς ἣν λατρεύει. διὸ ὁ μὲν ἐν ὀργῇ φωνάζει

» ἄγετε τὸ μῖσος, ὡς κατ' ὄμματ' αὐτίκα
παρόντι θυήσκη. . . .

ὁ δέ,

» οὐ ὅτι ἔμοι γε.
οὐθ' ἧδ' ἄλειται πλησία, σύ τ' οὐδαμὰ
τούμὸν προσόψει κρατ' ἐν ὀφθαλμοῖς ὄρων.

Εἶτα διέρχονται τὸν θαυμασιώτατον περὶ τοῦ Ἑρωτος ὕμνον, ἐν ᾧ ὁ χορὸς ὕμνων τὸν Ἑρωτα ἀνίκητον μάχην ἀρμοδίως πρὸς τὰ δρώμενα, ἐπιφέρει ὁ δ' ἔχων μέμνηεν.

Μετὰ ταῦτα φέρεται ἡ Ἀντιγόνη, καὶ ἀπαγομένη εἰς τὸν τάφον, αἰσθάνεται φυσικώτατα καὶ βαθύτατα τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου. τώρα τὴν βλέπει τις ἄνθρωπον ἐντελῆ· διότι κατεφρόνησε τὸν ἐπικείμενον θάνατον, ἀντεστράτευσε κατὰ τῆς ἐμφύτου καὶ πρωτίστης φυσικῆς ὀρμῆς διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, οὐχὶ ἐξ ἀναισθησίας ἢ ἀναλγησίας, προερχομένης ἴσως ἐξ ἀπελπισίας ἢ ἄλλης αἰτίας. ἀλλὰ πληρέστατα μὲν πάσχει καὶ αἰσθάνεται κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον ἡ σὰρξ καὶ ὁ αἰσθητὸς ἄνθρωπος ἐν τοῖς

» ἤλεκτρον, ἀνυμέναιον, οὔτε του γάμου
μέρος λαχοῦσαν οὔτε παιδείου τροφῆς.

θριαμβεῖ ὅμως ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, καταπαλαίει κατ' ἀντιπάλου τρομεροῦ νικηφόρος ἢ ἐν αὐτῇ θεία δύναμις, ἧτις περατώσασα ἤδη τὴν πράξιν, ἐκφέρει τώρα καὶ τὸν λόγον, τελευτῶντα ὅλον μετὰ βαθείας ἐννοίας εἰς τὸ

» τὴν εὐσεβίαν σεβίσασα,

ὅπερ τελευταῖον πρὸ τοῦ θανάτου ἐκφωνεῖ πρὸς τὸν χωρεῖ ἡρωικῶς. Ἑρμηνεύσαντες δὲ καὶ ἐνταῦθα τὰ δέοντα, καὶ τὰ μέτρα ἐξετάσαντες, καὶ ἀναγνώσαντες τὰς στροφὰς καὶ ἀντιστροφὰς μέχρι τέλους, ἠσθάνοντο ἀληθῶς ἔλεον καὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν ἀπαγομένην ἡρώϊδα. Ἐ-

πὶ τέλους προσθέτει, ὅτι οἱ ἡμέτεροι συναξαρισταὶ ἐξ ἀμαθείας παραγνωρίσαντες τὴν φύσιν, παρέστησαν τοὺς μάρτυρας καὶ τὰς μάρτυρας ὑπὲρ τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν πίστεως βασανιζομένους μὲν ἀνηκούστοις βασανιστηρίοις, καιομένους, τροχιζομένους, ἐν καμίνῳ πυρακτουμένους, μυρία ἄλλα πάσχοντας, καὶ ὅμως ἐκ θείας δυνάμεως μὴ αἰσθανομένους τελείως τοὺς πόνους, ὡσεὶ διὰ θαύματος μεταβαλλομένου τοῦ μὲν πυρὸς εἰς δρόσον, τοῦ δὲ παγετοῦ εἰς θάλπος, καὶ τῶν ἄλλων εἰς τέρψιν, αὐτοὺς δὲ ἐπιγελῶντας. ἀλλὰ τοῦτο εἶνε παρὰ φύσιν· διὸ οὐδὲ μᾶς συγκινεῖ, διότι ματαιῶς δὲν παραγράφονται οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ θεᾶνθρωπος Ἰησοῦς ἠσθάνθη καθὸ καὶ ἀληθῶς ἄνθρωπος τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου· διὸ « περίλυπος ἦν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἕως θανάτου » (Ματθ. κς'. 38), καὶ « ἐγένετο ὁ ἰδρῶς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν, » (Λουκ. κβ'. 44) ὅτε ἐμελλε συλληφθῆναι καὶ σταυρωθῆναι.

Ὁ δὲ χορικός ὕμνος ἐπὶ τοῦ κατηρεφοῦς τύμβου μετὰ θρησκευτικῆς μεγαλοπρεπείας ἐν χοριαμβικοῖς μέτροις, μάλιστα ἐν τῇ πρώτῃ στροφῇ ὡς θεόληπτος φωνὴ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς κατέρχεται εἰς τὴν καρδίαν. Τῷ ὄντι μεγαλουργόν τι εἶνε ὁ ἐλληνικὸς μῦθος καὶ ἡ ἐλληνικὴ ποίησις, ἢ συνειδυῖα καὶ συναισθανθεῖσα αὐτόν. ἔχει δὲ τὸ ἄπειρον τοῦτο πλεονέκτημα διὰ τὴν παιδαγωγίαν, ὅτι τὰς ὑψηλότερας ἐννοίας καὶ τὰς θεολήπτους τῆς καρδίας προαισθήσεις καὶ μαντείας παρίσῃσι μετὰ καλλονῆς τοσαύτης. ἡ Δανάη κατεζευγμένη τυμβῆρει θαλάμῳ,

Ζητὸς ταμιεύεσκε γονὰς χρυσορρότους
ἀλλ' ἄ μοιρῖδια τις δύναισι δεινά.

οὗτ' ἄν νιν ἄμβρος, οὗτ' Ἄρης, οὐ πέργος, οὐχ ἀλκίκευον
κελαιναὶ νῆες ἐκφύγοιεν.

καί

τηλεπόροις δ' ἐν ἄντροις
τράφη θεύλλησιν ἐν πατρώαις,
Βορέας ἄμιππος ὀρθόποδος ὑπὲρ πάγου,
θεῶν παῖς· ἀλλὰ κάπ' ἐκεῖνα
Μοῖραι μακράϊωνες ἔσχον, ὦ παῖ.

ὅπου συγχρόνως παρατηρεῖται ἡ θαυμαστὴ συναρμογὴ
τῆς μουσολήπτου ταύτης φωνῆς πρὸς τὰ ἡγούμενα.

Ἔρχεται μετὰ ταῦτα ὁ μάντις Τειρεσίας, ὁ ἀψευδῆς
οὗτος καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν (ὡς ἀόμματος) τῆς θείας βουλῆς
ἔρευνητῆς, ὁ ἀπορῶν, ἃ ρ' οἶδεν ἀνθρώπων τις, ἄρα
φράζεται, καὶ λέγει ἐν οὐρανῷ ἀνομοθέτητον τὴν ὑπὸ
τοῦ Κρέοντος νομοθετηθεῖσαν ἀταφίαν. ἀλλ' ὁ τὴν κοι-
νὴν γνώμην καταφρονήσας, οὐδ' ἐνωτισθεὶς τὴν ὑπὸ τοῦ
φιλτάτου μηνυθεῖσαν

• ἐρεμνὴν σῆγ' ἐπερχομένην φάτιν,

οὗτος ἔμελλε μεγαληγορεῖν, καὶ κατὰ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ
ἐκβλασφημῶν

• οὐδ' εἰ θέλουσ' οἱ Ζητὸς αἰετοὶ βορᾶν
φέρειν νιν ἀρπάζοντες εἰς Διὸς ἱερῶν, |
οὐδ' ὡς μίασμα τοῦτο μὴ τρέσας, ἐγὼ
θάπτειν παρήσω κείνον.

καὶ ἐξυβρίσας τὸν ἀψευδῆ οἰωνοσκόπον, ἔμελλε τελευ-
ταῖον τοσοῦτον ἀλγεινὰ καὶ πληξίθυμα παρ' αὐτοῦ ἀκοῦ-
σαι, ὥστε μόλις καταπίπτειν ἀπόθεν ὑπεράγαν αὐτο-
νόμως ὠχυρώθη. ἀνωφελῶς ὅμως, διότι δὲν ἦτο πλέον
καιρὸς· ἀλλ' ἦτο καιρὸς τῆς θείας δίκης, τῆς καταστρε-

φύσης αὐτόν. Μετὰ ταῦτα διελθόντες τὰ τῆς ἐξόδου ἡ
καταστροφῆς μέχρι τέλους, βλέπουσι τὸν μέχρι τοῦδε ἀ-
τέραμνον καὶ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς του ἀρχῆς οἰονεὶ βράχον
ἐν νῶ ἀποκρούοντα τὰ πρὸς τὴν καρδίαν κύματα, ἤδη ἀλ-
γεινῶς κατὰ φύσιν αἰσθανόμενον καὶ ὡς ἄνθρωπον καὶ ὡς
πατέρα. διὸ εὐαρεστηθέντες καὶ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ
προσώπου τούτου, καὶ τοι τιμωρουμένου δεινῶς, διότι
πνευματικὴ ἦν καὶ οὐχὶ θηριωδία ἡ ὠμότης σαρκική, ἐ-
νισχύθησαν λεληθότως πως ἐν ἑαυτοῖς· ἐπειδὴ τοῦ ἀν-
δρείου καὶ ἡ πτώσις εἶνε εὐάρεστον θέαμα ὡς ὁ θρίαμ-
βος. ἡ δὲ τοιαύτη εὐαρέστησις εἶνε ἐνίσχυσις ἐσωτερική.
ἀλλ' ὁ παραγνωρίσας τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν
ἐν τοῖς κελύσμασιν αὐτοῦ, εἰς ταύτην ἴσα ὑπὸ τῆς θείας
Δίκης τιμωρεῖται καὶ γοερὰ οὐδύρεται ὡς πατὴρ περὶ τὸ
νεκρὸν τοῦ υἱοῦ καὶ τῆς γυναικός. ἠκούομεν δὲ μάλιστα
δεινὴν τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἐν τοῖς δοχμίοις τούτοις (1200)

• αἰαὶ αἰαῖ,
ἀνέπταν φόβῳ, τί μ' οὐκ ἀνταίαν
ἔπαισέν τις ἀμφιθήκτω ξίφει;
δείλαιος ἐγώ, ἔ ε.

καί,

• ἐγὼ γάρ σ' ἐγώ, ἔκανον, ὁ μέλεος,
ἐγὼ φάμ' ἔτυμον. ἰώ. πρόσπολοι,
ἄγετέ μ' ὅτι τάχος, ἄγετέ μ' ἐκποδῶν,
τὸν οὐκ ὄντα μᾶλλον ἢ μηδένα!

ἐν οἷς μετὰ φυσικῆς ἀληθείας μνηύεται καὶ ἡ τύψις τῆς
συνειδήσεως, ἐπιτείνουσα σφόδρα τὴν λύπην, καὶ ἡ με-
τάνοια, σώζουσα ἐν ζωῇ ἠθικῇ τῶ ὄντι τὸν περιφρονη-
θέντα νόμον. Ἀποπερατώσαντες δὲ τοιοιτοτρόπως τὴν
ὄλην τραγωδίαν, ὡς ἦν μοι δυνατόν ἐν περιλήψει εἰπεῖν,

ἐπανελάβον αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς ἀκριβῶς. εἶτα δὲ παρέστη-
σεν αὐτοῖς τὴν ἐντεχνον τοῦ ὄλου ἀλληλουχίαν,
οὐδὲν περαιτέρω περὶ τῶν προσώπων ἀκριβολογῶν ὡς
ἄκαιρον. τὴν δὲ τοῦ ὄλου δράματος ἠθικὴν ἔννοιαν καὶ
ἐνότητα ἐν τοῖς τελευταίοις τοῦ χοροῦ ἀναπαίστοις σχε-
δὸν εὐρίσκουσιν.

» πολλῶν τὸ φρονεῖν εὐδαιμονίας
πρῶτον ὑπάρχει·
χρὴ δὲ τὰ γ' εἰς θεοὺς μηδὲν ἀσεπεῖν·
μεγάλοι δὲ λόγοι μεγάλας πληγὰς
τῶν ὑπεραύχων ἀποτίσαντες
γάρ τὸ φρονεῖν ἐδίδαξαν. »

Ἄλλ' ἐνήργησε διὰ τοιαύτης ἐρμηνείας καὶ ἐξηγήσεως
τὸ ἑλληνικὸν δρᾶμα εἰς τῶν νέων τὰς ψυχὰς τὸν ἔλεον,
μὴ ἀμφιβάλλης, φίλε. Τοσοῦτον δὲ ἦσαν οἱ μαθηταὶ ἐν-
θουσιασμένοι, ὥστε αὐτοπροαιρέτως ἀπεστήθισαν τοὺς
χοροὺς ὄλους κατὰ μέτρον. μετὰ δὲ τὸ τέλος ἐπειδὴ
εἶχον ἀκούσει, ὅτι ἐν Γερμανίᾳ παρασταίνουσι τὴν Ἀν-
τιγόνην οἱ μαθηταί, παρεκάλεσαν ἵνα τοὺς γυμνάσωμεν
ὅσον δυνατόν καὶ τὴν παραστήσωσι κατὰ τὴν προσεχῆ
τοῦ σχολείου ἑορτήν. τὸ ἀνεδέχθη ὁ διδάσκαλος· καὶ ἐ-
τελέσθη τῶ ὄντι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑψηλὴ καὶ με-
γαλοπρεπὴς πανήγυρις.

Ἄλλὰ τώρα καὶ ἐσὺ θὰ μ' ἀντιτείνης ἴσως, ὅτι τοι-
αύτη ἐρμηνεῖα εἰς τὰ γυμνάσια εἶνε ἀνοίκειος καὶ ἀδύ-
νατος. μαθηταὶ ὅμως, νομίζω ἐγώ, προαχθέντες μετ' ἀ-
γάπης εἰς τὴν τάξιν ταύτην, ὡς σὲ παρέστησα ἐν συνό-
ψει, δύνανται ἐνδιαφέρεσθαι ὅλη ψυχῇ εἰς τὴν θεσπεσίαν
ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ παιδαγωγεῖσθαι σωτηρίως. διότι
δι' αὐτῆς ὁρῶσιν ἑαυτοὺς γυμνοὺς καὶ ἐν ἀληθείᾳ,

ὁρῶντες δ' ἑαυτοὺς συναισθάνονται ἑαυτοὺς, συναί-
σθανόμενοι δ' ἑαυτοὺς ὑψοῦνται εἰς τὸ πολυῦμνητον
γνώθι σαυτόν. Καὶ ταῦτα διότι ἐν γένει φύσει εὐα-
ρεστούμεθα μὲν εἰς τὴν τῆς φύσεως σκοπιμότητα καὶ ἀ-
ναγκαιότητα, εὐαρεστούμεθα δὲ καὶ εἰς τὴν τοῦ πνεύματος
ἐλευθερίαν καὶ τὸν ὕψιστον ἠθικὸν νόμον, εἴτε πραγμα-
τοποιούμενα ὁρῶντες αὐτά, εἴτε ἐννοούμενα εἴτε ἀμέσως
ἀντιλαμβανόμενα καὶ τῆ τέχνη πιστῶς παριστάμενα.
διότι αἰσθανόμεθα ἐξ αὐτῶν, τὸν ἐν ἡμῖν τῆς ἀναγκαιό-
τητος νόμον καὶ τὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸν ὕψιστον ἠ-
θικὸν νόμον. καὶ ἡ αἴσθησις αὕτη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἤττον δὲν ἐλλεῖπει μὲν ἀπ' οὐδενὸς ὄντος λογικοῦ καὶ
ἠθικοῦ, ἀλλ' ἀμεληθεῖσα ἐκ νηπιότητος, ἐπικρατήσαντος
δὲ τελευταῖον τυραννικῶς τοῦ νόμου τῆς σαρκός, εἴτε
συνειθισιάσης τῆς ψυχῆς εἰς παράβλεψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ
καὶ τῆς μορφῆς, ἐξασθενεῖ καὶ παραμορφοῦται ἐπὶ πολὺ.
Ὅταν λοιπὸν ἡ ἐρμηνεῖα τῆς ἀριστοτέχνου ποιήσεως ὡς
καὶ αὕτη ἡ τῆς φύσεως ἀντίληψις δὲν παριστᾷ ἐπὶ τέ-
λους τῆ ψυχῆ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, τότε ἀ-
πέχει τοῦ τελευταίου αὐτῆς σκοποῦ ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τοῦ
παντός. καὶ καθὼς ὅταν τὸ ἴον καὶ τὸ ῥόδον αἰσθανόμε-
θα μόνον διὰ τῆς ῥινός, καὶ ἀποσφραθθέντες αὐτὸ ἀπορ-
ρίπτωμεν, εἴτε τὸ δένδρον διὰ τῆς γεύσεως καταβροχθί-
σαντες μόνον τὸν καρπὸν, εἶνε ζωώδης τότε ἡ αἴσθησις
τῆς φύσεως· οὕτω νεκρὸν εἶνε καὶ τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ
Φειδίου, ὅταν τὸ βλέπη ὀφθαλμὸς ἀργυρολογικὸς ἢ ἰσο-
ρικὸς καὶ αἴσθησις κοινὴ· ψυχρόν τι εἶνε καὶ τὸ δρᾶμα
τοῦ Σοφοκλέους καὶ πᾶσα ἄλλη ποίησις καὶ οὐδεμίαν ἐ-
νίσχυσιν ζωῆς ἐν ἡμῖν ἐνίσχυον, ὅταν χυδαίως γραμμα-
τολογῶμεν μόνον τὰς λέξεις, συζητῶμεν τὰς διαφορὰς

γραφάς, ἐξηγῶμεν ἀπλῶς καὶ τυχαίως, οὔτε ρυθμὸν οὔτε μέτρα παρατηροῦντες οὔτε ἀλληλουχίαν τῶν πράξεων οὔτε οὐσίαν τῶν χαρακτήρων καὶ ἤθη, ὅταν ἐν ἐνὶ λόγῳ ζωντανὰ δὲν ὁμιλῶσι πάντα οὐδὲ καθορῶνται. ἀλλὰ τότε εἶνε καὶ ἡ ποίησις καὶ πᾶσα ἄλλη μάθησις χυδαία καὶ φορτική, καὶ πρὸς τὸν τελευταῖον σκοπὸν περιττή καὶ νεκρά. Καὶ τῷ ὄντι τί ἐνήργησε καὶ ἐνεργεῖ πρὸ πολλῶν αἰῶνων παρ' ἡμῖν ἡ ἐλληνικὴ ποίησις; τί ὠφέλησεν ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ λοιποὶ, παραδιδόμενοι κατὰ συνήθειαν παντοῦ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις; ποῖον ἐνθουσιασμὸν ἢ αἴσθησιν τοῦ καλοῦ ἐγέννησαν μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν; δὲν ἀνεγινώσκοντο καὶ εἰσέτι δὲν ἀναγινώσκονται οἱ αἰώνιοι οὔτοι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ διδάσκαλοι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διερμηνεῖς, ὡς διάφορα ἀπλῶς δείγματα τῆς ἐλληνικῆς καὶ Ἀττικῆς γλώσσης κακὰ καὶ ψυχρά; ἀλλὰ διὰ τοῦτο παρὰ δίδονται συνήθως καὶ μὲ νυσταγμὸν καὶ ἐσωτερικὴν ἀδιαφορίαν. διὰ τοῦτο ἀηδιάζει ὁ τε διδάσκαλος καὶ ὁ μαθητὴς τὴν παράδοσιν. Ἄλλ' ἀρκοῦσι νῦν τσαῦτα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ζ΄.

Σήμερον, φίλε, θὰ σοὶ ἤμαι πολλὰ βραχυλόγος· διότι δὲν θὰ ἐξακολουθήσω περὶ τῶν τελευταίων σχολικῶν ἐτῶν, πιστεύων ὅτι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δηλοῦται ἤδη ὁποῖον ἔσται καὶ τὸ τέλος. Ἀρχὴν δὲ ἡμεῖς ἐδέχθημεν σαφῶς ταύτην, ὅτι δι' εὐμεθόδου διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ ποιήσει παιδαγωγητέον τοὺς παῖδας· διότι οἱ νέοι τί μὲν ὀρήτωρ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις τῆς πολιτείας ἐκείνης ἠσθάνετο καὶ ἠγόρευε, καὶ τί ὁ βαθύνους ἱστορικὸς περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορεῖ, δὲν ἐννοοῦσιν ἔτι οὐδ' ἐνδιαφέρονται· ἅ δ' ὁ ποιητὴς αἰεῖδει καὶ ποιεῖ ἐξ αὐτῆς τῆς καρδίας των τὰ αἰσθάνονται καὶ τὰ ἐννοοῦσιν, ὡς τινα σύγχρονα καὶ ἤδη ὀρώμενα. διὸ καὶ ἀμέσως διατίθενται τὴν καρδίαν καὶ διαπλάττονται· ὥστε τὸ τοῦ γεωγράφου (Στρ. Β. ἀ 17) « ἡ δὲ ποιητικὴ συνέζευκται τῇ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν γενέσθαι ποιητὴν, μὴ πρότερον γενηθέντα ἀνδρα ἀγαθόν, ἐπαληθεύειν καὶ ἀντισρεφόμενον οὔτω « καὶ οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν γενέσθαι ποιητοῦ ἀκρατήν, μὴ ὕστερον ἐσόμενον ἀνδρα ἀγαθόν. » Εἰς δὲ τοὺς προβαίνοντας ἤδη τῇ ἡλικίᾳ καὶ ὀριμωτέρους εἶνε βεβαίως καὶ καταληπτοὶ καὶ πολλὰ σπουδαῖοι οἱ συγγρα-

φείς εκείνοι· ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ἀληθμονοῦμέν ποτε, ὅτι περὶ παίδων καὶ νέων ὁ λόγος. Περὶ πάντων δὲ τούτων, φίλε, ἂν ἦτο χρεία μαρτυριῶν, οὐχὶ μόνον ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐδύνατό τις ἀναφέρειν πλείστους, ἀλλὰ καὶ ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον καὶ νεώτερον πολιτισμόν. ἀλλ' ἐγὼ σοὶ ὑπενθυμίζω μόνον τοῦ αὐτοῦ ὀμηρικωτάτου γεωγράφου τὰδε· Τούναντίον δ' οἱ παλαιοὶ φιλοσοφίαν τινὰ λέγουσι πρώτην τὴν ποιητικὴν, εἰσάγουσαν εἰς τὸν βίον ἡμᾶς ἐκ νέων καὶ διδάσκουσαν ἤθη καὶ πάθη καὶ πράξεις μεθ' ἡδονῆς. . . Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς ποιητικῆς παιδεύουσι, οὐ ψυχαγωγίας χάριν δὴ πευθεν ψιλῆς, ἀλλὰ σωφρονισμοῦ (καὶ παρακατιῶν) « φιλειδήμων ὁ ἄνθρωπος· προσιμιον δὲ τούτου τὸ φιλόμυθον. ἐντεῦθεν οὖν ἄρχεται τὰ παῖδια ἀκροᾶσθαι καὶ κοινωνεῖν λόγων ἐπὶ πλείον. . . . Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἀνάγκη τοιοῦτοις δελέασι χρῆσθαι· προϊούσης δὲ τῆς ἡλικίας ἐπὶ τὴν τῶν ὄντων μάθησιν ἄγειν, ἥδη τῆς διανοίας ἐρρωμένης . . . » (B. ἄ 19—)

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω. ἐπειδὴ δέ, φίλε, διὰ πάντων τούτων περὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους ἀναπλάσεως γίνεται φροντίς, ὀφείλομεν βέβαια μελετᾶν πάντοτε τοὺς ὑπάρχοντας αὐτῆς παράγοντας· διότι ἐκ τῆς ἐπιμελείας αὐτῶν παρὰ τὸ ἀγαθόν. εἶνε δὲ οὗτοι ὁμολογουμένως τότε σταθερόν πρὸς τὸ πατροπαράδοτον τῆς ἀγίας ἡμῶν ἐν Χριστῷ ἐκκλησίας, καὶ ἡ φιλοκαλία καὶ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ φιλομάθεια. Ἄλλὰ σήμερον τὰ ἀγαθὰ ταῦτα ἐν ἡμῖν σπέρματα δὲν κατηγοροῦσιν ἡμῶν τὸ μὲν τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὸ νεκρὸν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης; τὸ δὲ τὸν πιθηκισμόν τοῦ ξενισμοῦ καὶ τὴν ψευδῆ φιλοκαλίαν καὶ λαοφθόρον πολυ-

τέλειαν; τὸ δὲ τὸν φορτικώτατον ἐγωισμόν; τὸ δὲ τέλος τὴν νοῦν καὶ καρδίαν διαφθείρουσαν ποικιλομάθειαν καὶ ἡμιμάθειαν; Ὄφείλει λοιπὸν πρὸ πάντων τὸ σχολεῖον, ὅσον αὐτῷ ἀπόκειται, σπουδαίως καλλιεργεῖν ταῦτα πάντα καὶ ὀδηγεῖν καὶ προάγειν τὰς θείας ταύτας τῷ ἔθνει ἡμῶν ἐπινεύσεις· ὥστε τοῦτο μὲν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖν τὸν θεόν καὶ τιμᾶν τὴν ἐθνοσώτειραν αὐτοῦ ἐκκλησίαν, τοῦτο δὲ φιλοκαλεῖν μὲν μετ' εὐτελείας (καὶ ἀπλότητος) καὶ φιλοσοφεῖν ἄνευ μαλακίας, πλουτῶ τε ἔργου μᾶλλον καιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρῆσθαι. διότι οὕτω μόνον ἢ τε πατρὶς θὰ ἔχη ἄνδρας καὶ οἱ ἄνδρες θὰ ἔχωσι πολιτείαν. Τοσαῦτα, φίλε· σὺ δέ μοι ζῆθι ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Η΄.

Καίτοι θεώρουν, φίλε, ὅπωςδήποτε ἀποπερατωμένον πλέον ὅπερ προεβέβη, βλέπω ἤδη ὅτι περὶ ἐθνικῆς παιδαγωγίας προκειμένου σοὶ ὀφείλω ἔτι τὸ ὄφλημα τοῦ δεῖξαι ἐπὶ τίνος ἀρχῆς ἀρχῶν καὶ βάσεως βάσεων στηρίζεται ἅπαν ἡμῶν τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ποία εἶνε ἡ ζωὴ τῆς ζωῆς αὐτοῦ τῆς τεχνικῆς. διότι ἴσα εἰς τοῦτο ἡ ἐπικρατήσασα διδασκαλία μάλιστα ἁμαρτάνει, ὅτι ἀναλαβοῦσα μετὰ πατριωτισμοῦ καὶ πολλῷ τινι μόχθῳ φωτίσαι τὸ ἄτομον καὶ ἀπαλλάξαι αὐτὸ σύγκαιρα τῆς τε

δεισιδαιμονίας και ἀκρισίας και ἀμαθείας και τῶν τοιούτων, ἀδεξίως και λεληθότως κατέστησεν αὐτὸ ἀκολαστότερον και μᾶλλον ἀβέλτερον, μὴ ἀρξαμένη ὄθεν ὤφειλεν ἀρχεσθαι μηδὲ οἰκοδομήσασα ἐπὶ τῆς πέτρας τῆς ἐκκλησίας και θρησκείας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ἄλλ' ἡ ὀρθὴ παιδαγωγία και διδασκαλία τῶν παιδῶν και τοῦ λαοῦ ἡμῶν ἀρξεται ἐκ τοῦ ἀντικειμένου και περατωθήσεται εἰς φιλίωσιν τοῦ ὑποκειμένου μετ' αὐτοῦ. ὅπως δὲ τοῦτο σαφηνισθῆ, διέλθωμεν, φίλε, ἅπαν ἡμῶν τὸ παρελθὸν ἐν συνόψει, και ἴδωμεν ποῖον και ἐκεῖθεν πόρισμα ἡμῖν προκύπτει.

Ὁ ἀρχαιότατος ἑλληνισμὸς πρῶτος συναισθανθεὶς ἑαυτὸν νοοῦντα και ἐλεύθερον ἀντελήφθη κατ' ἀνωτέραν ἀντίληψιν τὸ ἐκτὸς σύμπαν ὡς πνεῦμα, οὐχὶ ὡς ὑπάρχον μόνον και ζῶν. τὴν δὲ πρωτόγονον ταύτην ἀντίληψιν και παράστασιν ἐξέφρασεν ἀπείρως ἐν τῇ μυθολογίᾳ αὐτοῦ. ἐντεῦθεν λοιπὸν πνευματοποιήσας εἴτε θεοποιήσας ἀνθρωπομόρφως τὸ ἀντικείμενον (τὸν κόσμον), παρεδόθη εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ και ἐνέδυσεν εἰς τὸ βᾶθος αὐτοῦ, ζῶν ἐνιαίως και ἀρμονικῶς μετ' αὐτοῦ ἐξ ἑαυτοῦ. διὸ ἦ τε γλῶσσα και ἡ ποίησις και ἡ ἄλλη τέχνη και και ὄλος ὁ βίος φέρει τὸν αἰώνιον τύπον τῆς ἀρμονίας και ζωῆς ταύτης. ἀλλ' ἡ ἐξάντλησις τοῦ βᾶθους τοῦ ἀντικειμένου ἐν καλαῖς μορφαῖς και σχήμασι και ρυθμῶ ἔμελλεν ἐν χρόνῳ φωτίσαι τὸ ὑποκείμενον και ἀνάγειν αὐτὸ εἰς ἔτι ὑψηλοτέραν συναίσθησιν, τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν. Ὅτε λοιπὸν διὰ τῆς παρομαρτούσης φιλοσοφίας κατὰ μικρὸν ἔφθασεν ἤδη τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ τῶν σοφιστῶν ἐποχῇ και διανοεῖτο τὸ ἑαυτοῦ ἄπειρον, αὐτὸ ἑαυτὸ ἐν ἑαυτῷ, τότε βαθμηδὸν διέλυσε τὴν ἀρμο-

νίαν ἐκείνην και ἐμονώθη, ἀποχωρισθὲν και τῆς φύσεως και τῆς πολιτείας. ἀλλὰ καταδύον ἐκ τῶν ἐξῶθεν αὐτὸ εἰς ἑαυτὸ, εἰς τὸν ἄπειρον ἑαυτοῦ κόσμον ἐν τῷ Πλάτῳ και τῷ Ἀριστοτέλει, ἀμήχανον ἐπορίσθη τὴν ἔνωσιν ἀμφοτέρων. διὸ ὁ μὲν θεὸς ἀπώκισθη πόρρω ὑπεράνω πάσης νοητῆς σφαίρας, ὁ θεὸς ὁ πρὶν ἐν Ὀλύμπῳ και ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τοῦ Φειδίου παριστάμενος· αὐτὸς δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐγκατελείφθη τέλος ἐνταῦθα ἐν τῇ αἰσθήσει. ὄθεν ἐγεννήθη ὁ ἄσβεστος τῆς ἀπολεσθείσης εὐδαιμονίας και ἀρμονίας πόθος, ὅστις ἐν τῷ νεοπλατωνισμῷ εἰς ἀελλπισίαν διαλύεται. Τὸ δεινὸν λοιπὸν τοῦτο και μέγα πρόβλημα, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν λύσιν ἀμηχάνησεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ βαθύνοια, ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἔλυσε ὁ Χριστιανισμὸς ἀπλούςατα και μεγαλουργότατα. διότι ὁ θεὸς γενόμενος ἄνθρωπος οὐχὶ κατὰ φαντασίαν ἢ ὑπόθεσιν, ἀλλ' ἀληθῶς, και βιώσας και ἐναυλισθεὶς ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς ἀγαπήσας τὸν κόσμον, παθῶν δὲ και ταφείας και ἀναστάς συνήνωσε τῇ ἀναστάσει αὐτοῦ τὰ διεστῶτα και διαμαχόμενα, και ὕψωσε χάριτι εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς τὴν πεπτωκυῖαν φύσιν. Τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀλήθειαν δεχθεὶς ἀσμένως ὁ ἀρχαῖος βυζαντινὸς κόσμος και δεχθεὶς κατὰ τοῦτο πολὺ τοῦ παρελθόντος ἀνώτερος, μελετήσας δὲ και μυηθεὶς τὴν ἄπειρον ταύτην σοφίαν, ἐσύστησε και ὠκοδόμησεν ἐπ' αὐτῆς τὴν ὀρθόδοξον οἰκουμενικὴν ἐκκλησίαν, ὡσπερ τινὰ πολιτείαν αὐτόνομον και αἰώνιον ἐν Χριστῷ. ἀλλ' ὁ ἔπειτα βυζαντινισμὸς καταδύσας ἐπὶ μᾶλλον και μᾶλλον εἰς τὸ ἑαυτοῦ χριστιανισμοῦ και σχεδὸν κατ' ἐννοιαν κενώσας αὐτὸν τῆς μορφῆς και τῆς ζωῆς, καθότι διὰ τὸ ἄπειρον τῆς ἀληθείας αὐτοῦ κάλλος εὐρέθη μὴ μελετῶν και ἐννοῶν

τὸ ἀντικείμενον (τὸν κόσμον), ὑπεβλήθη εἰς τὰ δεινὰ πάλιν τῆς διαχωρίσεως, καὶ διεχώρισε τὸν ἐνταῦθα ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦ θεοῦ, τῆς πολιτείας, καὶ πρακτικῶς ἐμηδένισε τὸν κόσμον ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ οὐχὶ ἀτιμωρήτως, ἀπωλέσας τὸν ἀνθρωπισμὸν. Ταῦτα, φίλε, ὑποκείσθωσαν ὡς τινες μείζονες προτάσεις, ὧν ἡ ἀπόδειξις καὶ ὑποσήμερις δύναται μὲν γενέσθαι διὰ πολλῶν, δὲν εἶνε δὲ τοῦ παρόντος. ὑποτιθεμένης λοιπὸν κατὰ τὸ παρὸν γνωστῆς καὶ ὁμολογουμένης τῆς ἀληθείας τούτων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ποριζόμεθα ἐξ αὐτῶν ἀναμφιλέκτως καὶ ἀμέσως πρῶτον μὲν, ὅτι καθὼς ὁ μὲν ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ κόσμου ἐπελάθετο ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀναγνωρίσει ἑαυτοῦ ἀπεχωρίσθη τοῦ κόσμου καὶ κατεστράφη· ὁ δὲ βυζαντινὸς χριστιανισμὸς κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἄλλο μεταβάς ἄκρον ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ θεωρίᾳ ἑαυτοῦ ἐπελάθετο τοῦ κόσμου, διὸ ἐτιμωρήθη καὶ ἐτάφη ἐν τῇ διαχωρίσει ταύτῃ, ἐν ᾗ ὁ θεάνθρωπος Χριστὸς ἐν τῷ κόσμῳ ἦν καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο· οὕτως ὁ ἀναστηθεὶς ἤδη νεώτερος ἑλληνισμὸς ἐὰν διδαχθεὶς τὴν τῶν αἰώνων πείραν ἐνώση τὰ ἀντίθετα ἐκεῖνα, θὰ ζῆ τελείαν ζωὴν καὶ θὰ φθάσῃ εἰς δυνατὴν κατανόησιν καὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ θεοῦ. Ἄλλ' ἐντεῦθεν ἐξάγεται καὶ ἡ τελευταία παιδαγωγικὴ ἡμῶν ἀρχή.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ τῆς ἐν γένει ψυχολογικῆς σφίριζεται τὸ ἀποδοκιμάζειν μὲν τὴν ποικιλομάθειαν καὶ τὴν λεγομένην φιλοσοφίαν ἐν τοῖς σχολείοις, ζητεῖν δὲ σπουδαίως ἀπλότητα καὶ σταθερὰν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γλώσσης (καὶ λατινικῆς μετὰ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς γεωγραφίας καὶ ἱστορίας) ἐκμάθησιν καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ

ποιήσει τῆς νεότητος διάπλασιν. διότι ταῦτα πάντα εἶνε ἀντικειμενικὰ καὶ μόνον τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἀρμονικῶς ὑπηρετοῦντα, ὡς εἴπομεν, καὶ μόνον συντελοῦντα εἰς τὴν ἀληθῆ τῷ παιδὸς προαγωγὴν ἐπὶ ἀνωτέραν ζωὴν. ἀλλ' ἡ σημερινὴ διδασκαλία, ἐπαναλαμβάνω, ἀφισταμένη τῆς θρησκείας εἴτε ἐν γνώσει εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ σύγκαιρα ὑπερφωτίζουσα καὶ ἠθοποιούσα τοὺς νέους μακρὰν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου ἐν μονώσει τινί, κατέστησε τὰ ἔκγονα αὐτῆς τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ, ἀμφοτέρω ἀχρηστὰ τῇ πολιτείᾳ, ὡσεὶ ἐβουλεύετο ἀνανεόνειν καὶ ἐξακολουθεῖν τὴν ἀρχαίαν ἀναφεύσαν πάλιν ἀντὶ τοῦ συνδιαλλάξαι τὰ διεστῶτα. Ἄλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης ἀρχῆς ζητοῦμεν ἐτι σπουδαιότερως τὴν ἐν τῷ σχολείῳ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν τῆς τε ἱερᾶς κατηγήσεως καὶ ἱερᾶς ἱστορίας, καὶ τὸ προσεύχεσθαι τῷ θεῷ πρῶτας καὶ ἐσπέρας, καὶ ὑμνεῖν καὶ μετ' εὐλαβείας καὶ ἡσυχίας ἴσασθαι ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἰψίστου κατὰ Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς καὶ ἀκροάζεσθαι, καὶ τὸ βλέπειν καθ' ἐκάστην εἰς ἀγαθὰ χριστιανικὰ παραδείγματα· διότι ὕψιστος σκοπὸς προτίθεται ἡ ἐνωσις ὄλου ἑαυτοῦ μετὰ τοῦ κόσμου, αὐτῆ ἡ χριστιανικῆς ζωῆς, ὁ χριστιανικὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς.

Ἄλλὰ καίτοι γνωρίζομεν τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ αἶσθημα, ὅστις μέχρι σήμερον παντοῦ καὶ πάντοτε καὶ ἐν θαλάσῃ καὶ ἐν γῆ, ἐπιχειρῶν τε καὶ εὐτυχῶν εἴτε δυστυχῶν, αἰσθάνεται καὶ λέγει τὰ πολλῆς κατ' ἐμὲ σημασίας « πρῶτα ὁ θεός, χάριτι θείᾳ, μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας, τοῦ ἀγίου, καὶ δόξα τῷ θεῷ κτλ. ὡσπερ πρὸ αἰώνων ὁ ὁμηρικὸς ἀνθρώπος ἀπεφάνθη, ὅτι « πάντες (καὶ πάντοτε) δὲ θεῶν χατέουσ' ἀνθρώποι (Ὀδ. Γ.)· τί ποιήσομεν ὅμως, ἂν ἀντιπράττῃ ὁ οἶκος ὁ νεώτερος,

ὁ οἶκος ὁ διαφθορεῖς ἤδη καὶ ἐκπεσὼν τῆς τοῦ θεοῦ ἀγάπης; ἂν καταστρέφῃ ὁ κληρὸς ὁ ἀρχαιότερος, ὁ κληρὸς τῶν χειλέων καὶ ὁ ἀνεὺ τῶν ἔργων καὶ τῆς πίστεως τῆς ζωῆς, ὁ βουβός, ὁ μηδέποτε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ κηρύττων μηδὲ ἐννοῶν; Τροῦτο μοὶ φαίνεται ἀληθῶς πρόβλημα χαλεπὸν μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ ἀλυτον διότι ἡ πατρικὴ Κυβέρνησις ὑπὸ θεοῦ ἐμπνευσμένη, καὶ οἱ πολλαχοῦ πατέρες ἀληθεῖς τῶν κοινοτήτων δύνανται διὰ καλῶν καγαθῶν διδασκάλων ἐν τῷ σχολείῳ λύειν κατὰ μικρὸν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἅπερ ἔτι ὀριστικώτερον λύεται διὰ συστάσεως καλῶς ὀργανισμένων καὶ διεπομένων κοινοβιακῶν σχολείων.

Τοσαῦτα, φίλε, καὶ παύω ἐπαναλαμβάνων ὅτι τὸ σχολεῖον ἡμῶν τὸ ἐλληνικὸν ἐπὶ τοῦ θεμελίου τούτου στηρίζεται. καὶ εἰ μὴ ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, καταστραφεῖται ἄρδην τὸ ἔργον τῶν χειρῶν ἡμῶν διότι ἡμεῖς καθὰ Ἕλληνας τὸ ἀγαθὸν τῆς πολιτείας ὡς δῶρημα τέλειον ἀνωθεν ἐπιζητοῦμεν, πεποιθότες, ὅτι ὁ θεάνθρωπος Χριστὸς αὐτὸς σώσει τὴν πόλιν ἡμῶν.

χαῖρέ μοι αὖθις φίλων ἀριστε.

SISMANOĞLU

SISMANOGILIO

